

Міністерство освіти та науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Кафедра української мови
імені професора Івана Ковалика

**Особливості простого ускладненого
речення в художньому мовленні
Володимира Рутківського
("Джури козака Швайки")**

Магістерська робота
студентки II курсу групи ФЛУМ-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма "Українська мова та література")
денної форми здобуття освіти
Бобак Наталії Вікторівни

Науковий керівник – доц. Труш О.М.

Львів – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ.....	8
1.1. Історичне становлення простого ускладненого речення	8
1.2. Поняття про просте ускладнене речення... ..	13
1.3. Елементи. ускладнення простого речення... ..	22
1.3.1. Речення з однорідними членами.....	23
1.3.2. Речення зі вставними та вставленими словами чи конструкціями... ..	29
1.3.3. Речення зі звертаннями	34
1.3.4. Речення з відокремленими членами	40
РОЗДІЛ 2. КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ПРОСТИХ УСКЛАДНЕНИХ РЕЧЕНЬ ЗА ТИПАМИ УСКЛАДНЕНЬ... ..	44
2.1. Прості речення, ускладнені однорідними членами речення.....	45
2.2. Прості речення, ускладнені вставними та вставленими конструкціями	52
2.3. Прості речення, ускладнені звертанням.....	58
2.4. Прості речення, ускладнені відокремленими членами речення... ..	62
2.4.1. Відокремлені обставини.....	62
2.4.2. Відокремлені означення.....	65
2.4.3. Відокремлена прикладка.....	67
2.5. Прості речення з кількома засобами ускладнення... ..	69
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	78
ДОДАТКИ	85
Додаток №1. Група речень, ускладнених однорідними членами речення.....	85
Додаток №2. Група речень, ускладнених вставними та вставленими конструкціями.....	107
Додаток №3. Група речень, ускладнених звертанням.....	121
Додаток №4. Група речень, ускладнених відокремленими членами речення.	132
Додаток №5. Група речень з кількома засобами ускладнення	140

Додаток №6	146
Додаток №7	147
Додаток №8	148
Додаток №9	149

ВСТУП

Актуальність теми.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що питання ускладненості структури простого речення в традиційному мовознавстві до сьогодні залишається не розв'язаним, незважаючи на постійний до нього інтерес. Цю проблему І.І. Слинько¹, І.К. Кучеренко², Л.О. Кадомцева³, В.І. Кононенко⁴, І.Р.Вихованець⁵, Н.П. Іваницька⁶, К.Г. Городенська⁷, А.П. Загнітко⁸, М.В.Будько⁹ та ін.

Просте ускладнене речення – синтаксична конструкція, що характеризується синтаксичними й семантичними зв'язками та відношеннями між членами простого неускладненого речення. До ускладнених простих речень традиційно відносять речення з відокремленими членами, однорідними членами, звертаннями, вставними і вставленими компонентами.

Опис процесу становлення літературної мови нерозривно пов'язаний із дослідженням творчості українських письменників. Саме художнє мовлення авторів указує на переваги та недоліки всіх аспектів граматики мови. Тому аналіз особливостей простого ускладненого речення в тексті Володимира Рутківського дозволить не лише визначити мовні особливості індивідуального стилю письменника, схарактеризувати його внесок у розвиток сучасної

¹ Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання: навч. Посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська.— К.: вища шк., 1994. — 670 с.

² Кучеренко І. К. Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами // Мовознавство. – 1976. – №4.

³ Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. – К.: Вища шк., 1985. – 127 с.

⁴ Кононенко П., Кадомцева Л., Мацько Л. Українська мова: навчальний посібник. Київ: Либідь, 224 с. 1992

⁵ Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. — К., 1983.

⁶ Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення. Складні випадки аналізу. – К.: Вища шк., 1989.

⁷ Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ, 1991. 192 с.

⁸ Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови. Морфоло́гія. Синтаксис. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.

⁹ Будько М. В. Проблема простого ускладненого речення у вітчизняному мовознавстві // мовознавство. – 1991. – № 3 – с. 63-68.

української мови, а й наблизитися до вирішення важливої лінгвістичної проблеми – взаємодії формально-граматичної структури та семантико-синтаксичного рівня синтаксичних конструкцій.

Володимир Григорович Рутківський — провідний український дитячий письменник. Друкується з 1959 року, творчий стаж письменника – понад півстоліття. Мешкає в Одесі, пише романи для дітей та юнацтва. Володимир Рутківський – лауреат премій імені Миколи Трублаїні, імені Лесі Українки, Міжнародного освітнього фонду імені Ярослава Мудрого. У 2012 році письменник став лауреатом Національної премії України імені Тараса Шевченка за історичну трилогію для дітей «Джури».

Роман «Джури-характерники» став переможцем книжкового рейтингу від «Літакценту», роман «Джури козака Швайки» названо «Книжкою року – 2009». Книжку «Джури козака Швайки» написано на українському історичному матеріалі, який з художнього погляду відтворено гарно і яскраво. Твори Володимира Рутківського «Джури» та «Сторожова застава» були екранізовані.

Свою популярність серед маленьких читачів Володимир Рутківський завоював саме завдяки коротким і влучним синтаксичним побудовам – простим реченням. Його мова та манера письма вирізняються своєю видимою простотою, прозорістю та продуманістю. У текстах майстра немає речень-абзаців із безліччю розділових знаків, там не можливо натрапити на слово чи поняття, яке не було б пояснене в самому тексті, відповідно, дії, почуття та мовні партії його героїв завжди логічні та легко впізнавані. Це все стало причиною вибору саме цього автора та твору.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі всіх типів ускладнених речень у творі «Джури козака Швайки» В. Рутківського.

Відповідно до мети роботи ставимо такі **завдання**:

- опрацювати наукову літературу, присвячену дослідженню простого ускладненого речення;
- поділити прості ускладнені речення на групи за компонентами ускладнення;

- охарактеризувати прості ускладнені речення, які функціонують у творі «Джури козака Швайки» за виокремленими групами;
- обґрунтувати використання простих ускладнених речень у першій книзі роману В. Рутківського «Джури козака Швайки».

Об'єкт аналізу – просте ускладнене речення в романі «Джури козака Швайки» В. Рутківського¹⁰.

Теоретична база. Питання граматики ускладнених простих речень на різних теоретичних засадах досліджували І. І. Слинько, Ю. В. Лисенко¹¹, А.К.Мойсієнко¹², В. І. Кононенко¹³, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська,¹⁴ Н.П.Іваницька¹⁵, Е.В. Литвиненко¹⁶ та ін.

Джерельна база. Роман Володимира Рутківського «Джури козака Швайки». **Ілюстративним матеріалом**, відповідно, є 1494 прості речення з різними типами ускладнень. Ми виокремили 587 простих речень, ускладнених однорідними членами речення, 359 одиниць – зі вставними та вставленими словами та конструкціями, 264 одиниці, ускладнені звертаннями, 173 – відокремленими членами речення, а також у 111 реченнях ми зафіксували комбіновані типи ускладнень. Зауважимо, що усі сторінки (покликання на речення в тексті) зазначено з електронного pdf-варіанта книги.

Методи дослідження: аналіз наукової лінгвістичної літератури, метод детальної фіксації, описовий, зіставний.

Магістерська робота загальним обсягом 150 сторінок *складається* зі

¹⁰ Рутківський В. Джури козака Швайки. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2007. – 430 с.

¹¹ Лисенко Ю. В. Прості ускладнені речення // Сучасна українська мова / За ред. О. Д. Пономарева. — К.: Либідь, 1997. — С. 278.

¹² Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / а. К. Мойсієнко; кїв. Нац. Ун-т імені тараса шевченка. – к. : пп я. Січовик, 2006. – 236 с.

¹³ Кононенко В. І. Синтаксичні зв'язки в ускладненому реченні / В. І. Кононенко // Укр. мова і літ. в шк. –1990. – № 1. – С. 25–30.

¹⁴ Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. — К., 1983.

¹⁵ Іваницька И. Л. Теоретичний синтаксис української мови (формально-граматична структура простого речення; члени речення); Навчальний посібник. —Вінниця, 1999. — Ч. 1.

¹⁶ Литвиненко Е.В. Семантическое и синтаксическое осложнение структуры предложения в результате обособления и парцеляции его компонентов: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – К., 1984. – 23 с.

вступу, двох розділів, висновків, списку літератури, та додатків:

Додаток №1. Група речень, ускладнених однорідними членами речення

Додаток №2. Група речень, ускладнених вставними та вставленими конструкціями

Додаток №3. Група речень, ускладнених звертанням

Додаток №4. Група речень, ускладнених відокремленими членами речення

Додаток №5. Група речень з кількома засобами ускладнення

РОЗДІЛ 1

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ

1.1. Історичне становлення простого ускладненого речення

Розгляд простого ускладненого речення як синтаксичної структури – це проблема сучасного мовознавства, яка все ще потребує детального розгляду. Незважаючи на постійний інтерес до питань ускладнення структури простого речення та формування самої дефініції, вони досі залишаються не розв'язаними.

Протягом багатьох років учені працюють над вивченням простого ускладненого речення. Спершу, вони розглядали його з погляду формально-граматичної структури речення, проте сучасні дослідники також приділяють увагу семантико-синтаксичному рівневі.

Цікаво те, що, за даними науковців, прості ускладнені речення були успадковані ще з індоєвропейської прамови. Згодом вони почали розвиватися на власне слов'янському мовному ґрунті. О. Мельничук пише: «...ускладнені речення були результатом поступової зміни синтаксичних функцій деяких віддієслівних іменних форм — дієприкметників, інфінітивів і супінів, які сформувались в індоєвропейській прамові як звичайні віддієслівні прикметники й іменники»¹⁷. Причиною стала потреба виражати складні думки простим способом. Потрібно було зробити так, аби за допомогою єдиного речення «поряд з основною дією чи станом, відображались ще й інші дії або стани, безпосередньо пов'язані думкою з основною дією чи станом»¹⁸.

Під тиском цієї потреби все частіше прості члени речення почали використовувати разом з уточнювальними, залежними від них другорядними членами речення. Згодом такі утворення помітно наблизились до структури

¹⁷ Мельничук О. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наукова думка, 324 с. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/1226150/> - с.164

¹⁸ Там само.

простих речень, поширених другорядними членами. Але між ними, однаково, була значна відмінність: прикметникові, інфінітивні чи супінні звороти підпорядковувалися якомусь одному члену речення, на відміну від самостійного простого речення.

Речення, ускладнені такими зворотами, стали великим кроком уперед до дальшого розширення синтаксичної структури речення¹⁹.

Проте на цьому етапі розвитку дослідження простого ускладненого речення не займало провідних місць серед наукових робіт. Протягом тривалого часу в мовознавстві такого поняття навіть не існувало. М. О. Вінтонів у своїй роботі «Просте ускладнене речення в системі синтаксичних одиниць» наводить низку праць, які це засвідчують.

Наприклад, у граматиках кінця XVI століття, до яких належать «Адельфотес. Граматіка доброглаголиваго еллино-словенскаго языка» (1591), «Граматіка словенска» Лаврентія Зизанія (1596) взагалі не було розділу про синтаксичну будову мови. У пізніших «Граматіка славєнскиа правилное Сунтагма» Смотрицького (1619) та «Граматыка словенская, написана пре(з) Іоанна Ужевича словАнина славной Академіи пари(з)скои в(ъ) теѡлогіи студента в(ъ) Парижу» Ужевича (1643) у синтаксичному розділі йшлося лише про особливості поєднання слів чи правила про порядок слів у реченні.

Уперше про теорію речення та поділ його на прості та складні читаємо в праці А. Павловського (1818). Щодо перших відомостей про ускладнювальні елементи речення (однорідні члени речення), то їх можна знайти в джерелах другої половини XIX століття. М. Осадца називає такі елементи «стягненими»²⁰.

¹⁹ Мельничук О. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наукова думка, 324 с. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/1226150/> - с.164-166

²⁰ Чернобров Ю. Формування синтаксичної термінології в українському мовознавстві XIX – I пол. XX ст. (дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова). Київ, 298 с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Chernobrov_Yuliia/Formuvannia_syntaksychnoi_terminolohii_v_ukrainskomu_movoznavstvi_KhKhKh_I_pol_KhKhKh_st.pdf? - с.123

З початку XX століття мовознавці почали детальніше аналізувати просте ускладнене речення та розглядати різні його ускладнювальні компоненти. У своїй праці І. Нечуй-Левицький говорить про: а) сукупні речення; б) кликальні речення; в) прикладники; г) одноманітні (однорядні) слова; ґ) ввідні слова²¹.

О. Курило з-поміж ускладнювальних компонентів речення виокремлює: а) зовні слова; б) рівнорядні частини речення; в) вставні речення²². В. Сімович аналізує такі ускладнювальні компоненти, як вставні слова (речення), стягнені (злиті) речення, кличник, прикладку.

В. Сімович наголошує на особливостях вставних слів і таким чином визначає ознаки простого ускладненого речення: «Усі ці слова до самого речення не належать, вони немов самі для себе творять речення – як ось кличник, виклик та прикладка – і тому їх відділюємо від иньчих слів у реченню запинками, а деколи то і пружками», а також зауважує, що «прикладка являється немов окремим реченням, у якому вона повинна б бути присудком супроти імня, яке пояснює (ненька – це весна, ледащо – це пан, потомок гетьмана дурного, патріот і т. д.)»²³.

М. Левицький у своїй граматиці розглядає відокремлену прикладку, слова поклику, вставні слова, злиті речення. У цій праці він вперше згадує термін «речення зложені». Цим поняттям М. Левицький визначає «додаткові речення, що поширюють думку і доповнюють просте речення»²⁴.

Автори українських граматик у 30-х рр. XX ст. продовжують досліджувати речення з однорядними членами, відокремлені другорядні речення, вставлені слова, звертання (Каганович, 1935); слова поза реченням, або відокремлені

²¹ Нечуй-Левицький І. Грамматика української мови. Частка II. Синтаксис. Київ. 1914. Режим доступу: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9836> - с. 6-28

²² Курило О. Початкова граматика української мови. Частина 2. Львів. Вінниця: Видавництво «Поділля». Режим доступу: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9628> - с. 14–32

²³ Сімович В. Практична граматика української мови. Раштат, 584 с. 1918. - с. 380

²⁴ Левицький М. Українська граматика для самонавчання. Катеринослав-Ляйпціг. Режим доступу: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9633> - с. 170

слова, зовні слова, стягнені речення, зложені речення (Огієнко, 1935); дієприслівникові конструкції (Смеречинський, 1932)²⁵.

О. Синявський у праці «Норми української літературної мови» (1941) детально розробив теорію відокремлених членів речення. На думку науковця, «це звичайні другорядні члени речення – додатки прикметникові, додатки іменникові, прислівникові (останні дуже рідко), тільки ніби відірвані від речення, як щодо значіння, так (а це головне) і вимови»²⁶. О.Синявський пояснює, що розмежувати прикладку та відокремлені члени речення можна за таким критерієм, як граматична форма зв'язку цих компонентів: прикладка – завжди залежить від іменника, є узгодженою з ним, а відокремлені члени є другорядними членами речення.

У працях 50-х рр. ХХ ст. дослідники фіксують поняття ускладнене речення. В українському мовознавстві визначення ускладненого речення запропоновано в «Словнику лінгвістичних термінів» (1957) Є. Кротевича та Н. Роздєвич: «Речення, до якого входять відокремлені і приєднувальні конструкції, порівняльні звороти, вигуківі й вокативні утворення»²⁷.

У граматиках другої половини ХХ відбувалося утвердження теорії простого ускладненого речення. У 80–90-х. рр. у підручниках та монографіях почав з'являтися такий розділ, як «Просте ускладнене речення». У ньому дослідники розглядали речення з однорідними членами, з відокремленими другорядними членами, вставні і вставлені слова, словосполучення й речення та звертання (Арполенко, Грищенко, Німчук, Русанівський, Щербатюк, 1983; Волох, Чемерисов, Чернов, 1989)²⁸.

²⁵ Вінтонів М. О., Новікова О. О. Просте ускладнене речення в системі синтаксичних одиниць: фундаментальні та прикладні дослідження сучасні науково – практичні рішення та підходи. - С. 313-320. Режим доступу: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/29242/> - с.316

²⁶ Синявський О. Норми української літературної мови. Львів: Українське видавництво. Львів, 363 с. 1941. - с. 292

²⁷ Кротевич Є., Роздєвич Н. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вид-во АН Української РСР. - 236 с. 1957 - с. 201

²⁸ Вінтонів М. О., Новікова О. О. Просте ускладнене речення в системі синтаксичних одиниць: фундаментальні та прикладні дослідження сучасні науково – практичні рішення та підходи. - С. 313-320. Режим доступу: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/29242/> - с.317

У працях ХХІ століття мовознавці продовжують дослідження простих ускладнених речень, з'ясовують дискусійні питання, уточнюють обсяг цього поняття (Загнітко, 2001; Шульжук, 2004; Мойсієнко, 2009)²⁹.

К. Шульжук за формально-синтаксичним підходом прості ускладнені речення визначає як «синтаксичні конструкції, у яких наявні однорідні або відокремлені члени речення, а також вставні і вставлені компоненти, звертання»³⁰. Зі семантико-синтаксичного погляду, на думку науковця, «простими ускладненими є речення з наявними синтаксемами невалентного характеру, що не зумовлюються семантико-синтаксичною валентністю предиката. Тому в цьому аспекті ускладнення охоплює ширше коло конструкцій»³¹.

Отже, становлення теорії простого ускладненого речення відбувалося протягом тривалого часу, починаючи з XVII–XVIII ст. – з початку зародження теорії речення загалом. ХІХ ст. позначено першими дослідженнями однорідних членів речення та інших ускладнювальних конструкцій. ХХ ст. стало етапом утвердження термінології та розвитку різних поглядів, концепцій. ХХІ століття є періодом уточнення компонентів простого речення, що ускладнюють його структуру, та виникнення нових підходів.

²⁹ Вінтонів М. О., Новікова О. О. Просте ускладнене речення ..., с.317

³⁰ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk_/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с. 150

³¹ Там само.

1.2. Поняття про просте ускладнене речення

Існування речень, які з погляду формальної структури є простими, а з погляду змісту становлять знаки більше ніж однієї ситуації, тобто є семантично складними, – чітко репрезентує одну з найбільш характерних рис мовної системи. Як зазначає Бudyко М. В., йдеться про асиметрію мовного знака. Вона полягає в тому, що в мові немає цілковитої відповідності між планом змісту та планом вираження, між змістом і формою. Відповідно, це стосується й речення, бо воно теж є мовним знаком на синтаксичному рівні³².

Вивчення форм речення було одним із перших у розвитку синтаксичної науки. Питання щодо ускладнення речень пов'язували із включенням до його складу особливих конструкцій: відокремлених зворотів, однорідних членів, звертань, вставних слів тощо. «Активно вивчалася формально-синтаксична, структурна ускладненість простого речення, пов'язана з наявністю особливих типів синтаксичних відношень, в які вступають компоненти предикативної одиниці»³³.

Проте самі представники формально-граматичного підходу чудово розуміли, що підстав для виокремлення простих ускладнених речень в окремі групи просто немає. Причина цьому – надзвичайна різноманітність таких речень.

Звідси бачимо, що при аналізі простих ускладнених речень тільки за формальними критеріями, розв'язати цю проблему неможливо. На сучасному етапі розвитку лінгвістики основним питанням постає створення типології простого речення з урахуванням не лише його структурних рис, а й змістових, а також виокремлення простого ускладненого речення в системі мови.

³² Бudyко М. В. Проблема простого ускладненого речення у вітчизняному мовознавстві // мовознавство. – 1991. – № 3 – с. 63-68. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/2444120/> - с. 63

³³ Там само.

Однозначного визначення й несуперечливої концепції простого ускладненого речення у синтаксичній теорії поки що немає³⁴.

Просте ускладнене речення в енциклопедії «Українська мова» визначається як синтаксична конструкція, що характеризується синтаксичними і семантичними зв'язками та відношеннями, які доповнюють зв'язки і відношення між членами простого неускладненого речення. Там зазначено, що до ускладнених простих речень традиційно відносять речення з відокремленими членами, однорідними членами, звертаннями, вставними і вставленими компонентами³⁵.

Спробу розмежувати прості ускладнені та неускладнені речення, зважаючи на формальний аспект, робить К.Ф. Шульжук: «З урахуванням наявності предикативного ядра та супровідних компонентів виділяють формально неускладнені та формально ускладнені речення. Прості формально ускладнені речення — речення, у яких наявні однорідні або відокремлені члени речення, а також вставні і вставлені компоненти, звертання»³⁶.

Проте не всі мовознавці використовують термін «ускладнене речення», коли описують його структуру, або ж не подають його визначення, а розглядають як речення з однорідними членами, речення з відокремленими членами, зі вставними та вставленими компонентами, із звертаннями; однорідні члени речення, відокремлені члени речення, вставні, вставлені конструкції тощо³⁷.

³⁴ Бudyko М. В. Проблема простого ускладненого речення у вітчизняному мовознавстві // мовознавство. — 1991. — № 3 — с. 63-68. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/2444120/> - с. 64

³⁵ Українська мова: Енциклопедія. [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М .П.Зяблюк та ін.] — 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Укр. енцикл., 2004. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Rusanivskyi_VM/Ukrainska_mova_Entsyklopedia/ - с.751

³⁶ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с. 66-67

³⁷ Вольська Ю. В. Основні теоретичні засади ускладнення в сучасному українському мовознавстві // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — 2004. — №19 — С. 230-234. Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/831/1/04vyuvum.pdf> - с.1

Л.О. Кадомцева розглядає ускладнені речення як стилістичну категорію, оскільки вони виражають членування конструкцій у потоці мовлення, наповнення структур, поширеність їх, вказують на стилістично зумовлені прийоми ускладнення речень, для яких важко встановити граматичні ознаки зразка, типу, що відтворюється в мові³⁸.

Відкритим залишається питання про те, чи є ускладнене речення самостійною синтаксичною одиницею. Мовознавці по-різному підходять до його розв'язання. «Зважаючи на те, що мовні явища, які належать до ускладненого речення, являють собою синтаксичну периферію і не відіграють визначальної ролі в структурі синтаксичної одиниці, більшість із них указує на несамостійність ускладнених структур, оскільки вони утворюються на основі простого речення»³⁹.

У своїй праці О.С. Мельничук зазначає: «З точки зору синтаксичної організації ускладнені речення залишаються в рамках загального типу простого речення, хоча функціонально, а частково й формально, зближаються вже з реченнями складними»⁴⁰.

На думку А.Ф. Прияткіної, ускладнене речення не є самостійною синтаксичною одиницею. За структурою воно є простим реченням, монопредикативною одиницею, на противагу якій розглядаємо складне речення як поліпредикативну одиницю. Щодо характеру ускладнення, то він може бути будь-яким, тому поняття «ускладнене речення» об'єднує неоднорідні синтаксичні побудови. Саме тому авторка вважає, що потрібно знайти й

³⁸ Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. – К.: Вища шк., 1985. – 127 с. – с.63

³⁹ Вольська Ю. В. Основні теоретичні засади ускладнення в сучасному українському мовознавстві // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – №19 – С. 230-234. Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/831/1/04vyuvum.pdf> - с.2

⁴⁰ Мельничук О. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наукова думка, 324 с. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/1226150/> - с.165

теоретично визначити ту підставу, спираючись на яку можна протиставити будь-яке ускладнене речення неускладненому⁴¹.

К.Ф. Шульжук цілковито погоджується з такою думкою. Він зосереджує увагу на тому, що конструкції, які традиційно розглядають як прості ускладнені речення, об'єднують різnorідні у формально-граматичному плані явища: однорідні члени речення, відокремлені другорядні члени речення, вставні і вставлені конструкції, звертання. Науковець називає такі структури перехідними між простими і складними реченнями⁴².

Те, що дослідники ставили прості ускладнені речення між простими та складними, свідчить про їхню складну природу. З огляду на це має право на існування та вивчення твердження, яке висував І.К. Кучеренко услід за О. Руднєвим: «...Ці речення не вкладаються в рамки простого, і тому їх у наукових працях і в підручній літературі деякі автори виділяють в окремий розряд під назвою «ускладнене речення», що переходять межі простого, але не є реченнями складними. Однак встановлена основна ознака, що відрізняє речення прості від складних, як, відповідно, одиниці монопредикативні від поліпредикативних, разом з тим однозначно стверджує, що між ними не може бути таких речень, які не були б ні монопредикативними, ні поліпредикативними»⁴³.

На подібну думку натрапляємо і в інших дослідженнях. Наприклад, О. В. Литвиненко вважає, що не можна розглядати ускладнене речення як перехідний тип від простого речення до складного, що класифікація, за якою виділяють тільки два структурні типи речень, на сьогодні потребує змін, бо розширилось і набуло багатоплановості саме поняття «ускладнене речення»,

⁴¹ Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложнённого предложения: Учеб. пособие для филол. спец. вузов. – М.: Высш. шк., 1990. – 176 с. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/433169/> - с. 6-7

⁴² Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/_Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с. 150

⁴³ Кучеренко І. К. Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами // Мовознавство. – 1976. – №4. - с. 36

яке охоплює не тільки речення, ускладнені синтаксично, а й речення, ускладнені семантично з досить простою синтаксичною структурою⁴⁴.

Поняття простого ускладненого речення поєднує в собі синтаксичні структури, різні за будовою і функціями, тому визначити його характер складно. З таким твердженням погоджуються більшість науковців.

Будько М. В. найбільш прийнятною вважає думку І. Р. Вихованця. Цей мовознавець розглядає просте ускладнене речення як синтаксичну форму поряд із простим та складним, ускладнення якого, проте, має семантичний характер. І. Р. Вихованець виходить з того, що речення є багатомірною одиницею і тому має вивчатися з усіх боків, з урахуванням усіх проявів його функціонування. Він виділяє чотири яруси в структурі речення: власне-семантичний, семантико-синтаксичний, формально-граматичний і власне-комунікативний. Взаємодіючи між собою, ці яруси створюють реальне речення і мають різні відношення щодо його змісту і форми. Семантико-синтаксичний ярус є формою реалізації власне-семантичного ярусу і ґрунтується на формально-граматичному ярусі, який у свою чергу є його формою реалізації. Що ж до відношень власне-семантичного ярусу і семантико-синтаксичного, то в елементарному реченні їх компоненти збігаються, а в семантично ускладнено відрізняються один від одного⁴⁵.

Семантично елементарні речення трапляються в мовленні не часто. «Вони здебільшого об'єднуються в семантично складні конструкції, що можуть набувати вигляду простих із формально-граматичного погляду речень». Такі речення І. Р. Вихованець кваліфікує як прості ускладнені речення⁴⁶.

⁴⁴Литвиненко Е.В. Семантическое и синтаксическое осложнение структуры предложения в результате обособления и парцеляции его компонентов: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – К., 1984. – 23 с. – с.1

⁴⁵Будько М. В. Проблема простого ускладненого речення у вітчизняному мовознавстві // мовознавство. – 1991. – № 3 – с. 63-68. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/2444120/> - с.64

⁴⁶Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. — К., 1983. - с.184-185

Із синтаксичного погляду ускладненими є речення, у структурі яких наявні два основні типи синтаксичних зв'язків: додаткова предикативність і внутрішньорядні відношення⁴⁷.

Внутрішньорядними відношеннями в системі простого речення охоплені конструкції з однорідними членами, неоднорідними членами, які, однак, перебувають у сурядному зв'язку, конструкції з пояснювальними, уточнювальними компонентами, компонентами-включеннями тощо⁴⁸.

Напівпредикативність (додаткова предикативність) – це синтаксичне значення, що частково збігається з предикативним, але не утворює речення⁴⁹.

Проте А.Ф. Прияткіна у своїх дослідженнях розмежовує ці два поняття. Вона твердо переконана, що ототожнювати поняття "ускладнення" з додатковою предикативністю, і зокрема з одним її видом – напівпредикативністю, немає підстав⁵⁰.

В українському мовознавстві відома спроба розмежовувати ускладнювальні компоненти залежно від ступеня предикативності. В енциклопедії «Українська мова», зокрема, зазначено, що ускладнювальна частина може мати різний ступінь предикативності, яка доповнює основну предикативність, виражену головним членом речення⁵¹.

⁴⁷ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/_Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с. 150

⁴⁸ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / а. К. Мойсієнко; кийв. Нац. Ун-т імені тараса шевченка. – к. : пп я. Січовик, 2006. – 236 с. Режим доступу: http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova_sintaksis_prostogo_uskladnenogo_rechennya.html - с.12

⁴⁹ Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/2414196/> - с.545

⁵⁰ Прияткіна А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложнённого предложения: Учеб. пособие для филол. спец. вузов. – М.: Высш. шк., 1990. – 176 с. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/433169/> - с.8

⁵¹ Українська мова: Енциклопедія. [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М .П.Зяблюк та ін.] – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Укр. енцикл., 2004. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Rusanivskyy_VM/Ukrainska_mova_Entsyklopedia/ - с.

К. Шульжук зазначає, що в напівпредикативності (додаткової предикативності) розрізняють два види: пряму і непряму.

1. Пряма напівпредикативність – реалізується як власне напівпредикативність і додаткова дієслівна предикативність:

а) власне напівпредикативність – це синтаксичні відношення між відокремленим членом речення, вираженим іменною частиною мови, та пояснюваним ним субстантивним членом речення;

б) додаткова дієслівна предикативність – утворюється відокремленими членами речення, вираженими дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами. Відрізняється від власне напівпредикативності тим, що передбачається дієслівною належністю, вказуючи на активну ознаку суб'єкта;

2. Непряма напівпредикативність має два різновиди: згорнута і прихована:

а) згорнута напівпредикативність: властива субстантивним зворотам (відокремленим додаткам), що можуть бути розгорнуті в суб'єктно-предикатну конструкцію;

б) прихована (відображена) напівпредикативність: властива конструкціям, у яких наявні спільні присудки, тобто одна частина повторює (відображає) зміст іншої⁵².

Наявність напівпредикативності в ускладнених реченнях дає змогу визначити позицію ускладнених речень як проміжну між простими і складними структурами. Так, ближчими до простих є речення, ускладнені однорідними членами, звертаннями та речення із вставними та вставленими структурами, а ближче до складних стоять речення з відокремленими членами⁵³.

За ступенем зв'язків із складними реченнями І. Р. Вихованець вирізняє з-поміж ускладнених конструкцій речення з відокремленими членами, з одного боку, і речення з однорідними членами – з другого. Перші взаємодіють

⁵² Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/_Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с. 150-151

⁵³ Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 2000. – 430 с. - с.350-351

переважно із складнопідрядними реченнями, другі – тільки із складносурядними. Обом типам ускладнювальних частин притаманна напівпредикативність, тобто потенціальна предикативність, яку можна розгорнути в повну предикативність (у другий предикативний центр складного речення). При зіставленні двох зазначених типів ускладнених конструкцій, а також підгруп усередині кожного типу ступінь напівпредикативності виявляється неоднаковим⁵⁴.

Формально елементарне і формально ускладнене просте речення розрізняються. Просте речення характеризується елементарною формальною структурою тільки за умови наявності в ньому предикативного зв'язку, детермінантних поширювачів предикативного ядра та прислівних поширювачів, функції яких визначаються у складі словосполучення, і дуплексивів. Формально елементарне речення може бути перетвореним на предикативне ядро. Ускладнене речення на відміну від формально елементарного речення не може бути зведеним до головних членів: у ньому наявні відносно самостійні синтаксичні позиції, які займають слова або цілісні групи слів. Поширення в ускладненому реченні відбувається за іншим принципом, ніж в елементарній структурі: поширювач безпосередньо належить до речення⁵⁵.

З усього вище сказаного можемо виділити такі основні ознаки простого ускладненого речення як синтаксичної одиниці:

– за формально-синтаксичними ознаками є монопредикативними одиницями, зміст яких актуалізує граматична категорія предикативності, що перетворює синтаксичну конструкцію на одиницю повідомлення й у такий спосіб уможливорює вираження стосунку речення до реальності;

⁵⁴ Булаховський Л.А. Питання синтаксису простого речення в українській мові / Л.А. Булаховський // Дослідження з синтаксису української мови. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – с.184-185

⁵⁵ Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/2414196/> - с.543

– у денотативному аспекті є поліситуативними реченнями, що вказують не на одну ситуацію дійсності, а на дві або більше: одна з них – основна, розгорнута в суб'єктно-предикатну структуру, а інші – додаткові (лексикалізовані, побічні) – представлені через згортання, найчастіше як словосполучення;

– у семантико-синтаксичному плані є комбінацією первинної та вторинної предикацій, а також поліпропозитивними простими реченнями, що становлять комбінацію основної, реченнєвооформленої пропозиції з обов'язковими для неї модальною та комунікативною рамами та вторинних, які функціонують як додатковий «прихований» засіб характеристики базового предиката. Нереченнєва реалізація пропозиції (іменникова, прикметникова, дієприкметникова, дієприслівникова, інфінітивна) маркує семантичне ускладнення базового речення внаслідок об'єднання кількох семантично елементарних простих речень, здебільшого утворених у процесі трансформації «дієслівна пропозиція → пропозиція другого рангу»;

– у комунікативно-функційному аспекті є поліінформативною одиницею, структурованою на основі закону формально-семантичної економії та спрощення синтаксичних конструкцій⁵⁶.

Як бачимо, за традиційного підходу до проблеми простого ускладненого речення виявляється багато суперечностей, немає одностайності навіть у визначенні ускладнювальних засобів. Основна причина цього полягає в тому, що ускладнення пов'язують лише з формально-граматичним рівнем і зовсім не зважають на семантичний чинник, зокрема на семантичну структуру речення. Щоправда, в українському мовознавстві у працях деяких дослідників, зокрема І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської та ін., проблема ускладнення постала як семантичне явище.

⁵⁶ Кульбабська О. Просте ускладнене речення в контексті лінгвістичного знання. Режим доступу: https://kulbabska.com/images/catalog/pdf/articles/2020/proste_uskladnene_rechennya_v_konteksti_lingvistichnogo_znannya.pdf - с.6

Особливістю цих досліджень є те, що речення виділяється з урахуванням його власне-семантичної, семантико-синтаксичної і формально-граматичної структури, між якими не існує однозначної відповідності.

Отже, у сучасному українському мовознавстві маємо два основні підходи до витлумачення ускладнення: традиційний формально-граматичний і новий семантичний, що спирається на теорію багаторівневої структури речення, у якій семантичній структурі відведено визначальну роль⁵⁷.

1.3. Елементи ускладнення простого речення

Як ми вже вказували вище, ускладнювальна частина простого речення може мати різний ступінь предикативності, яка, у свою чергу, доповнює основну предикативність, виражену головним членом речення. Значення додаткової предикативності виявляється у відокремлених членах речення, в однорідних членах речення, звертаннях, вставних і вставлених словах⁵⁸.

Незважаючи на те, що елементи ускладнення простого речення є темою досліджень протягом багатьох років, мовознавці виокремлюють різну кількість моделей ускладнення: одні (І.Вихованець, А.Загнітко, А.Мойсієнко) виділяють 5 моделей, відділяючи опосередковані другорядні члени (уточнювальні) від відокремлених членів речення. Проте ми зупинимося на стандартній для сучасної української мови кількості семантико-синтаксичних моделей ускладнення (поданій у працях К. Шульжука):

1. Речення з однорідними членами;
2. Речення зі вставними та вставленими словами чи конструкціями;
3. Речення зі звертаннями, що не перебувають у позиції підмета;

⁵⁷ Вольська Ю. В. Основні теоретичні засади ускладнення в сучасному українському мовознавстві // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – №19 – С. 230-234. Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/831/1/04vyuvum.pdf> - с.2-3

⁵⁸ Українська мова: Енциклопедія. [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М .П.Зяблюк та ін.] – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Укр. енцикл., 2004. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Rusanivskyy_VM/Ukrainska_mova_Entsyklopedia/ - с.751

4. Речення з відокремленими членами (або напівпредикативними конструкціями).

1.3.1. Речення з однорідними членами

Ряд як структурно-синтаксична одиниця характеризується певним паралелізмом членів, які перебувають у відносно незалежних позиціях стосовно один одного і взаємопов'язані на основі співвідношень із тим самим словом або на основі будь-яких інших взаємовідношень у синтаксичній системі речення.

Ряди бувають відкриті та закриті. Для відкритого ряду характерною є необмеженість структурних компонентів, поєднаних між собою повторюваними сполучниками чи лише за допомогою інтонації.

Водночас у закритому ряду кількість членів обмежена, чому сприяє наявність перед останнім компонентом одиничного сполучника, рідше — частки.

В одному і тому ж реченні може функціонувати кілька різноструктурних рядів, представлених однаковими чи відмінними за граматичним оформленням компонентами⁵⁹.

Основним різновидом ряду є *однорідні члени*. Вони виражаються всіма повнозначними частинами мови. Взаємна залежність, спільна віднесеність до «третього члена», однакова синтаксична позиція — це тільки умови для утворення рядів; виникнення ж самої конструкції можливе лише за наявності внутрішнього синтаксичного зв'язку між словоформами, що виражається сполучником або ж інтонацією⁶⁰.

Однорідні члени як структурний і смисловий компонент простого ускладненого речення характеризуються ідентичністю синтаксичної позиції,

⁵⁹ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / а. К. Мойсієнко; кийв. Нац. Ун-т імені Тараса Шевченка. — к. : пп я. Січовик, 2006. — 236 с. Режим доступу: http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova_sintaksis_prostogo_uskladnenogo_rechennya.html - с.12-13

⁶⁰ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/_Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с. 152

однофункціональністю; об'єднані між собою сурядним зв'язком, вони при цьому перебувають в однакових синтаксичних відношеннях із будь-яким іншим членом речення.

У своїй дисертації Ю.А. Чернобров подає детальну історичну довідку щодо виокремлення кожного з типів ускладнень. Учена розповідає, що в українському мовознавстві відомості про однорідні члени речення можна знайти ще в джерелах другої половини XIX ст. Уперше про речення з однорідними членами речення читаємо в М. Осадца. Він називає їх стягненими. Цей термін повторили інші граматисти другої половини XIX, оскільки мовознавець орієнтував на наукове поняття – речення з однорідними членами утворилися внаслідок поєднання кількох речень в одне. В. М. Коцовський та О. Огоновський використовують термін стягнені речення для назви речень з однорідними членами. І. С. Нечуй-Левицький називає такі речення сукупні або злиті. М.П.Левицький використовує назву зложені речення для позначення простого ускладненого речення⁶¹.

З 20-х рр. XX ст. у зв'язку з активізацією досліджень однорідних компонентів почало з'являтися чимало термінів на їх позначення: однорядні частини речення, рівнорядні частини речення, речення з однорядними членами, такими, що “відповідають на одне питання і відносяться до одного слова в реченні”. Термін однорядні члени речення пов'язаний з поняттям ряду, у якому члени за змістом і граматично незалежні, але виражають однотипні поняття і виконують однакову синтаксичну роль. Термін речення з однорідними членами замінив термін стягнене речення, який був зафіксований в словнику “Українського правопису” (1946)⁶².

Однорідні члени речення можуть поєднуватися сурядними сполучниками і безсполучниково. Сполучники є засобом вираження смислових відношень між

⁶¹ Чернобров Ю. Формування синтаксичної термінології в українському мовознавстві XIX – I пол. XX ст. (дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова). Київ, 298 с. Режим доступу:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Chernobrov_Yuliia/Formuvannia_syntaksyschnoi_terminolohii_v_ukrainskomu_movoznavstvi_KhKhKh_I_pol_KhKhKh_st.pdf? - с.123

⁶² Там само, с.124

однорідними членами: єднальних, зіставно-протиставних, розділових, приєднувальних, градаційних⁶³.

Єднальні відношення. Єднальні відношення охоплюють різні відтінки смислових стосунків між однорідними членами, з-поміж яких слід вирізнити єднально-перелічувальні, власне-єднальні, єднально-видільні (перелічувально-видільні), єднально-розподільні (перелічувально-розподільні), єднально-порівняльні та інші⁶⁴. Вони виражаються сполучниками *і (й)*, *та*, *ні...*, *ні*, *ані...*, *ані*. Ці відношення можуть реалізуватись і без сполучників. Найчастіше вживаним є сполучник *і*, що регулярно функціонує і як одиничний, і як повторюваний; при цьому неповторюваний сполучник *і* засвідчує закритість ряду, повторюваний — відкритість.

Замкнені ряди однорідних членів з єднальними сполучниками *і*, та виникають тоді, коли поєднуються слова з протилежним значенням для вираження підсилення⁶⁵.

Зіставно-протиставні відношення. Зіставно-протиставні відношення виражають об'єднання двох несумісних, протилежних однорідних членів речення. Такі однорідні компоненти утворюють замкнені ряди, їх однорідність постає всупереч логічному значенню членів речення. Здебільшого зіставно-протиставні відношення виражаються за допомогою сполучників: *а*, *але*, *зате*, *проте*, *однак*, *та* (у значенні *але*) та інших⁶⁶.

Розділові відношення. Виражаючи семантику роздільності, чергування, взаємовиключення, тобто розділові семантико-синтаксичні відношення;

⁶³ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с. 154

⁶⁴ Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Синтаксис. — Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. — 992 с. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/2414196/> - с.562

⁶⁵ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с. 155

⁶⁶ Загнітко А. П., с.562

реалізуються за допомогою сполучників *або, чи, або..., або, чи..., чи, то..., то, не то..., не то, чи то..., чи то*⁶⁷.

Приєднувальні відношення. Засвідчують виникнення нових однорідних членів безпосередньо в мовленнєвому процесі, у такому разі єднальні сполучники (*і (й), та*) набувають значення приєднувальних. Таку ж функцію виконують сполучники *і також, причому та ін.*⁶⁸.

Градаційні відношення. У реченнях з однорідними членами виражаються сполучниками *як..., так і, не тільки..., а й, не тільки..., але й, не лише..., а й, не лише..., але й, не стільки..., скільки* тощо. Вони означають перевагу одного з однорідних членів. Вони означають перевагу одного з однорідних членів⁶⁹.

В окрему групу А.П. Загнітко виділяє ще *пояснювальні відношення*. Пояснювальні відношення виражають семантику пояснення поняття, вираженого попереднім членом речення. Пояснювальні відношення реалізуються за допомогою сполучників *тобто, цебто, себто*⁷⁰.

На думку І. І. Слинька, сурядні ряди (тобто однорідні члени речення) можуть виражати і значення зумовленості – *причинові, наслідкові*, якщо до сполучників *і, а* додаються відповідні слова – *тому, отже, значить*. Із метою вираження *причинових і допустових* відношень можуть використовуватися і деякі підрядні сполучники – *хоча, якщо, тому що*⁷¹.

Без сполучників замкнені ряди бувають рідше. Вони можуть виражати *розділове чи протиставне значення*. До такого ряду входить переважно два-три

⁶⁷ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk_/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с. 155

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання: навч. Посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська.— к.: вища шк., 1994. — 670 с. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/slynko_ilarion/syntaksys_suchasnoi_ukrainskoi_movy_problemnii_pytannia/ - с.313

⁷¹ Там само, с.312

елементи. При цьому передаються такі відтінки розділового значення, як *приблизність, кількісно-обмежувальний* тощо⁷².

Завжди двочленні ряди з *протиставним* значенням, до складу яких здебільшого входить частка *не*. Додавання до замкнених рядів часток *не то, не тільки* надає їм *градаційно-зіставного відтінку*. Такі ряди наближаються до сполучникових, бо в них використані елементи складених сполучників (*не то – не то, не тільки – але...*)⁷³.

Значення *розділовості чи протиставності* у безсполучникових рядах не таке чітке, як у сполучникових. Науковці стверджують, що легко можна побудувати безсполучниковий ряд тільки за допомогою єднального значення, а для того, щоб передати розділові або протиставні значення, мусимо додавати сполучники⁷⁴.

При однорідних членах речення можуть уживатися *узагальнювальні слова*.

Узагальнювальне слово — слово, що вживається при однорідних членах речення, виражає загальне значення однорідних членів і є родовим поняттям до них як видових понять.

Виступаючи в ролі того самого члена речення, що й узагальнювальне слово, однорідні члени, по суті, виконують уточнювальну функцію. Однорідні члени при узагальнювальних словах низка дослідників кваліфікує як відокремлені прикладки⁷⁵.

Термін «узагальнюючі слова» не зовсім точний, бо в такій ролі можуть виступати не тільки слова, а й словосполучення, сурядні ряди і предикативні

⁷² Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання: навч. Посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська.— к.: вища шк., 1994. — 670 с. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/slynko_ilarion/syntaksys_suchasnoi_ukrainskoi_movy_problemnii_pytannia/ - с.312

⁷³ Там само.

⁷⁴ Там само, с.313

⁷⁵ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / а. К. Мойсієнко; київ. Нац. Ун-т імені тараса шевченка. — к. : пп я. Січовик, 2006. — 236 с. Режим доступу: http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova_sintaksis_prostogo_uskладnenogo_rechennya.html - с.42

конструкції. Тому цей термін почали замінювати іншим – узагальнювальні одиниці. Узагальнювальними одиницями найчастіше бувають займенники *весь, всякий, кожний, ніхто, ніщо*; прислівники *скрізь, всюди, кругом, навкруги, завжди, ніколи, ніде*; сполучники *а саме, як-от* тощо, що виступають самостійно чи у поєднанні з іменниками. Узагальнювальними одиницями можуть бути й іменники⁷⁶.

Складні ряди можуть бути безсполучникові і сполучникові. Узагальнювальні одиниці звичайно вживаються при рядах з єднальними сполучниками, іноді – з розділовими. У рядах із протиставними і зіставляльними сполучниками узагальнювальні одиниці не виступають. Найвиразніше пояснювальне відношення виражається тоді, коли узагальнювальні одиниці стоять перед сурядними рядами⁷⁷.

Сурядні ряди також можуть розташовуватися всередині речення. Із метою підкреслення узагальнювальні одиниці можуть повторюватися⁷⁸.

У сучасній лінгвістиці існують різні погляди на речення з однорідними членами. Дехто з мовознавців (І. Кучеренко) розглядає їх як складні речення з будь-якими головними чи другорядними членами. Переважно як складні трактують речення з однорідними присудками⁷⁹.

Однорядні компоненти в синтаксичних структурах не завжди можуть бути однорідними. Наприклад, у навчальній літературі давно закріпився термін неоднорідні означення, який вживаються для позначення атрибутивних одиниць різної семантики, що характеризують різнобічно предмет⁸⁰.

⁷⁶ Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання: навч. Посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. — к.: вища шк., 1994. — 670 с. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/slynko_ilarion/syntaksys_suchasnoi_ukrainskoi_movy_problemni_pytannia/ - с.313

⁷⁷ Там само, с.314

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с. 155

⁸⁰ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / а. К. Мойсієнко; кїїв. Нац. Ун-т імені тараса шевченка. — к. : пп я. Січовик, 2006. — 236 с. Режим доступу:

Не є однорідними членами речення такі конструкції:

1) повторювані слова, що виконують функцію одного члена речення і вживаються з метою наголошування на чомусь, посиленого вияву ознаки тощо;

2) цілісні фразеологічні вирази, компоненти яких часто є антонімічними; такі сполучення виконують функцію, єдиного члена речення (*і сміх і гріх, ні слуху ні духу, ні те ні се, за і проти, ні пуху ні пера, альфа і омега, ні швець ні жнець, содом і гоморра, ні живий ні мертвий, старе й мале, і нашим і вашим, ні сіло ні впало, ні кує ні меле, дешево й сердито, раз і назавжди, часто й густо, рано чи пізно*);

3) ускладнені форми простого присудка, що утворюються повторюваними словами в сполученні з частками (*хочеш не хочеш; раді не раді*)⁸¹.

Отже, ускладнювальними однорідними елементами простого речення можуть бути і головні, і другорядні членами, що утворюють цілісний структурно-семантичний блок, між компонентами якого є єднальні, зіставно-протиставні, розділові, приєднувальні та градаційні відношення.

1.3.2. Речення з відокремленими членами

Різні підходи і критерії до опису **відокремлених конструкцій** у сучасній синтаксичній науці зумовлені багатоаспектністю семантико-функціональної природи речення, дослідження якої на різних етапах розвитку мовознавства послуговувалися такими критеріями, як пунктуаційно-інтонаційний, синтаксичний, синтагматичний, комунікативний тощо⁸².

Відокремлені другорядні члени речення вивчали М. Греч, О. Востоков, Ф. Буслаєв. Вони трактували відокремлені звороти як скорочені підрядні

http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova_sintaksis_prostogo_uskladnenogo_rechennya.html - с.43

⁸¹ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk_/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с.160

⁸² Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / а. К. Мойсієнко; київ. Нац. Ун-т імені Тараса Шевченка. — к. : пп я. Січовик, 2006. — 236 с. Режим доступу: http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova_sintaksis_prostogo_uskladnenogo_rechennya.html - с.46

речення. О. Потебня обґрунтовано критикував такий підхід. Він зазначав, що термін «скорочене підрядне речення» «зобов'язаний гноїм походженням помилковій теорії, що якщо логічному судженню відповідає не речення, а член речення, то це відбулося лише внаслідок деякого затьмарення закону (судження = речення), який колись панував на повну силу»⁸³.

Уперше ввів термін відокремлення О. Пешковський. Він розглядав останнє у плані ритмомелодики, на основі чого виділяв відокремлені (одиночні та з залежними словами) іменники, прикметники, дієприкметники, дієприслівники, прислівники тощо⁸⁴.

У сучасному мовознавстві наявні різні підходи до проблеми речень із відокремленими другорядними членами. І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська вважають, що «вчення про відокремлені члени речення недостатнє, бо в ньому звертається головна увага на інтонаційно-сміслові сторони цього явища, тобто обґрунтовується, по суті, пунктуація». Вони зауважують, що дієприслівники і дієприслівникові звороти можуть набувати різних обставинних відтінків у значенні, «не перетворюючись на обставини, як про це раніше думали, а зберігаючи певну автономність щодо присудка». Ці вчені Чернівецької синтаксичної школи окремо розглядають речення з пояснювально-уточнювальними зворотами, які теж не визначають як члени речення, бо вони не входять до складу моделі, а тільки поширюють її на рівні комунікативного вживання⁸⁵.

⁸³ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk_/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с.160-161

⁸⁴ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / а. К. Мойсієнко; кїв. Нац. Ун-т імені тараса шевченка. — к. : пп я. Січовик, 2006. — 236 с. Режим доступу: http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova_sintaksis_prostogo_uskладnenogo_rechennya.html - с.46

⁸⁵ Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання: навч. Посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська.— к.: вища шк., 1994. — 670 с. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/slynko_ilarion/syntaksys_suchasnoi_ukrainskoi_movy_problemnii_pytannia/ - с.326

О. Мельничук розглядає відокремлення «як один з проявів синтагматичного членування»⁸⁶.

А. Загнітко розглядає ці конструкції як речення з опосередкованими компонентами, виділяючи серед них такі, що характеризуються або повторним значенням, або уточненням⁸⁷.

Деякі дослідники розглядають відокремлення в комунікативному плані, при цьому звертаючи увагу на семантико-структурний зв'язок між компонентами, фрази, порядок розташування цих компонентів, логічне, інтонаційне оформлення їх⁸⁸.

К.Ф. Шульжук, не заперечуючи доцільності та необхідності нових підходів до проблем відокремлених другорядних членів, підтримує думку І. Вихованця, який, описуючи формально-синтаксичну і семантико-синтаксичну структуру простого ускладненого речення, трактує ускладнювальні компоненти як відокремлені та опосередковані другорядні члени⁸⁹.

Традиційно відокремлення розглядають як ускладнення синтаксичної структури простого речення.

Відокремлення — смислове й інтонаційне виділення у реченні непоширеного чи поширеного другорядного члена речення, який унаслідок цього набуває більшої самостійності.

⁸⁶ Мельничук О. С. Синтагматичне членування речень // Сучасна українська літературна мова: Синтаксис. — К.: Наук. думка, 1972. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002183 - с.484

⁸⁷ Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис. — Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. — 992 с. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/2414196/> - с.568-569

⁸⁸ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / а. К. Мойсієнко; кiev. Нац. Ун-т імені тараса шевченка. — к. : пп я. Січовик, 2006. — 236 с. Режим доступу: http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova_sintaksis_prostogo_uskladnenogo_rechennya.html - с.46

⁸⁹ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с.161

Завдяки елементові додаткового повідомлення, яке містять відокремлені члени речення, вони набувають більшої синтаксичної ваги і стилістичної виразності в реченні, ніж невідокремлені⁹⁰.

Існують умови відокремлення другорядних членів: смислове навантаження відокремлюваного члена, порядок слів, непоширеність чи поширеність, неможливість використання в синтаксичному словосполученні, вимоги стилістичного порядку тощо. Деякі з цих умов мають обов'язковий характер, інші є факультативними. Обов'язковим є відокремлення другорядних членів у випадку неможливості входити в синтаксичне словосполучення. Це, зокрема, стосується означень і прикладок, що пояснюють особові займенники⁹¹.

На відокремлення членів речення не завжди впливають наступні умови. Наприклад, факультативними можуть бути порядок слів, смислове навантаження і поширеність другорядних членів. Зокрема, відокремленню більшою мірою сприяє постпозиція другорядних членів, їх поширеність. Наявність додаткового смислового навантаження теж зумовлює відокремлення⁹².

Відокремленими можуть бути другорядні члени речення. К.Ф. Шульжук виділяє такі їх групи⁹³.

Відокремлені узгоджені означення. У реченнях вони виражаються одиничними прикметниками та дієприкметниками, прикметниковими та дієприкметниковими зворотами. Досить часто ці компоненти є однорідними. Означення, які стоять у постпозиції та виражені дієприкметниковими і прикметниковими зворотами, відокремлюються завжди. У будь-якій позиції відокремлюються узгоджені означення, що стосуються особових займенників.

Відокремлені неузгоджені означення трапляються порівняно рідко.

⁹⁰ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk_/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf – с.162

⁹¹ Там само.

⁹² Там само.

⁹³ Там само, с.162-164

Часто узгоджені і неузгоджені відокремлені означення поєднуються в реченні.

Відокремлені приклади в мовленні реалізуються постійно.

Відокремлені обставини. Найчастіше вживаними є обставини, виражені одиничними дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами. Лише в окремих випадках (коли дієприслівник набуває значення прислівника) одиничний дієприслівник може не відокремлюватися. У решті випадків дієприслівник і дієприслівниковий зворот відокремлюються.

Іноколи в реченні функціонує декілька відокремлених обставин, виражених дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами.

Часто вживаються обставини, виражені прийменниково-іменниковими зворотами. Їх відокремлення чи невідокремлення є факультативним. Найчастіше відокремлюватися будуть обставини часу, умови, причини, допусту, мети.

Відокремлені додатки. Виражаються іменниками в сполученні з прийменниками *крім, окрім, опріч, замість, включаючи, виключаючи, не рахуючи, поряд з, на відміну від, за винятком* та ін. Такі додатки означають включення предмета (у широкому розумінні цього слова) до ряду інших або його виключення чи виділення з ряду інших.

Щодо головних членів, дослідники переконують, що ці компоненти речення не можуть відокремлюватися, бо виступають «носіями основного повідомлення і входять до складу структурної основи речення»⁹⁴.

Відокремлені другорядні члени речення «можуть бути уточнювальними (пояснювально-уточнювальними зворотами). Уточнювальні члени речення

⁹⁴ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. для студ. філол. ф-тів вузів / І. Р. Вихованець; голов. ред. М. С. Тимошик ; ред. Л. Л. Щербатенко. – Київ: Либідь, 1993. – 365 с. Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?z21id=&i21dbn=ukrlib&p21dbn=ukrlib&s21stn=1&s21ref=10&s21fmt=online book&c21com=s&s21cnr=20&s21p01=0&s21p02=0&s21p03=ff&s21str=ukr0000581> - с.188

конкретизують поняття, звужують його. Вони бувають поширеними і непоширеними»⁹⁵.

Найпоширенішими відокремленими уточнювальними членами речення, на думку К. Шульжука, є:

— обставини, виражені прислівниками та іменниками в непрямих відмінках із прийменниками або без них. У деяких реченнях трапляються ряди відокремлених уточнювальних обставин;

— уточнювальні означення до обставин місця, часу, неузгоджених означень, прямих додатків.

Часто речення ускладнюються різними відокремленими другорядними членами.

Отже, на відокремлені другорядні члени речення, порівняно з невідокремленими, у сучасній українській мові натрапляємо значно частіше. До того ж вони несуть додаткове змістове навантаження й виражають додаткову предикативність.

1.3.3. Речення зі вставними та вставленими словами чи конструкціями

Вставні і вставлені компоненти здебільшого диференціюють за ознакою модальності. Вставні слова, словосполучення, речення є одним із найпоширеніших засобів вираження суб'єктивної модальності. Вставлені конструкції репрезентують об'єктивну модальність⁹⁶.

Про вставні слова й речення йдеться в граматиці М. Осадци. Зокрема, автор подає приклади речень, що входять до складу головної частини складного речення й можуть бути опущені без порушення змісту: положення втручени або межиметни. Розгляд цих синтаксичних компонентів продовжено у працях початку ХХ ст. Дослідники послуговуються терміноодиницями: речення

⁹⁵ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с.164

⁹⁶ Там само, с.166

вставлені, вводні слова, вкидні слова, речення, вставне, вставні слова / речення⁹⁷.

Вставні компоненти (слова, словосполучення, речення) — мовні одиниці, що виявляють ставлення мовця до висловлюваної ним думки і виражають різні модальні значення (можливості, сумніву та ін.).

Якщо об'єктивна модальність є ознакою будь-якого речення, передає відношення висловлення до дійсності у плані реальності і нереальності, ґрунтується на протиставленні форм дійсного та ірреальних способів, то в основі суб'єктивної модальності лежить поняття оцінки (логічної, емоційної)⁹⁸.

Вставні компоненти виражають суб'єктивну модальність. Ф. Буслаєв називав їх вставними реченнями, бо, на його думку, просте речення зі вставним словом виникло зі складнопідрядного речення. Д. Овсянико-Куликовський, розвиваючи ідеї Ф. Буслаєва про те, що вставні конструкції утворилися із самостійних речень, виділив три одиниці: вставні слова, вставні вирази, вставні прислівники та інші обставини, обставинні вислови. О. Пешковський виокремив вставні слова і словосполучення. О. Шахматов кваліфікує вставні компоненти як «редуковані за своїм смислом речення»⁹⁹.

В академічному синтаксисі української мови вставні слова, словосполучення і речення віднесено до синтаксично ізольованих частин речення, «які, хоч і належать до речення за своїм змістом, синтаксично не

⁹⁷ Чернобров Ю. Формування синтаксичної термінології в українському мовознавстві XIX – I пол. XX ст. (дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова). Київ, 298 с. Режим доступу:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Chernobrov_Yuliia/Formuvannia_syntaksychnoi_terminolohii_v_ukrainskomu_movoznavstvi_KhKh_I_pol_KhKh_st.pdf? - с.124

⁹⁸ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / А. К. Мойсієнко; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К. : Січовик, 2006. – 236 с. Режим доступу: http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova_sintaksis_prostogo_uskладnenogo_rechennya.html - с.127

⁹⁹ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/_Syntaksys_ukrainskoj_movy.pdf - с. 166

пов'язуються з жодним членом даного речення і, таким чином, залишаються поза синтаксичними зв'язками між членами речення»¹⁰⁰.

І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська під вставними компонентами розуміють такі форми, які вводяться в речення на семантико-комунікативному рівні для вираження ставлення до повідомленого з погляду його ймовірності чи неймовірності, емоційної оцінки, ступеня звичайності, способу оформлення думок, активізації співрозмовника тощо»¹⁰¹.

Залежно від семантики та оцінки повідомлюваного виділяють такі групи вставних компонентів:

1) вставні слова, словосполучення й речення, що виражають ступінь вірогідності повідомлюваного (так звана гіпотетична та констатуюча модальність, що передається словами: *типу, мабуть, певно, може, видно, здається, очевидно, безумовно, безперечно, дійсно, справді, природно, певна річ, правду кажучи* та інші);

2) вставні одиниці, що передають зв'язок думок, послідовність їх викладу чи логічне завершення цього викладу (*таким чином, словом, до речі, по-перше, головне, нарешті, навпаки, зокрема, однак, в усякому разі та ін.*);

3) вставні слова, словосполучення і речення на позначення джерела повідомлення (*за словами..., на думку..., по-моєму, за повідомленням..., кажуть, за висловом... тощо*);

4) вставні компоненти, що виражають емоційний стан мовця, його почуття (*на лихо, на горе, на жаль, на біду, на радість, як на гріх, на диво та ін.*);

¹⁰⁰ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk_/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с. 166

¹⁰¹ Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання: навч. Посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська.— к.: вища шк., 1994. — 670 с. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/slynko_ilarion/syntaksys_suchasnoi_ukrainskoi_movy_problemnii_pytannia/ - с.378

5) вставні слова, словосполучення і речення на позначення характеру висловлення, способу передачі думки, тину її оформлення (*так би мовити, іншими словами, власне кажучи, сказати по правді, правду кажучи та ін.*);

6) вставні слова, словосполучення і речення, що передають звернення до співбесідника і вживаються з метою привернення уваги читача (слухача) (*даруйте, вибачте, пам'ятаєте, відчуваєте, бачиш, чуєш і т. ін.*)¹⁰².

Вставлені компоненти (слова, словосполучення, речення) — мовні одиниці, що передають додаткові, побіжні повідомлення, перериваючи основне висловлення за допомогою інтонації вставленості.

Уперше в мовознавчій науці речення зі вставленими словами виокремив О. Шахматов. В україністиці про особливий різновид «втручених речень» йдеться у праці О. Огоновського «Граматика руского языка для школ середніх» (1889). Поняття «вставлені речення» впровадили Б. Кулик та Л. Кадомцева. Говорячи про диференціацію вставних і вставлених одиниць, Б. Кулик зазначає: «На відміну від вставних слів, словосполучень і речень, що виражають суб'єктивне ставлення того, хто говорить, до висловленої ним думки, вставлені слова, словосполучення і речення виражають такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які доповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлення, вказуючи на якісь деталі чи нові факти, що не були передбачені в перший момент формування думки»¹⁰³.

Деякі лінгвісти беззастережно заперечують необхідність виділення вставлених одиниць. На думку О. Руднева, ці одиниці не відрізняються від вставних компонентів жодними смисловими функціями, вираженням, синтаксичною формою. Очевидно, має рацію А. Загнітко, на думку якого, «вставні слова, словосполучення та вставлені принципово різняться між собою, що зумовлюється співвідношенням об'єктивної і суб'єктивної модальності.

¹⁰² Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk_/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с.168-169

¹⁰³ Там само.

Вставні слова, словосполучення повністю марковані суб'єктивною модальністю, вставлені ж одиниці корелюють з об'єктивною модальністю, вони постають носіями додаткових об'єктивних смислів, репрезентують окрему пропозицію»¹⁰⁴.

На відміну від вставних одиниць, що відзначаються певною усталеністю, вставлені компоненти підлягають типізації лише на більш абстрактному рівні.

Позиція щодо цілісної структури речення вставних конструкцій може бути будь-яка. Вони займають препозицію, інтерпозицію або ж постпозицію. Проте вставленим елементам не властиве передувати основному реченню. Вони найчастіше функціонують всередині речення.

Проте слід зауважити, що вставлені компоненти, які співвідносні з окремим словом чи словосполученням (характеризуються переважно постпозиційністю щодо останніх), нерідко можуть також передувати пояснюваному виразу.

Між вставними і вставленими одиницями є різниця і в інтонаційному вираженні їх. Початок і кінець розірваного вставленою конструкцією речення вимовляються так, як і без неї, тобто зберігається інтонаційна цілісність основного речення. А сама вставлена конструкція інтонаційно виділяється сильніше — характеризуються значною паузністю, особливим темпоритмом при включенні в загальну реченнєву структуру¹⁰⁵.

Просте речення (двоскладне, односкладне) в позиції вставлення, як і звичайно, має різні структурні (і відповідно — семантичні) ускладнення, з-поміж яких ускладнення одиничними дієприслівниками та дієприслівниковими

¹⁰⁴ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk_/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с. 170

¹⁰⁵ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / А. К. Мойсієнко; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К. : Січовик, 2006. – 236 с. Режим доступу: http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnicchi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova_sintaksis_prostogo_uskladnenogo_rechennya.html - с.163

зворотами; прикметниковими та дієприкметниковими конструкціями, зокрема, прикладкового характеру; однорідними членами; звертаннями¹⁰⁶.

Однією з основних функцій вставлених конструкцій є власне *пояснювальна*, тлумачна. До власне пояснювальних належать також конструкції, що відзначаються перифрастичністю стосовно до певного компонента основної структури речення. Переважно подібні утворення, наприклад, у художній літературі відіграють образно-характеристичну роль¹⁰⁷.

Пояснювальну функцію виконують вставлення, що “супроводжують” перифрастичні вирази, пов’язані з певною особою, маловідомі, зокрема криптонімі, псевдоніми, вказують на джерело їх виникнення.

Нерідко як вставлені компоненти виступають діалектні, вузькоспеціальні, іншомовні однослівні та багатослівні вирази. Хоч такі вирази частіше займають препозицію пояснюваних щодо вставлених¹⁰⁸.

Проте власне пояснювальну, тлумачну роль виконують лише українськомовні вставлення. Іншомовні (діалектні, вузьковживані) вставлені компоненти стосовно препозиційних українськомовних слід розглядати швидше як такі, що підтверджують адекватність того чи того виразу, а також у текстах відображають певний мовний колорит висловлювання.

Значне місце з-поміж вставлених займають пояснювально-уточнювальні конструкції, в яких момент конкретизації, деталізації, диференціації є визначальним стосовно пояснюваної препозиції¹⁰⁹.

Окремо можна говорити про доповнювально-уточнювальні вставлені конструкції, які своєрідно розгортають канву основної частини висловлювання,

¹⁰⁶ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / А. К. Мойсієнко; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К. : Січовик, 2006. – 236 с. Режим доступу: http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova__sintaksis_prostogo_uskladnenogo_rechennya.html - с.168-169

¹⁰⁷ Там само, с.174

¹⁰⁸ Там само, с.175

¹⁰⁹ Там само, с.174-178

вносячи певну конкретику в розповідь¹¹⁰.

Розмовним відтінком позначені конструкції зі семантикою побіжного (мимовільного) зауваження, доповнення, вживані часто з приєднувальним компонентом *та й*¹¹¹.

Отже, вставними компонентами, що виражають суб'єктивну модальність, є слова, словосполучення і переважно прості речення; вставлені конструкції як виразники об'єктивної модальності представлені різними типами складних і простих речень, словосполученнями, а також окремими словами.

1.3.4. Речення зі звертаннями

Серед засобів, що ускладнюють просте речення, особлива роль належить **звертанням**, яке в українській мові має спеціалізовану форму вираження — кличний відмінок.

Звертання — інтонаційно виділений компонент речення, що називає істоти чи персоніфіковані предмети, яким адресоване мовлення.

У східнослов'янському мовознавстві питання про кличний відмінок (не про звертання) порушували М. Ломоносов, О. Востоков, М. Греч. Термін «звертання» уперше вжито в «Исторической грамматике русского языка» Ф. Буслаєва, який виокремив його із складу головних і другорядних членів речення. Щодо граматичного зв'язку звертання з членами речення, до складу якого воно входить, більшість мовознавців як зарубіжних, так і вітчизняних його не визнавали (А. Шлейхер, Ф. Бопп, Г. Курціус, Ф. Міклошич, В. Вундт)¹¹².

В українських граматиках ХІХ – початку ХХ ст. звертання досліджували в морфології як слова у кличному відмінку: слова обертання або кликання

¹¹⁰ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / А. К. Мойсієнко; Київ: нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К. : Січовик, 2006. – 236 с. Режим доступу: http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova_sintaksis_prostogo_uskладnenogo_rechennya.html с.179

¹¹¹ Там само - с.181

¹¹² Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с.171

(обертальні, кликальні); обертання. О. Б. Курило вживає назву слова зовні, «що показують до кого або до чого звертаємось». Граматичний зв'язок звертання з членами речення оминали. У підручниках першої половини ХХ ст. звертання розглядають як слова, граматично не пов'язані з членами речення¹¹³.

Першим в українському мовознавстві наявність граматичного зв'язку кличного відмінка іменника (фактично звертання) з присудком у спонукальному реченні довів О. Потебня. Однак він говорить про кличний відмінок не як про звертання, а як про підмет речення: «Усупереч правилу «відділяти комою кличний від присудка (укр. «сира земле, розступися», V. «розступися, сира земле») і не відділяти називного («сира земля розступилася») думаю, що відстань у живій мові між цими відмінками і присудком однакова». Тому О. Потебня вважав, що «кличний, як і називний, маючи відповідну діяльність у реченні, стоїть не поза ним, а в ньому»¹¹⁴.

Аналогічні погляди висловлюють і деякі зарубіжні лінгвісти ХІХ ст., зокрема Ф. Керн і Г. Пауль. Д. Овсянико-Куликовський розглядав звертання серед «слів і виразів, які не входять до складу речення, але прилягають до речення, стоять при ньому». О. Пешковський, надаючи великого значення звертанням як категорії стилістичній, водночас відносить його до «слів і словосполучень, що не утворюють ні речень, ні їх частин». Він мотивує це тим, що звертання не можуть перебувати у граматичному зв'язку узгодження, керування і прилягання, а тому залишаються елементами, внутрішньо чужими реченню, подібно до кулі, що потрапила в організм. Не визнавав граматичного зв'язку звертання з членами речення і О. Шахматов¹¹⁵.

У більшості підручників і посібників для вузів другої половини ХХ ст. звертання розглядали як слова, граматично не зв'язані з членами речення. У

¹¹³ Чернобров Ю. Формування синтаксичної термінології в українському мовознавстві ХІХ – І пол. ХХ ст. (дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова). Київ, 298 с. Режим доступу:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Chernobrov_Yuliia/Formuvannia_syntaksychnoi_terminolohii_v_ukrainskomu_movoznavstvi_KhIKh_I_pol_KhKh_st.pdf? - с.124

¹¹⁴ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с.172

¹¹⁵ Там само.

деяких працях обґрунтовані наявність граматичного зв'язку звертання з реченням та виконання в окремих випадках (у поєднанні з наказовим способом дієслова) кличним відмінком функції підмета (І. Кучеренко, І. Вихованець, А. Загнітко). Із таким трактуванням можна цілком погодитись. Найповніше проблеми звертання в українській мові дослідив М. Скаб у монографії «Граматика апеляції в українській мові»¹¹⁶.

Одним із найважливіших чинників посилення предикативності звертань виступає їх *поширеність*. Чим більше ускладнене саме звертання означуваними словами, тим більше в структурі звертання потенційної предикативності, бо будь-які атрибутивні словосполучення легко трансформуються в предикативні¹¹⁷.

У розповідних реченнях за допомогою звертання мовець привертає увагу адресата до висловлюваного.

Відображаючи емоційно-вольову сферу мовця, звертання поєднують дві функції: апелятивну та експресивну. Апелятивна функція виявляється в офіційному спілкуванні. У художньому й розмовно-побутовому мовленні звертання виражає не лише звернення до адресата, а й ставлення з боку мовця до нього¹¹⁸.

Також важливою функцією звертання є номінативна, яка може поєднувати в собі емоційно-оцінні, експресивні можливості найменувань адресата мовлення¹¹⁹.

Отже, звертання в українській мові виражається формою кличного відмінка іменника та субстантивованими частинами мови, охоплює широке

¹¹⁶ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с.172.

¹¹⁷ Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/2414196/> - с.594

¹¹⁸ Шульжук К. Синтаксис української мови..., с.175

¹¹⁹ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / а. К. Мойсієнко; київ. Нац. Ун-т імені Тараса Шевченка. – к. : пп я. Січовик, 2006. – 236 с. Режим доступу: http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova_sintaksis_prostogo_uskладnenogo_rechennya.html - с.88

коло різних груп лексики, використовується в різних типах речень за метою висловлювання, виконує апелятивну та експресивну функції.

Отож, підсумовуючи все вище написане, можемо лише вкотре повторити, що тема простого ускладненого речення була, є і буде елементом досліджень науковців. Це надто широке поле діяльності, воно не може бути вичерпно проаналізованим, зважаючи на кількість різноманітних поглядів щодо визначення суті «ускладнення», розмежування типів речень за структурою, поділу та аналізу елементів ускладнення, а тому й надалі привертатиме увагу дослідників.

РОЗДІЛ 2

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ПРОСТИХ УСКЛАДНЕНИХ РЕЧЕНЬ ЗА ТИПАМИ УСКЛАДНЕНЬ

Романістика Володимира Рутківського зорієнтована на найменших читачів. Завоювати їхню увагу та прихильність складно, проте завдяки саме простим реченням авторів це вдалося. Для того, аби текст був цікавішим, письменник активно використовує конструкції простого ускладненого речення. Своєрідність форм і способів функціонування таких синтаксичних утворень у романі «Джури козака Швайки» переважно має вияв у різному характері ускладнень.

До ускладнювальних елементів простого речення у творі належать: однорідні члени речення; відокремлені члени речення; звертання; вставні та вставлені слова та словосполучення; своєрідні комбінації видів ускладнень. Отож, вивчення синтаксичної структури простого ускладненого речення в романі опирається насамперед на характеристику типу його ускладнення.

У результаті детального опрацювання тексту твору ми зафіксували всього 1494 простих ускладнених речень. Серед них найчисленнішою групою є речення, ускладнені однорідними членами. Вони становлять 39.2% від усіх виокремлених одиниць (кількісно – 587 речень). Наступною за чисельністю групою є прості речення, ускладнені вставними та вставленими словами та конструкціями – 24% (359 речень). Третє та четверте місця за кількістю зафіксованих прикладів займають групи речень, ускладнених звертаннями та відокремленими членами речення, 16.5% (264 одиниці) та 11.6% (173 одиниці) відповідно. Та останньою, проте не менш численною, групою є речення з кількома засобами ускладнення – 7.4% (111 одиниць)¹²⁰.

¹²⁰Детальніше див. Додатки 1, 2, 3, 4, 5, відповідно (с.83)

У наступних підрозділах ми проаналізуємо кожну з груп ускладнень простого речення у творі, подамо їхню детальну характеристику та проілюструємо конкретними прикладами.

2.1. Прості речення, ускладнені однорідними членами речення

За визначенням К. Шульжука, *однорідні члени речення* — члени речення, що перебувають в однакових синтаксичних відношеннях з одним із членів речення і поєднуються між собою сурядним зв'язком.

Однорідні члени речення мають такі особливості:

- займають позицію одного члена речення;
- пов'язуються з одним і тим самим членом речення підрядним зв'язком;
- поєднуються між собою сурядним зв'язком;
- здебільшого виражаються однаковими частинами мови;
- переважно виражають однотипні поняття¹²¹.

Однорідними можуть бути всі члени речення: підмети, присудки, означення, додатки та обставини.

Кількість зафіксованих простих речень, ускладнених однорідними членами речення, становить 587 одиниць, у відсотках – це 39.2% від усіх простих ускладнених речень. Це дає змогу виділити їх у найбільшу групу¹²². Серед ілюстративного матеріалу є речення, ускладнені як головними, так і другорядними членами речення. До того ж однорідні присудки є найчисленнішою категорією.

Простих ускладнених речень з **однорідними присудками** ми виокремили 465 (а це 79.2% від усіх однорідних членів речення):

- *А замість нього **промайнула** і так само швидко **щезла** постать уруса. (с.2)*

¹²¹ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с.153

¹²² Див. Додаток №1. Група речень, ускладнених однорідними членами речення – с. 83

- *Повернешся — тоді й порадишся.* (с.79)
- ... полежено **зітхнув** Швайка й **опустив** Санька на землю. (с. 81)
- Дідо **поглянув** на змарніле Санькове обличчя і ледь помітно **всміхнувся**. (с.133)
- **відказав** Василь і **рушив** до своєї сотні. (с.146)
- **Лютували** старшини на березі, **зносили** найнепокірнішим голови, проте нічого **домогтися не могли**. (с.163)

Категорія простих речень, ускладнених **однорідними підметами**, значно менше кількісно. Вона налічує лише 33 одиниці (5.6% від загальної кількості):

- *Проте не допомогли Сидіркові **ні хідники, ні кам'яний льох**.* (с.13)
- *На те я **знахар і ворожбит**.* (с.111)
- ***Все тут є: і хижі звірі, і гонитва, і боротьба**.* (с.115)
- *Темна **вода**, **грузьке дно** і мовчазні **очерети** над головою.* (с.163)

Цікавим є те, що серед цієї групи речень у книзі автора ми виявили ще й два речення з узагальнювальними словами, у ролі яких виступають займенники та в одному – іменник. У всіх реченнях узагальнювальне слово вжите у препозиції. У двох випадках розділовим засобом є тире, та в одному випадку – двокрапка:

- *Вони **втрьох** подалися туди — **щасливі Демко та його дід і насуплений дід Кудьма**.* (с.93)
- ***Все тут є: і хижі звірі, і гонитва, і боротьба**.* (с.115)
- *Разом з ним так само **непомітно** щезло **трійко козаків — Горихвіст, Кандиба і Коломієць**.* (с.141)

Щодо другорядних членів речення, то серед однорідних найчастіше трапляється додаток. Група простих речень, ускладнених **однорідними додатками** становить 8%, тобто 47 одиниць кількісно:

- ***Я ж не воза** ламав чи **граблі**...* (с.14)
- *Його **низькі береги** поросли **шелюгою та очеретом*** (с.38)
- ***І діда Кібчика** побачив він, **і матір Володка Кривопичка**.* (с.55)

— *Нема вже ні **Верховодки**, ні **Сороки** з **Очеретянкою**. (с.97)*

Наступна за кількістю категорія – **однорідні означення**. Під час аналізу ми відібрали 24 (4.1%) приклади речень із цієї групи:

— *Час від часу вершника хилило то в **один**, то в **другий** бік. (с.1)*

— ***Мій** Бог чи **твій**? (с.84)*

— *Хіба що **канівський** з **черкаським**, та ще **перечаславський** інколи одкоша дадуть. (с.108)*

— *За возами здіймали куряву стада **корів та овець**. (с.145)*

Та останньою, кількісно найменшою групою (18 одиниць, 3%), є **однорідні обставини**:

— ***Безшумно, безшелесно**. (с.46)*

— *Саме **так**, і не **інак**. (с.120)*

— *Пан Кобильський боязко повів очима **ліворуч, праворуч**... (с.131)*

— *То **тут**, то **там** спалахувала люта січа. (с.149)*

Однорідність другорядних членів стосовно певного спільного члена речення визначається відношенням підпорядкованості (підрядності), однорідність головних членів — відношенням координації¹²³.

У реченні однорідні члени об'єднані в цілісний структурно-семантичний блок стосовно інших членів речення, що займає позицію одного члена речення. Тому однорідні члени пов'язуються з іншими компонентами речення не окремо, а лише в структурно-семантичній єдності, в сурядному ряду. Всі однорідні другорядні члени є супідрядними, бо підпорядковуються тому самому членові речення.

У реченні однорідні члени поєднуються між собою за допомогою сполучників або безсполучниково. Зібраний ілюстративний матеріал показав, що для художнього мовлення Володимира Рутківського характерний

¹²³ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / а. К. Мойсієнко; кийв. Нац. Ун-т імені тараса шевченка. – к. : пп я. Січовик, 2006. – 236 с. Режим доступу: <http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna-ukrainska-mova-sintaksis-prostogo-uskladnenogo-rechennya.html> - с.28

сполучниковий зв'язок, бо у 511 реченнях (із усього 587) однорідні члени поєднані саме так.

Сполучники є засобом вираження смислових відношень між однорідними членами. У реченнях, які ми проаналізували, найчастіше вживаним є сполучник **«і»** (370 одиниць):

- *Тоді жбурнув ломаку під ноги бугаєві і не згірш гусака перелетів через тин. (с.10)*
- *... в'язень широко розвів руками і посміхнувся. (с.66)*
- *То ж я скочив на коня і подався навздогін. (с.121)*
- *Востаннє куснув залишки нігтів і звелів: (с.163)*

У переважній більшості синтаксичних конструкцій він функціонує як одиничний і засвідчує закритість ряду, проте у 15 речення – як **повторюваний**, тому свідчить про відкритість ряду однорідних елементів. Наприклад:

- *Я і в степ дивився, і на плавні. (с.45)*
- *Левко Заярний, і Володко Кривопичко, і Перепічка з Одудом. (с.50)*
- *Тут і видряче, і боброве, і куняче... (с.94)*
- *І ти, і Вирвизуб, і Остап... (с.122)*
- *Подумки проклинав і Вирвизуба, і діда Кібчика, і Остапа. (с.158)*

Крім цього сполучника, ми зафіксували його варіанти:

□ **«й»** – у 26 реченнях:

- *А хлопці прилягли біля пригаслого багаття й одразу поринули в сон. (с.56)*
- *Вдихнув на повні груди й сказав: (с.85)*
- *Ватажок братчиків устиг перехопити Грекову руку й сказав: (с.104)*
- *Звідусіль долинали прокльони й волення про допомогу. (с.160)*

□ **«та»** – у 41 реченні:

- *Згодом довелося брати напрямок на шурхит та чвакання кінських копит в баговинні. (с.35)*

- *Ми вже збиралися щось вполювати **та** засмажити. (с.47)*
- *Цього тільки хутро цікавить **та** шкірки. (с.89)*
- *До них у день від'їзду прибилося майже стільки ж михайлівських **та** канівецьких хлопців. (с.135)*

Повторюваний сполучник «**ні**» був у 10 реченнях із загальної кількості:

- ***Ні** хати, **ні** матері з батьком не лишилося. (с.7)*
- *Проте хлопці не повернулися **ні** за тиждень, **ні** за місяць. (с.25)*
- ***Ні** живого, **ні** мертвого. (с.39)*
- *Нема вже **ні** Верховодки, **ні** Сороки з Очеретянкою, — (с.97)*

У всіх реченнях цього типу ми зафіксували єднальні відношення.

Також у тексті роману трапляються прості ускладнені речення із однорідними членами речення, поєднаними сполучниками які виражають зіставно-протиставний тип відношень:

○ «**а**»:

- *Вже третіх міняють татари – **а** наздогнати не можуть. (с.2)*
- *Навіщо відіслав коней, **а** сам заховав їх у крем'янистій вимоїні під розлогим кущем? (с.71)*
- *Не погукає діда, **а** нечутно перебіжить дорогу за його спиною, вибереться на пагорб, **а** там подасться навпригинці поміж кущів — і обжене старого. (с.92)*
- *Так що сміхота одна, **а** не битва. (с.121)*
- *Час від часу вовк нечутно щезав у кущах, **а** за хвилину так само нечутно випірнав з них далеко попереду. (с.134)*

○ «**але**»:

- *От же ж повезло, **але** й повезло! (с. 82)*
- *При кожному ударі Дурна Сила здригався, **але** мовчав. (с.96)*

○ «**проте**»:

- *Лише час від часу хлопець відчував на собі його хоч і миттєвий, **проте** чіпкий і насторожений погляд. (с.54)*

— Хоч і не з нашої землі, **проте** нашою мовою балакав і віру нашу поважав. (с.108)

— Лютували старшини на березі, зносили найнепокірнішим голови, **проте** нічого домогтися не могли. (с.163)

Ще одним рідкісним, проте наявним типом відношень є розділові. У виокремлених реченнях вони виражаються семантику роздільності та чергування за допомогою повторюваних та одиничних сполучників:

◇ «або»:

— І чуває його за вухом **або** під горлянкою. (с.23)

— Могли наслати на будь-кого болячку якусь, хворобу, **або** навіть смерть. (с.83)

— Серед бранців було з півсотні дітей Грицикового віку, **або** й молодших. (с.151)

◇ «чи»:

— Звуки скидалися **чи** то на стогін, **чи** то на тяжке зітхання. (с.13)

— Хіба ловитимемо рибу **чи** на бобра будемо полювати. (с.58)

— Мій Бог **чи** твій? (с.84)

— ... **чи** то запитав, **чи** то зробив висновок дід Кудьма. (с.97)

— Куди йому до Швайки **чи** Вирвизуба! (с.118)

◇ «то»:

— Час від часу вершника хилило **то** в один, **то** в другий бік. (с.1)

— Неподалік прогулювався Петрик, і **то** скубав траву, **то** глухо й коротко на когось ревів. (с.18)

— А здоровань **то** обіймав Пилипа, **то** відсторонював його і ляскав широкою долонею по плечу. (с.48)

— ... здивовано озирався на нього **то** один, **то** інший козак. (с.150)

У 76 реченнях ми простежили **безсполучниковий зв'язок**. Наприклад:

— Похитнувся, захрипів знеможений кінь. (с.2)

- *І цей обідраний впертюх, цей лайдак ходить у переяславського старости в улюблених. (с.15)*
- *Безшумно, безшелесно. (с.46)*
- *У човні стояв здоровань у полотняній, розхристаній на грудях сорочці. (с.48)*
- *Він перев'язував поранених, зашіптував болі, поїв зіллям. (с.160)*

Також виокремили 33 речення із **поєднанням сполучникового та безсполучникового зв'язків**. Такий вид зв'язку є в реченнях, де автор поєднує 3 і більше однорідні елементи. Відповідно перші з них поєднані безсполучниково, а перед останнім письменник ставить сполучник. У кожному з цих речень Володимир Григорович використовує сполучник «і», який там виконує єднальну функцію. Як приклад можемо навести такі конструкції:

- *Нарешті він зістрибнув з Вітрика, взяв його за повід і повів в очерети. (с.47)*
- *Щось важке навалилося на нього, збило на землю, і дужі пальці обвилися навколо шиї. (с.76)*
- *Він підійшов до куців верболозу, шаблею скосив кілька лозин і повернувся до гурту. (с.96)*
- *Санько гримнув на вовчиків, допоміг Грицикові звестися на ноги й сказав: (с.115)*
- *Темна вода, грузьке дно і мовчазні очерети над головою. (с.163)*

Отож, проаналізувавши прості речення, ускладнені однорідними членами, робимо висновок, що Володимир Рутківський надає перевагу двокомпонентній однорідності, значно рідше використовує багатоконпонентну. Це свідчить про те, що основна його мета – зробити мовлення героїв максимально простим та зрозумілим. За допомогою двох однорідних елементів автор вносить у твір розлогість, але водночас не перенавантажує його.

Серед таких простих речень найчисленнішою, зі значною різницею щодо інших груп, є група однорідних присудків. Менш численними є групи однорідних додатків, підметів, означень та обставин.

2.2. Прості речення, ускладнені вставними та вставленими конструкціями

Дехто з мовознавців вважає, що більшість модальних слів української мови дієслівного походження:

- першої особи однини та множини — *пам'ятаю, повіримо, скажімо, уявлю*;
- другої особи однини та множини — *знаєш, бачите, повірте*;
- третьої особи однини та множини, зокрема для вираження неозначеної особовості, безособовості — *каже, кажуть*;
- формами минулого часу — *подумав, чула*;
- формами інфінітива — *знати, признатися*;
- скороченими, стягненими дієслівними формами типу — *бува, бач*.

Велику групу вставних конструкцій становлять одиниці, виражені різними за походженням прислівниками — *справді, по-моєму, по-твоєму, по-перше, по-друге, по-третє, безперечно, втім, очевидно, очевидячки*.

Незначні за кількістю одиниць групи вставних конструкцій, виражених іменниковими формами — *словом, шкода, правда*; групи, в основі яких лежать прикметникові слова — *головне, найголовніше, власне*; групи, представлені сполучниками, частками — *однак, одначе, проте, отже, от*.

Досить поширені вставні конструкції, що є різними за морфологічним складом двокомпонентними утвореннями — *без сумніву, може бути, як бачимо, як називається, між іншим, певна річ*; а також вставні

багатокомпонентні конструкції, утворені з трьох і більше слів — як на сьогодні¹²⁴.

Вставні слова, що виражають емоційну оцінку повідомлюваного в реченні факту (*на щастя, на жаль, на зло, на диво, на радість, на біду та ін.*), послідовність викладу (*наприклад, навпаки, насамперед, по-перше, по-друге, крім того, таким чином, зокрема*), розглядають як такі, що не належать до модальних¹²⁵.

Вставні речення, як правило, прості; вони можуть бути двоскладними і односкладними. Похідними від речень є вставні слова типу *кажуть, вважають, думають* (походять з односкладних неозначено-особових речень), *знаєш, чуєш, слухай* (походять з односкладних означено-особових речень).

У мовознавчій літературі на сьогодні не існує єдиної семантичної класифікації вставних конструкцій. Дослідники вказують на дві основні функції, які виконують у реченні вставні компоненти: модальну і суб'єктивно-оцінну. Реалізуючи ці функції, вставні слова, словосполучення й речення характеризуються досить різноманітною семантикою. Різні автори, беручи за основу ті чи ті модально-сміслові ознаки, виділяють різне число семантичних груп¹²⁶.

Значний синтаксичний потенціал роману «Джури козака Швайки» становлять речення, ускладнені вставними і вставленими конструкціями (словами, словосполученнями та реченнями). Ця група є другою за величиною та налічує 359 ілюстративних елементів (це 24% від усіх аналізованих простих ускладнених речень)¹²⁷. Такі ускладнення не пов'язані граматично із членами

¹²⁴ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / а. К. Мойсієнко; київ. Нац. Ун-т імені тараса шевченка. — к. : пп я. Січовик, 2006. — 236 с. Режим доступу: http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova_sintaksis_prostogo_uskladnenogo_rechennya.html - с.128-130

¹²⁵ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВІЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с.167

¹²⁶ Мойсієнко А. К. - с.139

¹²⁷ Див. Додаток №2. Група речень, ускладнених вставними та вставленими конструкціями — с. 105

речення, хоча надають усьому реченню або окремим його членам різних смислових відтінків, виражають додаткові повідомлення, уточнення. За смисловою функцією поділяємо аналізовані слова, словосполучення і речення на вставні і вставлені.

Залежно від семантики та оцінки повідомлюваного ми виділили такі групи **вставних компонентів**:

1) вставні слова, словосполучення й речення, що виражають ступінь вірогідності повідомлюваного:

- *Можже, навіть і своїх ненароком зачепити. (с.43)* («можже» – є найчисленнішим представленням цієї групи – 57 елементів);
- *Спочатку, мабуть, треба спробувати зробити його своєю вірною людиною. (с.77)*
- *Схоже, Демкові зовсім не хотілося залишатися самому в степу навіть на коротку мить. (с.79)*
- *Дурна Сила, здається, за цей рік повищав чи не на цілу голову. (с.139)*
- *Звісно, без пана Кобильського поки що не обійтися. (с.76)*
- *І справді, через хвилю до них долинуло задоволене мурмотіння. (с.26)*
- *Напевно, подалися вистежувати татарву. (с.59)*

2) вставні одиниці, що передають зв'язок думок, послідовність їх викладу чи логічне завершення цього викладу:

- *Це, зрештою, зрозумів і сам втікач. (с.38)*
- *То, виходить, це не людина проїхала? (с.27)*
- *Отже, й пани з нами. (с.141)*
- *І ти, до речі, про нього разів з десять розпитував. (с.127)*
- *Щоправда, неподалік від плавнів натрапили на татарський загін. (с.89)*
- *Врешті, татари почали вибиратися з озера. (с.40)*

3) вставні слова, словосполучення і речення на позначення джерела повідомлення:

- ***Кажуть**, там водяться справжні вовкулаки? (с.8)*
- *А поранений звір, **як відомо**, вдесятеро лютіший від здорового. (с.30)*
- *То, **кажеш**, його врятував вовк? (с.45)*
- ***Мовляв**, у цих місцях багато всілякої наволочі блукає. (с.89)*

4) вставні компоненти, що виражають емоційний стан мовця, його почуття (представлені лише 3 прикладами):

- ***На щастя**, мотузка звисала майже до землі. (с.25)*
- *Та, **на щастя**, цього не сталося. (с.158)*
- *Але, **на жаль**, дістатися до них було неможливо. (с.147)*

5) вставні слова, словосполучення і речення на позначення характеру висловлення, способу передачі думки, типу її оформлення:

- *Треба, **кажу** тобі, вивести того татарського вивідника Швайку на чисту воду. (с.79)*
- *Та я цього, **кажу**, не врахував. (с.121)*
- *Щоб, **бува**, якийсь татарин його не побачив. (с.5)*
- *Бо вже, **признатися**, скучив за ним. (с.98)*

6) вставні слова, словосполучення і речення, що передають звернення до співбесідника і вживаються з метою привернення уваги читача (слухача):

- *А от нижче Тясмина чи Сули — **будь ласка**. (с.76)*
- *Так, **дивись**, просидимо в цій баюрі усе на світі. (с.159)*
- *Тут, **бачиш**, розтопче орда нашого брата кіньми і не помітить. (с.143)*
- *Тут, **розумієш**, тиняються двійко плавнями. (с.87)*
- *Я, **знаєш**, скільки веселих історій можу розказати про нього! (с.61)*

Вставлені конструкції за своїм граматичним статусом є різного роду синтаксичними одиницями, включеними в певну реченнєву (текстову) структуру з метою додаткового повідомлення, пояснення чи уточнення, побіжного зауваження щодо загального висловлювання або окремого його компонента¹²⁸.

Реченнєва структура вставлених компонентів семантично й формально різнотипна: обіймає практично всі види простого і складного речень, має найрізноманітнішу природу предикації, модальних відношень.

Такі вставлені конструкції можуть приєднуватися до основної частини речення:

- ✓ за допомогою підрядних сполучників (причини, мети, умови, допусту тощо);
- ✓ сурядних сполучників (різних семантичних груп);
- ✓ на основі безсполучникового зв'язку; при безсполучниковому приєднанні нерідко вживаються дієприслівникові, дієприкметникові звороти¹²⁹.

Досить часто в функції простого вставленого речення виступають різної семантики односкладні конструкції:

- Ї безособові речення;
- Ї неозначено-особові речення;
- Ї означено-особові речення;
- Ї інфінітивні речення;
- Ї номінативні речення¹³⁰.

¹²⁸ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / а. К. Мойсієнко; кийв. Нац. Ун-т імені тараса шевченка. – к. : пп я. Січовик, 2006. – 236 с. Режим доступу: http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova_sintaksis_prostogo_uskladnenogo_rechennya.html - с.162

¹²⁹ Там само, с.167

¹³⁰ Там само, с.167-168

Вставлені конструкції як засіб ускладнення простого речення представлені в аналізованому творі лише трьома прикладами (0.2% від загальної кількості простих ускладнених речень):

- *Шаблюкою володіє не гірше від інших хлопців (звісно, дерев'яною).* (с.4)
- *Сам же Тишкевич, як довідався Швайка, до минулої осені слугував якомусь вельможному київському шляхтичеві.* (с.69)
- *Тут, за розрахунками Мацика, сторожі не було.* (с.147)

Щодо модального значення, вставлені конструкції можуть представляти реченнєві структури з семантикою:

- розповідності: власне розповідною семантикою;
- питальності: з питально-риторичною семантикою; з питально-ймовірною семантикою;
- бажальності: бажальною, умовно-бажальною семантикою¹³¹.

Реченнєва конструкція зі вставленнями групи: а) структурно неможлива без відповідних розділових знаків (дужок, тире); натомість компоненти групи б) можуть легко зливатися інтонаційно з основною частиною речення — при заміні, наприклад, у підрядних конструкціях дужок чи тире комою¹³².

Вставлені одиниці, передусім речення, можуть бути:

- уточнювальними;
- пояснювальними;
- доповнювальними¹³³.

Перший ілюстративний елемент групи простих ускладнених вставленими конструкціями речень виконує уточнювальну функцію, натомість другий та

¹³¹ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / а. К. Мойсієнко; кїв. Нац. Ун-т імені тараса шевченка. — к. : пп я. Січовик, 2006. — 236 с. Режим доступу: http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova_sintaksis_prostogo_uskladnenogo_rechennya.html - с.169-170

¹³² Там само, с.173

¹³³ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с.170

третій подають нам додаткову інформацію, тобто виконують доповнювальну функцію.

Вставлення в цілісному художньому тексті є важливим структурним компонентом, образно-композиційна роль якого по-різному виявляється на синтаксичному рівні: це може бути ряд реченнєвих конструкцій (словосполук) з різною смисловою взаємопов'язаністю між собою чи й зовсім без такої, але кожна з яких виступає структурним елементом окремого речення; з іншого боку, вставлення, що перебувають за рамками конкретної реченнєвої структури, хоч і функціонально співвідносної з нею, слід розглядати в межах певного текстового континууму¹³⁴.

Отож, щодо речень, ускладнених вставними та вставленими конструкціями, можемо запевнити, що вони посідають важливу роль у художньому мовленні Володимира Рутківського. Вставні слова та словосполучення – це чудова можливість доповнити ситуацію додатковою думкою чітко та лаконічно.

2.3. Прості речення, ускладнені звертаннями

Зі семантичного погляду у функції звертання можуть виступати іменники та субстантивовані частини мови в прямому і переносному значенні, що означають:

- ◇ прізвища, імена, по батькові, псевдоніми і прізвиська людей;
- ◇ назви людей за їх родинними стосунками;
- ◇ соціальне становище, класову чи станову належність, посаду, звання, титул тощо;
- ◇ професію, спеціальність особи;

¹³⁴ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / а. К. Мойсієнко; кїв. Нац. Ун-т імені тараса шевченка. – к. : пп я. Січовик, 2006. – 236 с. Режим доступу: http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/suchasna_ukrainska_mova_sintaksis_prostogo_uskladnenogo_rechennya.html - с.194

- ◇ національність особи, місце її мешкання;
- ◇ назви різних частин тіла;
- ◇ назви демонологічних та міфічних істот;
- ◇ назви тварин і птахів та їх клички;
- ◇ назви рослинного світу;
- ◇ назви природних явищ;
- ◇ географічні назви (сюди також належать слова *земля, край, батьківщина, вітчизна, країна, держава*);
- ◇ абстрактні поняття (моральні якості, переживання, психічний стан, почуття тощо);
- ◇ збірність, сукупність когось (чогось);
- ◇ загальновідомі поняття культури і мистецтва¹³⁵.

Звертання функціонують у різних за метою висловлювання реченнях, при цьому найвиразніше їх особливості виявляються в спонукальних реченнях із дієслівними присудками у формі наказового способу. У цих реченнях спонукання, наказ, прохання тощо стосуються адресата (особи, будь-якої істоти, персоніфікованого предмета), назва якого виражена кличним відмінком¹³⁶.

Часто вживаються звертання у власне питальних реченнях, що близькі до спонукальних.

Нагадаємо, що, кількісно, група простих речень, ускладнених звертаннями, займає третє місце (16.5% – 264 одиниці)¹³⁷. З огляду на те, що книга переважно побудована на діалогічному мовленні, це пояснює використання великої кількості звертань.

¹³⁵ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf - с.174-175

¹³⁶ Там само, с.175

¹³⁷ Див. Додаток №3. Група речень, ускладнених звертанням – с. 119

За будовою аналізовані речення поділяємо на односкладні (118 одиниць серед усіх простих речень, ускладнених звертаннями) та двоскладні (120 одиниць), також ми виділяємо групу нечленованих конструкцій, або слів-речень, ускладнених звертаннями (23 одиниці). Перші дві групи аналізуємо також за наявністю другорядних членів речення (поширені та непоширені).

Серед *односкладних речень* найчастіше трапляються означено-особові. Їх нараховуємо 90 одиниць: 61 – непоширене:

- *Тікайте, дітки!* (с.24)
- *Спи, хлопче.* (с.55)
- *Втік, діду.* (с.94)

та 29 поширених речень:

- *Пливіть уже, хлопці!* (с.7)
- *Ти, Мацику, краще глянь на коней.* (с.102)
- *Доженіть його, пся крив!* (с.131)

Інфінітивні речення формують групу із 15 одиниць:

13 поширених:

- *Тут, дорогий мій друже, як би тобі сказати...* (с.87)
- *Годі, дороге жіноцтво, вам тут відпочивати.* (с.154)

та лише 2 речення непоширені:

- *Не треба, тітко Мокрино.* (с.21)
- *А залишатися, хлопче, треба.* (с.79)

Серед номінативних речень – 10 одиниць, усі з яких є непоширені:

- *Правда, Петрику?* (с.22)
- *До Кудьми, Вітрику!* (с.71)
- *Він, діду.* (с.98)

Остання підгрупа односкладних речень – безособові. До неї входить 3 поширені речення:

- *Куди тебе, бісів сину, понесло?* (с.10)
- *Доведеться, хлопці, трохи потерпіти.* (с.46)

— *Ні, **парубче**, так не годиться...* (с.78)

Щодо поділу двоскладних речень за будовою та значенням, то серед них переважають повні речення – 77 одиниць:

— ***Саньку**, я тебе до себе візьму.* (с.85)

— *Це все твої вигадки, **Грицику**.* (с.13)

— *Та чого ти від мене тікаєш, хлопче?* (с.61)

Неповних є 43, з них 37 еліптичні (із пропущеним присудком):

— *А в мене, **хлопці**, кепська новина для вас.* (с.55)

— *Оце, **хлоп'ята**, сам Штефан Вирвизуб,* (с.85)

— ***Саньку-у**, де ти?* (с.150)

Групу *нечленованих конструкцій*, або слів-речень, ускладнених звертаннями становить 23 речення. Такі одиниці виражають просте ствердження або заперечення:

— *Ні, **пане**.* (с.15)

— *Ні, **товариство**,* (с.158)

— *Еге ж, **вашмосць!*** (с.16)

— *Істинно так, ясновельможний **пане**,* (с.128)

емоційну оцінку отриманої інформації:

— *Ех ви, **козарлюги**,* (с.127)

— *Гей, **козачата!*** (с.с.119)

— *Ой, **мамо**,* (с.38)

є структурою мовного етикету:

— *Дякую, **хлопче**,* (с.64)

— *Спасибі, **брате**,* (с.84)

— *Спаси тебе Бог, **братику**,* (с.112)

Якщо говорити про самі звертання, то майже всі з них є непоширеними. Лише 15 із 264 речень містять поширені звертання (більшість із яких була використана негативними персонажами твору).

Основними функціями звертань є привернення уваги слухача, спонукання його до слухання або якоїсь дії. Проаналізувавши прості речення, ускладнені звертаннями, у тексті твору «Джури козака Швайки», ми, безсумнівно, простежуємо такі їхні ролі.

2.4. Прості речення, ускладнені відокремленими членами речення

Категорія речень, ускладнених відокремленими членами речення, займає 4 місце та налічує 173 одиниці (11.6% від загальної кількості)¹³⁸. Для загального процесу ускладнення простих речень за допомогою відокремлених членів характерне неоднорідне представлення усіх можливих типів із яскраво вираженою домінантою відокремлення обставин. Таку перевагу пояснюють напівпредикативною функцією. Найповніше вона виявлена тоді, коли відокремлений член речення можна трансформувати у підрядну частину складного речення чи в окреме просте речення.

2.4.1. Відокремлені обставини

Найпоширенішою групою серед відокремлених членів у простих реченнях є *відокремлені обставини* (126 речень – 72.8% від усіх відокремлених членів). Аналіз ілюстративного матеріалу показав, що речення з відокремленими обставинами у творчому доробку письменника є семантично й граматично неоднотипними. Це дозволяє розмежувати їх на кілька груп залежно від будови: відокремлені обставини, виражені дієприслівником, дієприслівниковим зворотом, порівняльними зворотами або іменниково-прийменниковою конструкцією.

Серед речень із відокремленими непоширеними обставинами, вираженими *дієприслівниковими зворотами*, є такі речення, обставини у яких використані

¹³⁸ Див. Додаток №4. Група речень, ускладнених відокремленими членами речення – с. 130

в різних позиціях. Наше дослідження засвідчило, що найчастіше автор вживає саме такий тип обставин. Їх у тексті налічуємо 49 одиниць.

Найчастіше ці обставини перебувають в інтерпозиції:

- *Проте кінь Швайки, **діставившись діброви**, щез за першими деревами. (с.3)*
- *Розпачливо думав Санько, **сховавши голову в торішнє листя**. (с.38)*
- *Дурна Сила, **кривлячись на кожному кроці**, рушив за дідом Кібчиком. (с.96)*
- *Так і згоріли живцем Мацикові товариші, **віддавши перевагу вогню перед трясовиною**. (с.164)*

Обставини вжиті в препозиції:

- ***Приховавши пліт від чужого ока**, друзі поснідали і подалися у плавні. (с.34)*
- *... **усе ще сміючись**, заперечив Швайка. (с.100)*
- ***Обіперившись підборіддям на свою ковану довбню**, він мовчки спостерігав за татарськими роз'їздами у просвіті між дерев. (с.145)*
- ***Підозріло дивлячись на хлопців**, запитав: (с.146)*

Найрідше бачимо речення з відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниковим зворотом, у постпозиції:

- *... запитав захеканий Санько, **схилившись над товаришем**. (с.37)*
- *Кілька вершників проїхало під вербами, **уважно приглядаючись до гілля**. (с.40)*
- *Дід Кібчик невизначено гмукнув, **побачивши коні**. (с.94)*
- *... похвалив Остап Куцого, **складаючи стрічку**. (с.123)*

Відокремлюються обставини, виражені різними **порівняльними зворотами** (44 одиниці), після або перед пояснюваним дієсловом комою відокремлюються порівняльна обставина способу дії зі сполучниками *як, мов,*

наче та іншими. Переважно такі обставини використані в реченнях у постпозиції. Наприклад:

- *Вчора Грищик гнав череду до Воронівки трохи пізніше, ніж звичайно.* (с.8)
- *Рвонули звідсіля, як качки перед злетом.* (с.63)
- *Хлопці на них зараз люті, мов ті чорти.* (с.137)
- *Татари розташували полонених на рівному, як долоня, місці.* (с.147)

Проте є декілька елементів, які стоять в інтерпозиції в реченні:

- *Довкола простягався рівний, **наче стіл**, степ.* (с.38)
- *Швайка, **мов хлопчисько**, винувано шморгнув носом.* (с.98)
- *Тільки стиха повискували тоненькими, **як у новонароджених цуценят**, голосами.* (с.126)
- *Татари розташували полонених на рівному, **як долоня**, місці* (с.147)

Менш поширеними є обставини, виражені **одиначними дієприслівниками**. Ми виокремили 18 таких одиниць із усього аналізованого матеріалу. Обставини вжиті в препозиції:

- ***Не змовляючись**, хлопці кинулися окреслювати довкруг себе кола.* (с.13)
- ***Ремигаючи**, задер голову і підставив хлопцеві горлянку.* (с.22)
- ***Повагавшись**, Швайка вклав шаблю до піхов.* (с.87)
- ***Посміхаючись**, пояснив Демко товаришам.* (с.139)

Обставини використані в інтерпозиції:

- *Тоді, **не змовляючись**, трійця перевела погляд на двері кам'яниці.* (с.14)
- *Хоробрі панські жовніри, **не змовляючись**, пропускали Демка вперед* (с.41)
- *Швайка, **посміхаючись**, зіскочив з коня.* (с.95)
- *Демко Дурна Сила, **крекчучи**, мостився біля нього.* (с.105)

Дуже рідко обставини вжиті в постпозиції:

- *Пронизливо вереснув він, **отямившись**. (с.20)*
- *Відказав Грицик, **не задумуючись**. (с.99)*

Найрідше трапляються відокремлені обставини, виражені **прийменниково-іменниковими конструкціями**. У тексті ми виділили лише 14 елементів такого типу.

Обставини використані в інтерпозиції:

- *Там, **за версту**, повинен бути ще один острівець. (с.59)*
- *У низовині, **довкола маленької ямки**, росло кілька кущиків очерету. (с.81)*
- *Нижче за течією, **на самому обрії**, бовваніла химерна гора Кам'яниця. (с.119)*

Обставини використані в постпозиції:

- *Зненацька втікачів кінь почав забирати убік, **майже назустріч правому крилу**. (с.2)*
- *Внизу, **на старих згарищах**. (с.7)*
- *Недовго, **два дні усього**. (с.122)*

Отож, джерельна база показала, що автор надає перевагу синтаксичним конструкціям, у яких відокремлена обставина вжита в середині або кінці речення. Як бачимо, письменник використовує їх для змалювання певної характеристики ситуацій та пейзажів, душевного стану героя.

2.4.2. Відокремлені означення

Морфологічно, синтаксично і стилістично відокремлені означення не однотипні. Вони можуть бути виражені прикметниками, дієприкметниками, прикметниковими чи дієприкметниковими зворотами. Різноманітні також ускладнення простого речення за допомогою **відокремлених означень** (21 елемент – 12.1%).

У романі *неузгодженим означенням* в інтерпозиції щодо означуваного слова ускладнене лише одне речення:

— *І в тому товарі його, Демкова, частка. (с.91)*

Узгоджені ж майже однаково представлені постпозитивним поширеним означенням, вираженим **прийменниково-іменниковою конструкцією** (9 речень):

— *Хтось, невидимий за очеретами, раз по раз гучно ляскав по воді. (с.48)*

— *Та я що, зовсім дурний? (с.86)*

— *Один, русявий з-за Переяслава, звався Каліберда. (с.117)*

та непоширеним означенням, вираженим **одиначними прикметниками** (8 речень), які стоять після означуваного слова:

— *То вже їхній, хлопський клоніт. (с.18)*

— *Задній, порожній, був прив'язаний до першого. (с.32)*

— *А тепер дали відкоша у його ж таки, татарському, степу. (с.122)*

Значно менше трапляється відокремлених поширених означень, виражених **дієприкметниковим зворотом**. Серед аналізованих синтаксичних конструкцій ми виділили лише 2 одиниці, ускладнені таким елементом:

— *Спилися вони тоді зі своїм славетним родичем Саїд-мурзою перепочити у вибалку, оточеному старими могилами. (с.2)*

— *Свині відсипалися у своїх, прихованих від чужого ока, баюрах. (с.29)*

У структурі речення відокремлені означення можуть уживатися в різних позиціях щодо означуваного слова, пояснюючи:

Ї підмет:

— *Нарешті повернувся Тишкевич, збуджений і веселий. (с.90)*

— *Та дід Кудьма, вже одягнений, стояв на порозі землянки. (с.114)*

— *Наступного дня з'явився й Швайка, геть змарнілий і чорний від пилуки. (с.142)*

Ї додаток:

— *Та й чи мало є людей на світі, схожих один на одного? (с.61)*

— Поруч з переднім конем — **високим, довгастим** — неспішно трюхикав вовк. (с.134)

— І знову стукіт шабель — **частий, іскристий**. (с.140)

Ї обставину:

— Спинилися вони тоді зі своїм славетним родичем Саїд-мурзою перепочити у вибалку, **оточеному старими могилами**. (с.2)

— Свині відсипалися у своїх, **прихованих від чужого ока**, баярах. (с.29)

— А тепер дали відкоша у його ж таки, **татарському, степу**. (с.122)

Ї компонент іменного складеного присудка:

— То вже їхній, **хлопський** клопіт. (с.18)

— Так, це саме він — **хитрий, мов лис, обережний, мов куниця...** (с.72)

Варто зазначити, що Володимир Рутківський використовує такі конструкції, як речення із відокремленими означеннями, для того, щоб надати тексту певного експресивного забарвлення, адже відокремлені означення в художньому мовленні автора стають епітетами та по-особливому наповнюють речення стилістично, додають певних виразних ознак особі, явищу чи предметові.

2.4.3. Відокремлена прикладка

Відокремлена прикладка як один із різновидів ускладнення простих речень у творі представлена 22 ілюстративними елементами (12.7% від усіх виокремлених речень із відокремленими членами):

— А де їх, **таких учених**, беруть? (с.53)

— Низенький товстун, **його супутник**, мугикав щось невеселе. (с.62)

— Він вирішив шукати своїх, **воронівських**. (с.105)

Виступаючи у формі прямого чи непрямих відмінків, прикладка відповідно корелює з підметом:

- Він, **Гафур-ага**, ще позаминулого року пересвідчився в цьому. (с.2)
- засміявся господар Бровка, **переславець Калі берда**. (с.117)

Також вона пояснює чи уточнює додаток у родовому, давальному, знахідному, орудному та місцевому відмінках:

- І тітка Мокрина теж добре ставиться до нього, **Грицика**. (с.18)
- То як тепер йому, **Грицикові**, бути з таким товаришем? (с.83)
- Він вирішив шукати своїх, **воронівських**. (с.105)
- Та ним же, **проклятуцим**, (с.49)
- У них, **невірних**, все може бути. (с.2)

Досить поширені відокремлення іменникових словосполучень, окремих іменників, що означають загальні назви і пояснюють, уточнюють (переважно у постпозиції) аналогічні одиниці. Наприклад:

- Низенький товстун, **його супутник**, мугикав щось невеселе. (с.62)

Щодо ролі **додатка** як **відокремленого** члена речення, то варто пригадати, що можуть відокремлюватися лише непрямі додатки. Саме тому з усього ілюстративного матеріалу ми виокремили лише 1 таку синтаксичну конструкцію, виражену займенником із прийменником *крім* (0.6%):

- **Крім нього**, було ще троє дідів-настухів. (с.17)

Чимала кількість відокремлених членів речення виконують уточнювальну функцію. Наприклад, відокремлені обставини, виражені прийменниково-іменниковою конструкцією:

- Внизу, **на старих згарищах**. (с.7)
- А праворуч, **за плавнями**, ледве вгадується Вовкулацький кут. (с.8)
- Там, **у густих дібровах**, теж були вільні люди. (с.56)
- Там, **за версту**, повинен бути ще один острівець. (с.59)
- Недовго, **два дні усього**. (с.122)

Отже, можемо зробити висновок, що прості синтаксичні конструкції, ускладнені відокремленими членами речення, трапляються в тексті значно

рідше, проте теж мають смислове навантаження. Серед відокремлених другорядних членів речення Володимир Рутківський надає перевагу обставині, вираженій різними способами.

2.5. Прості речення з кількома засобами ускладнення

Найцікавішою, на наш погляд, є група простих речень із кількома засобами ускладнення. Такі синтаксичні конструкції ілюструють усе лексичне багатство нашої мови. Незважаючи на досить складну побудову, ці речення однаково залишаються повністю зрозумілими для найменших читачів.

Категорія простих речень із різними комбінаціями ускладнень налічує 111 речень, що становить 7.4% від усіх аналізованих¹³⁹. Це найменша група кількісно, проте не менш варта уваги.

У ході аналізу ми виокремили 23 підгрупи з різними *комбінаціями ускладнень*: вставне слово + відокремлене означення, вставне слово + відокремлена обставина, вставне слово + звертання, вставне слово + відокремлена прикладка, вставне слово + однорідні присудки, вставне слово + однорідні означення, однорідні присудки + однорідні обставини, однорідні присудки + однорідні підмети, однорідні присудки + однорідні додатки, однорідні присудки + відокремлене означення, однорідні підмети + відокремлене означення, однорідні присудки + відокремлена обставина, однорідні означення + відокремлена обставина, однорідні означення + відокремлене означення, однорідні означення + однорідні присудки, однорідні обставини + звертання, однорідні присудки + відокремлена прикладка, однорідні додатки + відокремлена прикладка, однорідні додатки + відокремлене означення, однорідні додатки + відокремлена обставина, звертання + однорідні присудки, звертання + відокремлене обставина, однорідні присудки + вставлена конструкція.

¹³⁹ Див. Додаток №5. Група речень з кількома засобами ускладнення – с. 138

Найбільш проілюстрованою є підгрупа речень, ускладнених **однорідними присудками та відокремленою обставиною**. Сюди належить 29 речень. Наприклад:

- *Проте сопілки то квакали, то нявкали, то верещали, як голодні поросята. (с.23)*
- *Він вийкнув на свого коня і поволеньки, роззираючись довкола, подався у гості до Вирвизубового товариства. (с.91)*
- *Демко поправив сакви, підібрав палицю і подався, не озираючись, слідом. (с.97)*
- *Угледівши людей, ворон невдоволено каркнув і обважніло відлетів убік. (с.144)*
- *А Грицик сидів край болота і, обійнявши могутню шию свого Петрика, скаржився йому. (с.160)*

Наступна за кількістю група – **звертання та однорідні присудки** (15 речень):

- *Викинув би ти це з голови, хлопче, і не лазив би... (с.7)*
- *І не бійся, Саньку, можеш виходити на вулицю. (с.11)*
- *Чекайте, хлопці, чекайте. (с.17)*
- *Терпи, козаче, отаманом будеш! (с.79)*
- *Та вже, Пилипе, або стинай мені голову, або вислухай до кінця, (с.87)*
- *Не треба, діду, помирати, не треба! (с.133)*

Далі з невеликою різницею виділяємо підгрупу речень, ускладнених **вставним словом та звертанням** (13 одиниць):

- *Правда, Петрику, ти сьогодні добрий? (с.22)*
- *Хлопці, може, у вас щось знайдеться?(с.53)*
- *Поїдемо, мабуть, хлопці. (с.85)*
- *Нічого, хлопці, ніт кісток не ломить. (с.120)*
- *Слухай, Саньку, а як тобі з дідом? (с.123)*

Ще однією, трішки більшою за кількістю, підгрупою є **вставне слово** в поєднанні з **однорідними присудками** (9 речень):

- *То погано, мовляв, випасають панську худобу, то не там поять, то ще щось. (с.18)*
- *Мабуть, сумує за ним, виглядає з усіх-усюд... (с.57)*
- *Барвінок з льоту лизнув Санька в щоку, тоді поглянув на вовчиків і, своєю чергою, радо замахав хвостом. (с.114)*
- *То ж тисячі ординців навалилися на дві Остапові сотні і, зрештою, витиснули їх з плавнів. (с.120)*
- *Тоді звівся на ноги, стиха замурмотів, мабуть, подякував за допомогу — і подався назад. (с.127)*

Решту груп представлені лише кількома прикладами, тому ми об'єднаємо їх за кількістю.

Групи **однорідні присудки + однорідні додатки** та **однорідні означення + відокремлена обставина** налічують по 5 та 4 речення відповідно. Наприклад:

- *Дід Кібчик глипнув на зніченого Володка, на розпашілу чорнявку, хотів було ще щось мовити, про те лише махнув рукою і подався подальше від дівочого гурту. (с.152)*
- *За ними виднівся безмежний і рівний, як стіл, степ. (с.145)*

Наступні підгрупи представлені 3 прикладами. **Вставне слово + відокремлена прикладка**:

- *Пограбували, розумієш, там мого земляка, Казика Грека. (с.88)*

Однорідні присудки + відокремлене означення:

- *Заглиблений у свої думки, Тишкевич скочив на коня і повільно подався у полудневий бік. (с.76)*

Однорідні підмети + відокремлене означення:

- *І ніс, як у людей, і очей двійко, і вуха на місці... (с.90)*

Однорідні присудки + відокремлена прикладка:

- *Біля лави сидів четвертий з вовчиків — Хлопчик — і сумовито зітхав. (с.116)*

Звертання + відокремлене обставина:

— *Тільки, хлопці, перестаньте говорити до мене, як до двох. (с.47)*

По 2 ілюстративні приклади мають такі групи:

вставне слово + відокремлене означення:

— *Тоді, правда, у нього був ще один кінь, такий самий кошлатий і швидкий. (с.1)*

вставне слово + відокремлена обставина:

— *Бач, відшмагав його Саїд-мурза, мов сидорову козу. (с.155)*

однорідні підмети + відокремлене означення:

— *Проте Санько з Грициком лише мигцем поглянули на них і повернулися до багаття. (с.50)*

однорідні означення + відокремлена обставина:

— *Лише вартовий, дужий яничар, усе ще сіпався, спливаючи кров'ю. (с.2)*

однорідні додатки + відокремлене означення:

— *У голови було смагляве обличчя і чорні вуса, геть покриті порохнявою. (с.44)*

Також декілька груп були представлені лише 1 прикладом кожна:

вставне слово + однорідні означення:

— *І справді, трави довкола стояли жорсткі, бурі. (с.120)*

однорідні присудки + однорідні обставини:

— *Відстрибував, пригинався, замірявся то зверху, то з боків, і в останню мить міняв напрямок удару. (с.119)*

однорідні означення + відокремлене означення:

— *На ньому була засмальцьована полотняна сорочка, полотняні, фарбовані соком бузини штани і заломлена набакир смушкова шапка. (с. 102)*

однорідні означення + однорідні присудки:

— *Ті їхали впереміж з канівецькими та михайлівськими і збуджено гомоніли поміж собою. (с.135)*

однорідні обставини + відокремлена прикладка:

— *То його сліди зринали біля дніпровського острова Хортиці, Очакова, а то й у самій Кафі – серці непереможного Криму. (с.2)*

однорідні обставини + звертання:

— *Діду, а чому ми читаємо саме так, а не "а", "б", "в"? (с.110)*

однорідні додатки + відокремлена прикладка:

— *А він, Санько, оце вперше в житті опинився перед такою горою рогів та м'язів. (с.22)*

однорідні додатки + відокремлена обставина:

— *Про ворожбитів, волхвів та відьмаків Грицик знав не менше, ніж про вовкулаків. (с.83)*

однорідні присудки + вставлена конструкція:

— *Замість кинутися маляті на допомогу, лише зупинився на мить (мабуть, глянув, що робиться) і почимчикував собі далі. (с.115)*

Як бачимо, навіть для речень із кількома засобами ускладнення характерне активне використання присудків. Звідси робимо висновок, що Володимир Рутківський є поціновувачем простого дієслівного мовлення, притаманного граматиці української мови.

ВИСНОВКИ

Просте ускладнене речення – поле діяльності, яке ніколи не стане вичерпним. Протягом багатьох десятиків років дослідники намагалися зробити свій внесок у розвиток цієї теми.

Як ми вже зазначали, становлення теорії простого ускладненого речення відбувалося протягом тривалого часу, починаючи з XVII–XVIII ст. – з початку зародження теорії речення загалом. У XIX ст. з’явилися перші розвідки на тему однорідних членів речення та інших ускладнювальних конструкцій. У XX ст. відбулося утворення термінології та розвиток різних поглядів, концепцій. XXI століття є періодом уточнення компонентів простого речення, що ускладнюють його структуру, та виникнення нових підходів. Саме тому досі немає єдиного визначення суті «ускладнення», розмежування типів речень за структурою, поділу та аналізу елементів ускладнення.

Також відкритим залишається питання про те, чи є ускладнене речення самостійною синтаксичною одиницею. Мовознавці мають абсолютно різні варіанти розв’язання цієї проблеми. Ми дотримуємося погляду про виокремлення таких речень в окремий розряд під назвою «ускладнене речення». Дослідники пояснюють таку думку тим, що ці речення переходять межі простого, але не є реченнями складними.

Ми зупинилися на стандартній для сучасної української мови кількості семантико-синтаксичних моделей ускладнення: однорідні члени речення, відокремлені члени речення, вставні та вставлені слова чи конструкції та звертання.

Ілюстративним матеріалом нашої роботи були прості ускладнені речення, зафіксовані методом суцільного обстеження тексту роману Володимира Рутківського «Джури козака Швайки». Особливістю простих ускладнених речень у творі є те, що в них є всі типи ускладнень. Окрім того, значна кількість речень містить по декілька ускладнювальних елементів.

Ми виокремили всього 1494 прості речення з різними типами ускладнень та поділили їх на 5 груп: ускладнені однорідними членами речення; ускладнені вставними та вставленими конструкціями; ускладнені звертанням; ускладнені відокремленими членами речення та прості речення з кількома засобами ускладнення.

Найчисельнішою категорією є прості речення, ускладнені *однорідними членами речення*. Їх кількість становить 587 одиниць, у відсотках – це 39.2% від усіх простих ускладнених речень. Серед виокремлених речення є ускладнені як головними, так і другорядними членами речення. Найчастіше трапляються однорідні присудки. Менш численними (зі значним відривом) є групи однорідних додатків, підметів, означень та обставин. Однорідні компоненти, утворюючи цілісний структурно-семантичний блок, виражають між собою єднальні, зіставно-протиставні, розділові, приєднувальні та градаційні відношення.

Наступною за кількістю – група речень, ускладнених *вставними і вставленими конструкціями* (словами, словосполученнями та реченнями). Вона є другою за величиною та налічує 359 ілюстративних елементів (це 24% від усіх аналізованих простих ускладнених речень). Ускладнювальні конструкції такого типу граматично не пов'язуються з іншими членами речень, проте надають їм значеннєвих відтінків. За смисловою функцією поділяємо аналізовані слова, словосполучення і речення на вставні і вставлені.

Серед *вставних елементів* із великим відривом перше, за кількістю, місце займають ті, що виражають ступінь вірогідності повідомлюваного. Найменш проілюстрованою є група вставних компонентів, що виражають емоційний стан мовця та його почуття. Вона представлена лише 3 прикладами. Решта груп (вставні слова, словосполучення і речення на позначення характеру висловлення, способу передачі думки, типу її оформлення; вставні конструкції, що передають звернення до співбесідника і вживаються з метою привернення уваги читача (слухача); вставні слова, словосполучення і речення на позначення джерела повідомлення; вставні одиниці, що передають зв'язок думок,

послідовність їх викладу чи логічне завершення цього викладу) функціонують у тексті із приблизно однаковою інтенсивністю.

Щодо *вставлених елементів*, то їх у тексті налічуємо лише 3. Проте й вони введені в текст із певною функцією: уточнювальною та доповнювальною.

Категорія простих речень, ускладнених *звертаннями*, проілюстрована 264 прикладами. Вона є третьою за кількістю серед аналізованих конструкцій. Така численність уживаних звертань характерна для цього роману, бо твір більшою мірою побудований на діалогічному мовленні. Зважаючи на кількість мовців, звертання необхідні в тексті для чіткого розуміння, між ким ведеться розмова. Роман написаний для дітей, а для них дуже важливо, аби текст був простим та зрозумілим. Тому Володимир Рутківський надає перевагу непоширеним звертанням, використаним у коротких простих реченнях.

Категорія речень, ускладнених *відокремленими членами речення*, займає 4 місце та налічує 173 одиниці (11.6% від загальної кількості). Найпоширенішою групою серед відокремлених членів у простих реченнях є відокремлені обставини (126 речень – 72.8% від усіх відокремлених членів). У тексті вони були виражені дієприслівниковими зворотами, порівняльними зворотами, одиничними дієприслівниками та прийменниково-іменниковими конструкціями. Різноманітні також ускладнення простого речення за допомогою відокремлених означень (21 елемент – 12.1%). У романі неузгодженим означенням ускладнене лише одне речення, відповідно решта – узгоджені. Відокремлена прикладка як один із різновидів ускладнення простих речень у творі представлена 22 ілюстративними елементами (12.7% від усіх зафіксованих речень із відокремленими членами). Щодо ролі додатка як відокремленого члена речення, з усього ілюстративного матеріалу ми виокремили лише 1 таку синтаксичну конструкцію (0.6%). Відокремлені другорядні члени речення мають додаткове змістове навантаження й виражають додаткову предикативність.

Найменшою, але найколіоритнішою є група простих речень із *кількома засобами ускладнення*. Вона проілюстрована 111 прикладами (це становить

7.4% від усіх аналізованих). Під час аналізу ми виокремили 23 підгрупи з різними комбінаціями ускладнень. Найчастіше в реченнях автор використовував вставні слова, відокремлені обставини, означення та прикладки, звертання, однорідні присудки, однорідні обставини, однорідні означення, однорідні підмети, трохи рідше натрапляємо на однорідні додатки та лише в одному реченні є вставлена конструкція.

У нашій роботі ми описали проблеми, пов'язані з дослідженням простого ускладненого речення, зокрема суперечності у визначенні ускладнювальних засобів, взаємодії формально-граматичної структури та семантико-синтаксичного рівня. Також ми розмежували елементи ускладнення на 4 групи. З'ясували, що просте ускладнене речення в зазначеному творі є різнотипним за синтаксичним наповненням та займає одне з провідних місць у художньому мовленні Володимира Рутківського. Проаналізували кожен групу простих ускладнених речень, виділили більш та менш поширені.

За основними результатами дослідження можемо стверджувати, що просте ускладнене речення в романі «Джури козака Швайки» – різнотипне за своїм синтаксичним наповненням і одне з найбільш поширених в усій структурі тексту. У подальшому результати нашої роботи можуть стати частиною комплексного дослідження мови Володимира Рутківського зокрема та сучасного художнього мовлення загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агафонова А. Статус і роль відокремлених членів речення у творах Галини Тарасюк // Науковий вісник Чернівецького університету. 2013. Випуск 661–662. – с. 117-122. **Режим доступу:** http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvchnusf_2013_661-662_19.pdf
2. Арібжанова І. Уточнення як синтаксичне поняття / І. Арібжанова // Українське мовознавство. – 2011. – № 42. – С. 59–72.
3. Арполенко Г., Грищенко А., Німчук В., Русанівський В., Щербатюк Г. Історія української мови. Синтаксис. Київ, 503 с. 1983. **Режим доступу:** https://chtyvo.org.ua/authors/Rusanivskyi_Vitalii/Istoriia_ukrainskoi_movy_Syntaksys/
4. Будько М. В. Проблема простого ускладненого речення у вітчизняному мовознавстві // мовознавство. – 1991. – № 3 – с. 63-68. **Режим доступу:** <https://www.twirpx.com/file/2444120/>
5. Булаховський Л.А. Питання синтаксису простого речення в українській мові / Л.А. Булаховський // Дослідження з синтаксису української мови. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 11-43.
6. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. — К., 1983.
7. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. Для студ. Філол. Ф-тів вузів / і. Р. Вихованець; голов. Ред. М. С. Тимошик ; ред. Л. Л. Щербатенко. – київ: либідь, 1993. – 365 с. **Режим доступу:** http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?z21id=&i21dbn=ukrlib&p21dbn=ukrlib&s21stn=1&s21ref=10&s21fmt=online_book&c21com=s&s21cnr=20&s21p01=0&s21p02=0&s21p03=ff=&s21str=ukr0000581
8. Відокремлені обставини у структурі простого неелементарного речення (на матеріалі творів Валер'яна Підмогильного) проблеми і перспективи філології.

Режим доступу: <https://sites.google.com/site/problemiiperspektivifilologii/poradi-vcetelu/naukovi-statti>

9. Вінтонів М. О., Новікова О. О. *Просте ускладнене речення в системі синтаксичних одиниць*: фундаментальні та прикладні дослідження сучасні науково – практичні рішення та підходи. - С. 313-320. **Режим доступу:** <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/29242/>
10. Вінтонів М. О., Аксьонова І. О. Типологічні вияви синтаксичних конкретизаторів у сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. Вип. 6(47). С. 71–74. **Режим доступу:** http://www.seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/fil_v160_47.pdf
11. Вольська Ю. В. Основні теоретичні засади ускладнення в сучасному українському мовознавстві // *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. – 2004. – №19 – С. 230-234. **Режим доступу:** <http://eprints.zu.edu.ua/831/1/04vyuvum.pdf>
12. Волох О., Чемерисов, М., Чернов, Є. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис. Київ: Вища школа, 334 с. **Режим доступу:** <https://www.twirpx.com/file/2483128/>
13. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ, 1991. 192 с.
14. Дзядик Ю. І. Структурні типи речень з однорідними присудками в художньому дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*. 2019. № 40 (2). С. 38–40. **Режим доступу:** <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.40.2.9>.
15. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення: Синтаксис. Речення. Класифікація речень. – Вінниця, 1999. – 298 с.
16. Дудик П. С. Просте ускладнене речення. З навчально-контрольними завданнями, вправами [Текст] : навч.-посіб. / П. С. Дудик. – Вінниця : [б. и.], 2002. – 332 с.
17. Єрмоленко С. І. Вивчення простих ускладнених речень у вищих навчальних закладах / С. Єрмоленко // *Дивослово*. – 2003. – № 11. – С. 54–55.

18. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с. **Режим доступу:** <https://www.twirpx.com/file/2414196/>
19. Заборна М. С. Просте речення. Складні випадки аналізу; Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. — Тернопіль, 2002. **Режим доступу:** <https://www.twirpx.com/file/3201197/>
20. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення. Складні випадки аналізу. – К.: Вища шк., 1989.
21. Іваницька И. Л. Теоретичний синтаксис української мови (формально-граматична структура простого речення; члени речення); Навчальний посібник. — Вінниця, 1999. — Ч. 1.
22. Каганович Н. Граматика української мови. Ч. II: Синтаксис / упоряд: Н. Каганович, Г. Шевельов. Київ: Радянська школа, 158 с. 1935.
23. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. – К.: Вища шк., 1985. – 127 с.
24. Кононенко П., Кадомцева Л., Мацько Л. Українська мова: навчальний посібник. Київ: Либідь, 224 с. 1992
25. Кононенко В. І. Синтаксичні зв'язки в ускладненому реченні / В. І. Кононенко // Укр. мова і літ. в шк. –1990. – № 1. – С. 25–30.
26. Кротевич Є., Родзевич Н. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вид-во АН Української РСР. - 236 с. 1957
27. Кульбабська О. Просте ускладнене речення в контексті лінгвістичного знання. **Режим доступу:** https://kulbabska.com/images/catalog/pdf/articles/2020/proste_uskladnene_rechen_nya_v_konteksti_lingvistichnogo_znannya.pdf
28. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. – К.: Рад. школа, 1961. – Ч.2. – 287 с. **Режим доступу:** <https://www.twirpx.com/file/366289/>

29. Курило О. Початкова граматика української мови. Частина 2. Львів. Вінниця: Видавництво «Поділля». **Режим доступу:** <http://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=9628>
30. Кухарчук І. О. Відокремлення у структурі простого речення: теоретико-методичний аспект. Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 16. Т. 2. С. 69–73. **Режим доступу:** <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-16-2-14>.
31. Кучеренко І. К. Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами // Мовознавство. – 1976. – №4.
32. Левицький М. Українська граматики для самонавчання. Катеринослав-Львів. **Режим доступу:** <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9633>
33. Лисенко Ю. В. Прості ускладнені речення // Сучасна українська мова / За ред. О. Д. Пономарева. — К.: Либідь, 1997. — С. 278.
34. Литвиненко Е.В. Семантическое и синтаксическое осложнение структуры предложения в результате обособления и парцелляции его компонентов: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. — К., 1984. — 23 с.
35. Мельничук О. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наукова думка, 324 с. **Режим доступу:** <https://www.twirpx.com/file/1226150/>
36. Мельничук О. С. Синтагматичне членування речень // Сучасна українська літературна мова: Синтаксис. — К.: Наук. думка, 1972.
Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002183
37. Миронова Б. Просте ускладнене речення. **Режим доступу:** https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/128804/books_2010_2019_018-2013-1_14.pdf?sequence=1
38. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] [текст] / а. К. Мойсієнко; київ. Нац. Ун-т імені Тараса Шевченка. — к. : пп я. Січовик, 2006. — 236 с. **Режим доступу:** <http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni->

prirodnichi-

disciplini/suchasna_ukrainska_mova__sintaksis_prostogo_uskladnenogo_rechenny
a.html

39. Нечуй-Левицький І. Грамматика української мови. Частина II. Синтаксис. Київ. 1914. Режим доступу: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=9836>
40. Ніка О. І. Ускладнення структури речення в аспекті співвідношення форми і змісту // Слов'янські мови і сучасний світ. — К.: Київ. ун-т, 2000.
41. Огієнко І. Складня української мови. Ч. I. Вступ до складні. Жовква: Друкарня оо. Василіан 1935.. **Режим доступу:** <https://issuu.com/haydamaka/docs/5b373c8ab6658b>
42. Олійник Г. П. Про структурні особливості речень з відокремленими дієприслівниковими конструкціями / Г. П. Олійник // Мовознавство. — 1977. — № 1. — С. 21–30.
43. Осадца М. Грамматика русского языка. Львів: Ставропіг. ін.-т., 238 с. 1876.
44. Плиско К. М. Викладання синтаксису української мови / К. М Плиско. — К.: Ряд. шк., 1978.
45. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. — К.: Вища шк., 2000. — 430 с.
46. Поліщук Н. Відокремлені обставини у структурі простого неелементарного речення (на матеріалі творів Валер'яна Підмогильного) / Н. Поліщук, Н. П. Щербачук (наук. керівник) // Лінгвістичні студії молодих дослідників : зб. наук. пр. учасників V Міжнар. наук. читань «Лінгвістичні студії молодих дослідників» присвячених пам'яті проф. К.Ф.Шульжука, — Рівне, 2015. — Вип. 6. — С. 97-98. **Режим доступу:** <http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/5346/>
47. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. — М. : Просвещение, 1958. — 551 с. **Режим доступу:** http://elib.gnpbu.ru/text/potebnya_iz-zapisok-po-russkoy-grammatike_t1-2_1958/go,536;fs,1/

48. Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложнённого предложения: Учеб. пособие для филол. спец. вузов. — М.: Высш. шк., 1990. — 176 с. **Режим доступу:** <https://www.twirpx.com/file/433169/>
49. Речення з однорідними членами у романі Люко Дашвар «Село не люди»
Режим доступу:
https://allref.com.ua/uk/skachaty/Rechennya_z_odnoridnimi_chlenami_u_romani_Lyuko_Dashvar_%C2%ABSelo_ne_lyudi%C2%BB?page=2
50. Романюк Т. М. Парадигматика простого речення в сучасній українській мові: Автореф. дис. канд. філол. наук. — Тернопіль, 1999.
51. Рутківський В. Джури козака Швайки. — К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2007. — 430 с. Електронний варіант книги (pdf). **Режим доступу:** <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13789>
52. Селіванова О. Проблема частиномовної диференціації в лінгвістиці [Текст] / Олена Селіванова / / Мовознавчий вісник : зб. наук. праць на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя / МОН України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; відп. ред. Г. І. Мартинова. — Черкаси, 2009. — С. 38–53. **Режим доступу:** <https://bibl.com.ua/literatura/35819/index.html>
53. Синявський О. Норми української літературної мови. Львів: Українське видавництво. Львів, 363 с. 1941.
54. Сімович В. Практична граматики української мови. Раштат, 584 с. 1918.
55. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання: навч. Посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. — к.: вища шк., 1994. — 670 с. **Режим доступу:** https://chtyvo.org.ua/authors/slynko_ilarion/syntaksys_suchasnoi_ukrainskoi_movu_problemni_pytannia/
56. Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою). Харків: Радянська школа, 305 с. 1932.

57. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. — К., 1972. — 515 с. **Режим доступу:** <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002690>
58. Тютюма Т. Типологійні вияви простого ускладненого речення крізь призму дидактичного аспекту. // Серія: Педагогічні науки. — Вип.2. — Бердянськ : БДПУ, 2019. — 352 с. — с. 310-315. **Режим доступу:** <https://pedagogy.bdpu.org/wp-content/uploads/2019/10/33.pdf>
59. Українська мова: Енциклопедія. [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М.П.Зяблюк та ін.] — 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Укр. енцикл., 2004. **Режим доступу:** https://chtyvo.org.ua/authors/Rusanivskyu_VM/Ukrainska_mova_Entsyklopedia/
60. Чернобров Ю. Формування синтаксичної термінології в українському мовознавстві XIX — I пол. XX ст. (дис. канд. філол. наук: 10.02.01 — українська мова). Київ, 298 с. **Режим доступу:** https://shron1.chtyvo.org.ua/Chernobrov_Yuliia/Formuvannia_syntaksychnoi_terminolohii_v_ukrainskomu_movoznavstvi_KhIKh_I_pol_KhKh_st.pdf
61. Шульжук К. Ф. Елементарні і неелементарні синтаксичні конструкції // Актуальні проблеми сучасної філології: Мовознавчі студії: 36. наук, праць Рівненського державного гуманітарного університету. — Рівне, 2001. — Вип. 9.
62. Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. - 408с. **Режим доступу:** https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf
63. Шульжук К. Ф. Формування ускладненого речення в новій українській літературній мові // Мовознавство. — 1977. — № 4.
64. Шульська Н. М., Громик Ю. В., Зінчук Р. С. Структурні особливості простого ускладненого речення у творчості Галини Пагутяк (за матеріалом роману "Радісна пустеля") // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Ф. Філологічні науки. Вип. 3 (91). 2019. **Режим доступу:** <http://philology.visnyk.zu.edu.ua/article/view/philology.3%2891%29.2019.76-83>

ДОДАТКИ

Додаток №1

ГРУПА РЕЧЕНЬ, УСКЛАДНЕНИХ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

Сторінки вказано з електронного pdf - варіанту роману «Джури козака Швайки»

С.1

1. Час від часу вершника хилило то в один, то в другий бік.

С.2

2. А замість нього промайнула і так само швидко щезла постать уруса.
3. Похитнувся, захрипів знеможений кінь.
4. Пронизливо вереснув Гафур-ага, на ходу перескочив на іншого і знову погнав услід за втікачем.
5. Вже третіх міняють татари – а наздогнати не можуть.

С.3

6. Гафур-ага посміхнувся: не інакше, як того гяура Швайки.
7. Тієї ж миті сіра блискавка вилетіла з куців і впилася в зашийок Гафура-аги.
8. І знову щезла, наче її й не було.
9. Розширеними від жаху очима дивилися татари на свого конаючого агу, на величезні вовчі сліди

С.4

10. Санько стояв посеред двору і обурено сопів носом.
11. Себто лежить горілиць на траві і свистить до неба.

С.5

12. І не тільки про діда, а геть про всіх.
13. Від Санькового запитання він відмахнувся, як від надокучливої мухи:...

С.6

14. А Демко підійшов, уперся в землю, смикнув за дишло — і відлетів кроків на п'ять.

С.7

15. Хлопці забралися до човнів і відштовхнулися тичками від берега.
16. Грицик і Санько поверталися разом із дідом Кібчиком. ?
17. Ні хати, ні матері з батьком не лишилося.

С.8

18. Грицик тримався за вухо і розчаровано дивився услід старому.
19. А перед самою Воронівкою одна дурна телиця раптом задерла хвоста і кинулася до лісу.
20. Отож сів Грицик край гори та й задумався

C.9

21. Гналося і ні на крок не відставало.

C.10

22. Тоді жбурнув ломаку під ноги бугаєві і не згірш гусака перелетів через тин.

23. Петрик кілька разів штрикнув ломаку своїми гострими рогами і розчаровано заревів.

C.11

24. Вона ніколи грабель не ламає і не висмикує дишло з воза...

C.13

25. Він просто йшов з довбнею, готовий будь-якої миті опустити її на голову нечистій силі.

26. Демко зупинився і почав наслухати.

27. Тоді стенув плечима і сказав: ...

28. Проте не допомогли Сидіркові ні хідники, ні кам'яний льох.

29. Трійця тихенько пробралася до дворища і зачаїлася.

30. Звуки скидалися чи то на стогін, чи то на тяжке зітхання.

31. Піднімався і раз по раз зиркав крізь пролизнi у хмарах.

C.14

32. Демко теж стріпнувся і заніс довбню над головою.

33. Дурна Сила лапав навколо себе і дивувався: ...

34. Санько позіхнув, солодко потягнувся і раптом вигукнув: ...

35. Я ж не воза ламав чи граблі...

C.15

36. І цей обідраний впертюх, цей лайдак ходить у переяславського старости в улюбленцях.

37. Він круто повернувся і вийшов із світлиці.

38. Нараз зупинився перед Тишкевичем і запитав:...

C.16

39. Швайка не втримався і сплюнув убік.

40. Завмер і довго наслухав глупу ніч.

41. Швайка звернув у нетрі і спішився.

C.17

42. Свої, єдинокровні брати чатували на нього.

43. То ж тепер Грицик сидів осторонь і знічев'я майстрував калинову сопілку.

44. То посеред якоїсь гри Санько раптом відійде від гурту, усядеться десь на горбку і ніби починає до чогось прислухатися.

C.18

45. То окрайцем хліба, то шматком сала.
46. Он позавчора обідом нагодувала і штанцята пообіцяла справити...
47. Неподалік прогулювався Петрик, і то скубав траву, то глухо й коротко на когось ревів.
48. А діди сиділи на пагорбі і про щось розмовляли.
49. Гарна, ой і гарна у нашого пана худобина буде!

C.19

50. Що — нашкодили і бояться на очі з'явитися?

C.20

51. На нього накиннулися гуртом, скрутили руки за спиною.
52. Та й нічого було мозолити очі панові Кобильському і його челядникам.
53. Двері до сажу і хати були широко прочинені.

C.21

54. ... зачинили двері і каменяками придавили.
55. І одіж, і подушки... і сувій полотна.
56. Демко стояв у гурті хлопців і намагався витерти заюшене кров'ю обличчя.
57. Хлопці чимдуж гнали до юрмиська воронівців, озиралися і кричали: ...

C.23

58. А ватаг має оберігати і любити своїх підлеглих.
59. І чуває його за вухом або під горлянкою.
60. Було тепло і тихо.
61. Корови послухали-послухали і розчаровано розійшлися.

C.24

62. Грицик схопився на ноги і озирнувся.
63. Грицик схопив приятеля за руку і потяг його за Петрикову спину.
64. Він хльоснув канчуком по халяві і злісно вишкірився.
65. ... — гукнув він Грицикові і кинувся у бік Чортового яру.
66. Молодший з прибульців уперішив свого коня і кинувся наперейми втікачам.
67. Нелюдським голосом зарепетував необачний вершник і раптом змовк.
68. Заревли, заметушилися корови.
69. Якусь мить старший челядник отетеріло роздивлявся роздертий живіт коня і непорушне тіло свого товариша.
70. Схопила хлопців, втягла їх до хати.
71. Нашвидкуруч завісила вікно і засвітила каганця.

C.25

72. Проте хлопці не повернулися ні за тиждень, ні за місяць.
73. Тоді вкрилися свиткою, притислися один до одного і поринули в сон.

74. А ще за якийсь час під дубом з хрюканням і вереском протупотів гурт свиней.

C.26

75. Потому Грицик згорнувся клубочком і за мить солодко засопів.

C.27

76. Потім вона розвернулася і поволеньки стала спускатися по стовбуру...

C.28

77. Трусив і прохав прокинутися.

C.29

78. Бо ж у степу ні диких кішок, ані ведмедів немає...

C.30

79. Він ще раз зітхнув і поглянув на протилежний берег.

C.31

80. Зненацька нашорошив вуха і щез у кущах.

81. То відіб'ють полонених, то налетять на татарське селище і мстяться за наших...

C.32

82. Або ще під'їде до найголовнішого хана і стрілою в нього — раз!

C.33

83. Санько і Грицик затамували подих.

C.34

84. Ні рудого, ні ще якогось.

85. Скинули верхню одягу, розв'язали сакви.

C.35

86. Згодом довелося брати напрямом на шурхіт та чвакання кінських копит в баговинні.

87. Четверо спішених вершників нишпорили в курені та під очеретами.

88. П'ятий стояв перед зв'язаним і розмахував канчуком.

89. А ті виносили з куреня в'ялену рибу та птицю.

90. В руках тримав добрячу в'язку бобрових та видрячих шкурок.

C.36

91. Рудий Мацик все висвистував свою дивну мелодію і при тому дивився у бік хлопців.

C.37

92. згодився старший і люто цвикнув крізь зуби.

93. Але тут же перечепився через купину і заорав носом у траву.

94. Яруги всуціль були вкриті непрохідними заростями шипшини та глоду.

95. поскаржився Санько і знеможено присів на струхлявілий стовбур.

96. Трохи відпочинемо і підемо далі, — ...

97. Грицик позіхнув і підвівся.

98. спохопився Грицик і озирнувся.

C.38

99. Його низькі береги поросли шелюгою та очеретом.

100. Він виліз на крислатий бересток і завмер межи гілок.

101. Він підвів голову, озирнувся довкола — і ледь не розреготався.

102. запитав Санько і підняв нажахане лице.

C.39

103. Ні живого, ні мертвого.

C.40

104. На поверхні плавали купи скошеного очерету та шелюги впереміж з жабуринням.

105. З несподіванки Грицик змахнув руками і звалився на землю.

C.41

106. Вони отримали від свого хазяїна наказ зібрати худобу і заховати її десь у нетрях.

C.43

107. Він притис долоню до лоба і став вдивлятися кудись у далечінь.

108. відказав дід Микола, уперішив свого коня і зник в лісі.

109. Чи то побоювалися, чи то на щось чекали.

C.44

110. Там ще були і тіло, і руки з ногами.

111. Тоді поглянув на хлопців і весело сказав:

112. Затим відійшов убік, придивився до своєї роботи і задоволено запитав:

C.45

113. Зробили пліт і втекли по Дніпру.

114. Я і в степ дивився, і на плавні.

115. Незнайомець підвівся, ступив крок, другий — і раптом кудись щез.

C.46

116. Тоді озирнувся у бік пагорба і стиха додав: —

117. Хлопці йшли позаду незнайомця і дивувалися.

118. Безшумно, безшелесно.

C.47

119. Ми вже збиралися щось вполювати та засмажити.

120. Тоді видобув з торбини круглого коржа, розламав його на чотири частки і дві подав хлопцям.

121. Та перед тим Швайка скочив на Вітрика, випростався на повен зріст і довго вдивлявся з-під долоні у татарський степ.

122. Нарешті він зістрибнув з Вітрика, взяв його за повід і повів в очерети.
123. Було тихо і парко.

С.48

124. Чи бобри, чи велика риба.
125. Тож хлопці затято шмагали себе по обличчю, шиї та литках.
126. Грицик не витримав і намазюкав обличчя чорним намулом.
127. Пилип озирнувся на них і схвально хитнув головою.
128. Він підніс до рота долоню і тричі прокричав пугачем.
129. Затим помовчав і пугукнув іще раз.
130. У човні стояв здоровань у полотняній, розхристаній на грудях сорочці.
131. А здоровань то обіймав Пилипа, то відсторонював його і ляскав широкою долонею по плечу.
132. Нарешті він вирвався з обіймів і підняв люльку. —

С.50

133. Вітрик стріпнув гривною і подався у той бік.
134. Він лише зиркнув у бік Швайки і знову схилив голову.
135. Крім Мадика та Байлемового Василя тут були всі дорослі воронівські хлопці.
136. Левко Заярний, і Володко Кривописко, і Перепічка з Одудом.
137. А Кривописко порився в попелі і витяг звідтіля запечену в глині дрыхву.

С.51

138. Грицик повернувся набік і сонно зітхнув.
139. Щось кинулося у воду з боку плавнів і поплигло до острова.
140. Проте це була не видра і не оленятко.

С.52

141. Він обтрусився і зробив ще один крок до хлопця.
142. Поруч здригнувся і здушено зойкнув Санько.
143. Проте козаки ще не звикли до темряви і нічого не бачили.
144. пробелькотів Грицик і тицьнув у вовка.
145. Проте Швайка не гарикнув і не замахнувся шаблюкою.
146. Він тонко заскавулів і кинувся Швайці на груди.
147. Затим звернувся до Санька з Грициком:
148. Він присів перед вовком і запитав:
149. Проте в останню хвилю завагався і запитав:

С.53

150. Воронівці презирнулися і мовчки пірнули в темряву.
151. Посадив поруч себе Барвінка і заходився вибирати з його шерсті реп'яхи.
152. Дивився і облизувався.

153. Мазик дивився на Барвінка і посміхався.

154. Він задоволено зітхнув, поклав велику голову на Швайчине коліно і заходився оглядати присутніх.

C.54

155. Ти сильний, прудкий і теж не любиш татар...

156. Зненацька Барвінок підвівся, підійшов до Санька і лизнув його в обличчя.

157. Тоді швидко опустив очі і заходився розпалювати свою люльку.

158. Лише час від часу хлопець відчував на собі його хоч і миттєвий, проте чіпкий і насторожений погляд.

C.55

159. Затим нібито знічев'я він дістав з кишені реп'яховий клубочок і видобув з нього тонку полотняну смужку.

160. Грицик нахилився до товаришевого вуха й прошепотів:

161. І діда Кібчика побачив він, і матір Володка Кривопичка.

162. відказав той і турботливо підіткнув під Саньків бік полу свитки.

C.56

163. Стільки ж біля Чубарового і Татарського броду.

164. Він облизав закривавленого писка і запитально поглянув на свого хазяїна.

165. Тоді позіхнув, розшукав якусь костомашу і заходився її обгризати.

166. А хлопці прилягли біля пригаслого багаття й одразу поринули в сон.

C.57

167. Тут таки на палях висіло кілька окостів і низки в'яленої риби.

168. У кутку валялося кілька старих арканів і щербата сокира з коротким держаком.

169. За куренем на гіллі сушилася рибальська сіть і кілька ятерів.

170. Барвінок поклав свою важку голову на лапи і споглядав на дніпрову заплаву.

C.58

171. Грицик присів поруч з товаришем і повів далі:

172. Хіба ловитимемо рибу чи на бобра будемо полювати.

C.59

173. У нього був шрам через все обличчя і меткі очі.

174. Товстун і наймолодший нерішуче презирнулися.

175. Тишкевич провів їх похмурим поглядом, тоді ще раз роззирнувся довкола і неквапом рушив до куреня.

176. І тоді з-під ожинових кущів вигулькнули дві хлоп'ячі голови і одна вовча.

C.60

177. З півсотні, не менше!

178. Став проти сонця і заходився розглядати в'язку лискучих бобрових шкурок.
179. Затим поклав в'язку біля входу і знову щез у курені.
180. Він прихилив голову до Санькового вуха і почав щось шепотіти.
181. За хвилину хлопці напригинці прокралися до Тишкевичевого човна і заховали його в очеретах.
182. А Санько з Барвінком зачалися за ожиновими кущами неподалік від входу.
183. Він підійшов до куреня, зазирнув у отвір і спитав:
184. Тишкевич смикнувся і блискавично вихопив ножа.
185. наказав Грицик і відступив на кілька кроків.
186. Він уже вибрався з куреня і поквапцем роззирнувся.

C.61

187. Давай-но краще посидимо на травичці та почекаємо твого дядька.
188. гукнув Грицик і націлив лука на Тишкевичеві груди.
189. Якого Мацика, якого коня? —
190. Бо ж самого Тишкевича вони бачили лише мигцем і як слід придивитися не встигли.

C.62

191. Він зняв стрілу з тятиви і почухав нею литку.
192. Ми зв'яжемо вам руки і ви посидите в курені.
193. обурився незнайомиць і знову ступив уперед.
194. вигукнув Грицик і підняв лука.
195. Незнайомиць скосив очима у його бік, затим знизав плечима і заклав руки за спину.
196. Потому повернувся і сам рушив до куреня.
197. Затим трохи почекав і ще раз свиснув.

C.63

198. Він підвівся на колінах і заляк.
199. Хлопчина зупинився по інший бік піщаної коси і в свою чергу вступився у прибульців.
200. Вони тут спіймали одного злодія і відвезли...
201. Та побачили наших сусідів і подалися далі.

C.64

202. Та підійди ближче, не бійся...
203. Він хутко зачинив двері і підпер їх кілком.
204. Затрималися лише Швайка з Мациком.

C.65

205. заперечив Левко і звернувся до Грицика:

206. Носіть і пам'ятайте мою добрість.
207. Ковзнув поглядом по прибульцях, і врешті зупинився на Дніпрових просторах.
208. Вода струмками стікала по неголеному підборіддю, лилася за пазуху, зрошувала запилюжені черевики.
209. Нарешті в'язень відставив корчагу убік і сказав:
C.66
210. в'язень широко розвів руками і посміхнувся.
C.67
211. сказав Заярний і махнув рукою униз за течією.
C.68
212. Мазик сердито сплюнув і повернув свого коня у бік плавнів.
C.69
213. Проте не стільки було того слугування, скільки розбишакування на нічних шляхах.
C.70
214. Тоді вперто стріпнув головою і подався слідом.
215. Та за кілька кроків до верха Швайка випростався й люто тупнув ногою.
C.71
216. Тоді поплескав свого чотириноного друга по мокрому крупу і звелів:
217. Вітрик коротко заіржав і з місця перейшов на чвал.
218. Нарешті вказав хлопцям на чималу вимоїну під кущем і наказав:
219. Пригніть гілля і не висовуйте свої кирпичи.
220. Навіщо відіслав коней, а сам заховав їх у крем'янистій вимоїні під розлогим кущем?
221. Завалували, завили степняки і пустили своїх коней учвал.
C.72
222. сказав Швайка і трохи згодом додав: —
223. схвально промовив тлустий, приземкуватий татарин у круглій шапці.
224. Швайка тоді очолив п'ятдесятьох сміливців і разом з ними прокрався до стану степняків.
225. Іслам-бек погладжував голене підборіддя і невідривно дивився услід погоні.
C.73
226. Вони ж іще зелені, не звикли виконувати накази".
227. То візьми сотню й негайно викури їх звідтіля, —
228. Можеш стягти йому голову, можеш продати.
229. Помахом руки він підкликав найближчого і щось стиха йому звелів.
C.74

230. Біжать собі та й біжать...

231. Біжать хмарки... біжать.

C.75

232. А ще ж уранці він почувався здоровий і бадьорий.

233. Час від часу щось люто бубонів сам до себе і потирав спину.

234. Тільки застрягли в трясовині і втратили десятків зо два коней.

C.76

235. Щось важке навалилося на нього, збило на землю, і дужі пальці обвилися навколо шиї.

236. Тишкевич сів, перевів подих.

C.77

237. Нараз Демко замовк, потягнув носом повітря і прикипів поглядом до торбини Тишкевича.

238. сказав він і проковтнув слину.

239. посміхнувся Тишкевич і витяг з торбини залишки дροхви.

240. Тоді ще раз у задумі потер шию і мовив:

C.78

241. Микола привітався з ним, а потім і каже мені:

C.79

242. Ні в діда немає, ні у родичів...

243. То ж закупимо хутра у козаків і продамо їх у Маньківцях, Черкасах чи Переяславі.

244. Повернешся — тоді й порадишся.

245. На душі у нього було світло й легко.

246. Незабаром він побачить діда свого і рідну Воронівку.

247. прохрипів Швайка і облизав пересохлі вуста.

C. 81

248. А Швайка все йде та йде.

249. Хіба інколи повернеться до Грицика і підбадьорить:

250. полегшено зітхнув Швайка й опустив Санька на землю.

251. Швайка постояв над ямкою, важко зітхнув.

252. Той стояв на пагорбі і дивився у їхній бік.

253. мовив сам до себе Швайка і обережно визирнув з трави. —

254. Перш за все оглянув лука і стріли.

C. 82

255. сказав Швайка і завів коней у вибалок.

256. От же ж повезло, але й повезло!

257. Пий, пий іще!

258. Затим дістав із сакв мідного казанка, вкинув до нього пучок якогось запашного зілля, долив води і поставив на вогонь.
259. відказав Швайка і поворушив у багатті.
260. Зійди з водою, згинь з туманом...
261. Згинь, згинь!

C.83

262. Могли наслати на будь-кого болячку якусь, хворобу, або навіть смерть.
263. Мої, а не Іслам-бека!

C.84

264. відказав Швайка і заспокійливо поклав руку на плече татаринів.
265. Тоді перелив у чашку паруючого зілля і подав Санькові.
266. Рідина була гірка, гостро пахла баранячим жиром і якимись травами.
267. Мій Бог чи твій?

C.85

268. Подумав і додав: —
269. Вдихнув на повні груди й сказав:
270. Хіба що вологий, прохолодний подих вітру нагадував про близькість великої ріки.
271. Нема та й нема.
272. Швайка зіскочив з коня, відвів Вирвизуба убік.

C.86

273. Вирвизуб нарешті відвів погляд від Санька і заметушився.
274. Щось сказав одному, підморгнув іншому, кашлянув до третього.
275. Ті метнулися до верболозу і зникли за ним.
276. Зненацька їм назустріч випірнув здоровецький звір з гострою мордою і трохи ніби надкушеним лівим вухом.

C.87

277. Спочатку пообідаємо, тоді й побалакаємо, —
278. не втримався врешті Швайка і відклав ложку вбік.
279. зненацька обурився Вирвизуб і знову знітився.

C.88

280. Тоді змахнув рукою і відвернувся.
281. А ще очима з-під лоба лупає, і зубом цвика.
282. Поранили і шкурки забрали.

C.89

283. Схоплять і кинуть в холодну як боржника.
284. І для пана Кобильського, і для нас з тобою.
285. Тишкевич поторсав кінчик горбатого носа й сказав:

286. То біля неї Тимко Лемішка з Немирова промишляє, рибу ловить та в'ялить.

287. Цього тільки хутро цікавить та шкірки.

C.90

288. Дуже йому сподобався цей говіркий і привітний хлопець.

289. Зупинив край верболозу і наказав:

290. Демко приліг край ковбані і заходився розглядати своє обличчя.

291. Чи то себе так називав, чи когось іншого.

292. На Демкові розпитування нічого не відповів, лише сплюнув на землю.

293. Тоді розвернув коня і подався уздовж плавнів.

C.91

294. Врешті махнув рукою у бік далекої діброви і звелів Демкові:

295. Заховай там коней і чекай на мене.

C.92

296. Згорблений, від землі очей не відводить.

297. Вивіркою злетів він з дерева, кинувся до діда.

298. Не погукає діда, а нечутно перебіжить дорогу за його спиною, вибереться на пагорб, а там подасться навпригинці поміж кущів — і обжене старого.

299. Тоді зійде знову на дорогу і піде йому назустріч.

300. Неспішно піде, повагом.

301. Дурна Сила здригнувся і завмер.

302. Проте не забувала час від часу кидати довкола гострий, колючий погляд з-під насуплених брів.

C.93

303. гукнув він і скотився з пагорба.

304. Оце вперше він притиснувся обличчям до Демкових грудей і зросив йому сорочку своїми сльозами.

305. бубонів Демко і сам змахував щасливу сльозу.

306. Зміряв поглядом усю його постать, сердито кашлянув.

307. Вони втрюх подалися туди — щасливі Демко та його дід і насуплений дід Кудьма.

C.94

308. Тоді поторсав сакви і запитав:

309. Тут і видряче, і боброве, і куняче...

310. Відкуплюся нею від пана Кобильського і повернуся до Воронівки.

311. Дід Кібчик дивився на пузаті сакви і думав про щось своє.

312. За мене і за інших.

C.95

313. Він схопив Швайку за горлянку і повалив на землю.

314. Він спурхнув з коня і вчепився в Демкове волосся.

315. перепитав Демко і повернувся до хлопця.

316. Тоді скреготнув зубами і вклав шаблю в піхви.

C.96

317. Це ж Тишкевич вивідник, а не Швайка!

318. підказав Швайка і відійшов убік.

319. Дурна Сила все ще сидів на землі і з благанням дивився на діда Кібчика.

320. Він підійшов до кущів верболозу, шаблею скопив кілька лозин і повернувся до гурту.

321. При кожному ударі Дурна Сила здригався, але мовчав.

322. Швайка розмірено працював лозиною і примовляв:

323. Нарешті Швайка відкинув убік останню пошматовану лозину і сказав:

324. звернувся він до Санька з Грициком.

C.97

325. Швайка витрусив сакви, легенько доторкнувся рукою до лискучої шерсті.

326. Нема вже ні Верховодки, ні Сороки з Очеретянкою, —

327. чи то запитав, чи то зробив висновок дід Кудьма.

C.98

328. Швайка лежав під пагорбом на животі і через очеретину пив воду з криниці.

329. Пив і аж стогнав від задоволення.

330. Дід Кудьма обіперся на розгалуження двох гілок і наслухав тишу.

331. Недарма ж він час від часу позирав у той бік і приязно постукував хвостом по землі.

332. Інакше схопили б і мене, і хлопців.

333. зауважив дід і уважно поглянув на друзів.

C.99

334. Зброю чистять, за конем доглядають.

335. Швайка лапнув торбину і здивовано зойкнув:

336. І він, і Барвінок ніби прислухувалися до чогось.

C.100

337. Швайка миттю схопився на ноги і вихопив шаблю.

338. Тоді я подамся до пана Кобильського і все розкажу йому про того запроданця.

339. Стривай, стривай...

C.101

340. На краю галяви кінь зупинився і злякано форкнув.

C. 102

341. Тоді відступив назад і свиснув.

C.103

342. Ви ото краще приляжте в холодку та відпочиньте з дороги.
343. Ану, йди-но сюди, лапу дай!
344. Потому Вирвизуб підозріло зиркнув на рудого Мацика й запитав:

C.104

345. За грабунки і вбивство Верховодки та інших хлопців.
346. Ватажок братчиків устиг перехопити Грекову руку й сказав:

C.105

347. Проте на душі було світло й радісно.
348. відгукнувся Мацик і крутнувся до куреня.

C.106

349. Це ж тобі осетер, а не карась!

C.107

350. Він зиркнув у Вирвизубів бік і за питав:
351. І борщ, і кашу...
352. Що у вас на Сулі, що у нас на Поділлі.

C.108

353. Що ті, що ці.
354. Хоч і не з нашої землі, проте нашою мовою балакав і віру нашу поважав.
355. Хіба що канівський з черкаським, та ще переяславський інколи одкоша дадуть.
356. І по одинці, і як хочеш.

C.109

357. Від лісової Десни і аж за грімкітливими дніпровськими порогами.
358. Затріскали, високо до неба злетіли червоні язики.
359. А березова гілка чи соснова — один біс.

C.110

360. Ні влітку, ні взимку.

C. 111

361. Одні лише сліди від шабель та стріл.
362. На те я знахар і ворожбит.

C.112

363. То ж напише кілька закарлючок на тонюсінькому шматочку полотна і перешле Барвінком.
364. Дід Кудьма відкинув поли кожуха, поглянув на малого і посміхнувся.
365. Він вибрався надвір і примружився.
366. Довкола схилялися поодинокі сосни та кострубаті вільхи.
367. Санько піднявся на пагорб і роззирнувся.

C.113

368. Щось кинулося на хлопця ззаду, повалило носом у сніг.
369. вигукнув Санько і сипонув снігом у очі Бровкові.
370. Той облишив Санька і заходився смішно терти лапою свій писок.
371. Потім голосно чхнув і кинувся на Куцого.
372. Тоді крутнувся в'юном і вивільнився з Санькових обіймів.
373. Скочив на ноги — і раптом насторожився.

C.114

374. сказав дід Барвінкові і кинув йому м'ясо.
375. Тоді виплутав із його шерсті жмут реп'яшків, видобув з нього стрічку й почав читати.

C.115

376. Помалу вони почали відставати від Барвінка і приєднувалися до Санька.
377. Все тут є: і хижі звірі, і гонитва, і боротьба.
378. Зненацька майже з-під гранітної брили вигулькнула невеличка постать і кинулася назустріч прибульцям.
379. Санько гримнув на вовчиків, допоміг Грицикові звестися на ноги й сказав:
380. Грицик обтрусився і навмисно спокійним голосом відказав:

C.116

381. А Грицик раптом ляснув себе по лобі і кудись було рвонув.
382. Проте одразу ж зупинився і з острахом поглянув на вовчиків.
383. Він посміхнувся до Санька, міцно обійняв діда Кудьму й сказав:
384. Дід Кудьма підійшов до хворого, відкинув ковдру, уважно оглянув страшну рану на боці.

C.117

385. Уважно оглянув Остапа й сказав:
386. Він озирнувся на Санька і наказав:
387. Куций зупинився на порозі і обвів присутніх сторожким поглядом.
388. Шерсть у Куцого стала дибки, він відсахнувся і показав гострі зуби.
389. Куций перевів погляд з діда на Остапа і якийсь час пильно розглядав нащадка старокняжого дружинника.

C.118

390. сказав він і простяг клунок товаришеві.
391. Від діда Кібчика і всіх наших.
392. У клунку були кожушок, чоботи і смушева шапка.
393. Швайка оглянув його з усіх боків і вдоволено усміхнувся:
394. То ж Санько з Грициком хутенько вислизнули надвір.
395. Диво, а не чобітки!
396. зажадав Грицик і видобув з піхов свою.

397. Був та загув,
398. Куди йому до Швайки чи Вирвизуба!

C.119

399. Зате Бровко з Лиском виявилися справжніми поціновувачами шабельного двобою.
400. Грицикова шабля вирвалася з рук і відлетіла на кілька кроків.
401. По обіді дід Кудьма розгладив бороду і зажадав:
402. Вирвизуб звівся на ноги й озирнувся.

C.120

403. Саме так, і не інак,
404. Розкладуть багаття, поставлять шатра, пустять пастися коней...

C.121

405. сказав він і пригорнув хлопця до себе, —
406. Я побув ще трохи на могилі і збирався вже вертати до шатра...
407. Я кинувся назад і замаякував Пилипові.
408. То ж я скочив на коня і подався навздогін, —
409. Все ж таки ми встигли підняти хлопців і перебратися до Кам'яниці.
410. Швайка замовк і потягся до кухля з водою.
411. Швайка ковтнув води, поставив кухля на стіл.
Спішилися ординці і кинулися на Кам'яницю.
412. Біжать — а вибігти не можуть.
413. Стали рачки, побігли на чотирьох — те ж саме.
414. Так що сміхота одна, а не битва.

C.122

415. То ж вони ще трохи поковзалися та й пішли спати.
416. перепинив Швайку Остап і звернувся до діда: —
417. І ти, і Вирвизуб, і Остап...

C.124

418. Нараз він відставив цеберко, упав на коліна і гавкнув по-собачому просто в пику Куцому:
419. А Остап на чотирьох підбіг до нього і загарчав:
420. То на бік його перевертав, то на живіт.
421. Остап востаннє буцнув вовчика і звівся на ноги.
422. Куций негайно скористався з нагоди і шаснув за найближче дерево.
423. А Остап узяв цебро, озирнувся довкола й здивовано запитав:
424. поцікавився Остап, і вільною рукою заходився струшувати з себе сніг.
425. Говори та не заговорюйся!
426. Потому презирливо чвиркнув у сніг та й подався з цебром до свого коня.

C.125

427. Від таких думок Санько не втримався і тяжко зітхнув.

428. вигукнув Грицик і його шабля засвистіла в повітрі.

C.126

429. волав Санько і раз за разом викрешував жмути іскор з Грицикової шаблі.

430. Тримаючи шаблюки наготові, хлопці без найменшого остраху подалися у той бік.

431. Вгору, вниз.

432. Стрибок через кущ, знову вниз...

433. Хлопці вже не кричали і не кликали на допомогу.

434. Вгору, вниз...

435. Через стовбур, через вимоїну...

436. Ведмідь сів на сніг, жалібно заскиглив і приклав широку лапу до скуйовдженої пики.

C.127

437. Тоді кілька разів провів долонями навколо ведмежої пики і знову щось пробурмотів.

438. Я ж його колись підібрав зовсім крихітним і виходив.

439. Ні в Грицика, ні в Санька.

C.128

440. Зненацька Тишкевич замовк і вступився у вікно.

441. Привітався і сказав:

442. зневажливо кинув йому вслід Швайка і затнувся.

C.129

443. Голови покладемо, а визволимо.

444. відказав дід і з зусиллям забрався в сідло.

445. Він розвернув свого коня і подався за Барвінком.

446. Позаду їхали Санько з Грициком.

447. Мовчіть і нічому не дивуйтеся.

C.130

448. Він чкурнув за ворота і вже звідтіля войовниче зарепетував:

449. вдарив об поли пан Кобильський і кинувся власноруч відчиняти ворота.

450. Отак розмірковував дід Кудьма і водночас ні на мить не спускав напруженого погляду з пана Кобильського та його челяді.

C.131

451. підказав Швайка і люто зиркнув на схилену постать старшого челядника.

452. Проте дід помахом руки зупинив його і повів далі:

453. Той стріпнувся і тоненьким голосом вереснув:

454. стогнав пан Кобильський і щулився в очікуванні чергового удару дубця.

455. Пан Кобильський боязко повів очима ліворуч, праворуч...

456. прогарчав пан Кобильський і став рачки.

C.132

457. радо запитав Остап і поклав руку на шаблю.

458. хрипким голосом попередив його дід Кудьма і закашлявся.

459. прошепотів Остап і знову поклав руку на руків'я шаблі.

460. Він повернувся до діда Кудьми і посміхнувся.

461. З обох боків його підпирали Швайка з Остапом.

C.133

462. Проте дід знову знаходив сили розплющити очі і поглядом шукав Санька.

463. Він не відпускав холодну дідову руку і подумки умовляв його:

464. І дихаєте ви глибше, глибше...

465. Дідо поглянув на змарніле Санькове обличчя і ледь помітно всміхнувся.

466. погодився Швайка і повільним рухом зняв шапку.

467. Сніги розтанули швидко і дружно.

C.134

468. Час від часу вовк нечутно щезав у кущах, а за хвилину так само нечутно випірнав з них далеко попереду.

469. Спражні тобі паничі, а не звичайні воронівські хлопці!

470. Однолітки хвостом бігали за Грициком, ловили кожне його слово.

471. А от за Саньком ніхто не ходив і не закохувався.

472. Все годувала його та обмивала то радісними, то гіркими сльозами.

C.135

473. До них у день від'їзду прибилося майже стільки ж михайлівських та канівецьких хлопців.

474. Лише біля Сули завагався і повернув назад.

475. Вийняв гіллячку з рота, сплюнув на землю і озирнувся на воронівців.

C.136

476. Проте десь під вечір Барвінок завмер і сторожко нашорошив вуха.

477. Тоді зіскочив з коня і прошепотів:

478. Зненацька один з них скочив на ноги і вигукнув:

479. відгукнувся Швайка і ступив до гурту.

C.137

480. Швайка прискіпливо оглянув Мацикове товариство й поцікавився:

481. Барвінок підійшов до них, покрутився трохи і влаштувався посередині.

C.138

482. Визволили мене з пазурів Кобильського і померли.

C.139

483. Важке і чисте.

484. Звідкілясь випірнув і зупинився Демко Дурна Сила.
485. Нарешті широко посміхнувся і вигукнув:
486. Пахло чебрецем і м'ятою.
487. сказав Грицик і з розгону гепнувся на найбільший оберемок.
488. сказав Санько й осідлав третій оберемок.

C.140

489. сказав Вирвизуб і знову повернувся до прибульців:
490. знитився невмійко і підібрав шаблю.
491. А потім узяв цю його шаблюку і втік сюди.

C.141

492. Охрім блимнув очима на козаків, відвів Вирвизуба убік і сказав:
493. відказав Охрім і ще раз повів очима навколо.
494. Врешті махнув рукою і розреготався.
495. Разом з ним так само непомітно щезло трійко козаків — Горихвіст, Кандиба і Коломієць.
496. А Санько стояв і ковтав сльози.

C.142

497. Більше як тиждень ніхто нічого не чув про Швайку та його супутників.
498. Вирвизуб з Остапом уже почали не на жарт хвилюватися.
499. А з ним Барвінок і Горихвіст.
500. прохрипів Грицик і важко сповз з коня.
501. додав Горихвіст і надовго припав до ковша з водою.
502. Став стовпом і стоїть.
503. Вони теж його помітили і кинулися у наш бік.

C.143

504. По тому Швайка відвів убік Вирвизуба і діда Кібчика й сказав:

C.144

505. Він реп'яшком причепився до Вирвизубових братчиків і тепер разом з ними охороняв підступи до дніпровських плавнів.
506. Сиди та й сиди.
507. Так все життя можна просидіти на одному місці й ніде не побувати.
508. Він разом з воронівцями днями й ночами лазив у плавнях.
509. Тож Санько вибрав з вовчої шерсті купку реп'яхів за правим вухом і видобув з неї тоненьку полотняну стрічку.
510. Лише Грицик із Саньком їхали увесь час на одному конику.
511. Василь Байлемів придивився до голови і раптом скрикнув:

C.145

512. Тут він ділить здобич і розпускає татарів по їхніх стійбищах.
513. За возами здіймали куряву стада корів та овець.

514. Протупотіла, проскрипіла немазаними колесами орда.
515. Просвистіла канчуками, спливла стогоном полонених і щезла за пагорбами.
516. Грицика з Саньком не було серед кінних.
517. Дід Кібчик потурих їх з коня і сам всівся на нього.
518. Тим часом Вирвизуб скликав десятників та сотників і почав роздавати накази.

C.146

519. З десяток хлопців зачаяться під кінськими животами і наблизяться до сторожі.
520. відказав Василь і рушив до своєї сотні.
521. Вирвизуб провів його поглядом і повів далі:
522. прохально мовив Вирвизуб і звернувся до інших.
523. Санько подумав подумав та й згодився.
524. Після цього друзі не відходили від Мацика та його товаришів ні на крок.

C.147

525. Біля них височів на коні кремезний татарин і сторожко озирався на всі боки.
526. Мацикові товариші лежали у виямку і не зводили погляду з вартового.
527. Мацик звів лука і натяг стрілу.

C.148

528. Нарешті вартовий стріпнув головою і випростався.
529. Мацик пальцем поманив хлопців углиб балки, міцно притис їх до себе і розчулено прошепотів:
530. зойкнули Санько з Грициком.

C.149

531. Прямо хоч бери і знову повертай до Сули...
532. Заголосило, завило стійбище.
533. Козаки широким віялом прокотилися стійбищем з краю в край і розвернули коней назад.
534. Степ затопили крики поранених та кінське іржання.
535. То тут, то там спалахувала люта січа.

C.150

536. Поміж козаками ходив Демко Манюня і заклопотано питав:
537. здивовано озирався на нього то один, то інший козак.
538. Проте за кілька кроків отямився і вигукнув:

C.151

539. Серед бранців було з півсотні дітей Грицикового віку, або й молодших.

540. Остап трюхикав слідом за дідом і зітхав:
541. Навіть Вітрика залишив, надав перевагу звичайному татарському коневі.
542. Тож Грицик тепер складав компанію Остапові та дідові Кібчику.

C.152

543. Скородитиму там землю, курінь збудую.
544. відказав Володко і змахнув у повітрі шаблею.

C.153

545. спитав Штефан і витер спітніле чоло.
546. Цілу ніч солов'їв слухають, а вдень ходять, як сонні тетері.

C.154

547. Промовчить козак, гайне подалі.
548. То ж якось зібралася старшина і проголосила:
549. Він відвів Санька убік і заходився його вмовляти:
550. Десяток козаків погнали череду і зайвих коней угору по Дніпру суходолом.
551. Тітка Мокрина першою сіла в човен і взялася за весло.

C.155

552. Довго стояв Вирвизуб на березі і дивився услід човнам.

C.156

553. Помахом канчука Саїд-мурза підкликав до себе Тишкевича і запитав:
554. Саїд-мурза скоса зиркнув на нього і відвернувся.
555. Головне — розтрошити, винищити невірних до ноги!
556. Тоді підкликав одного з тисяцьких і сказав:
557. Тисяцький прожогом злетів з пагорба і щось пронизливо вигукнув.
558. За ним з вереском і свистом полетів його загін.
559. Козаки то щезали за закрутом дороги, то знову вигулькували перед татарські очі.
560. Лише задній глузливо озирнувся на татар і махнув рукою.
561. І від того помаху раптом заворушилося вориння на кладці і розповзлося перед носом переднього татарина.

C.157

562. Найближчі беки та охоронці тривожно презирнулися.
563. Його нажахане обличчя вкривали плями крові та бруду.
564. Знехотя зізли ординці з коней і почалапали в очерети.

C.158

565. Та кажи вже, не тягни kota за хвіст!
566. Подумки проклинав і Вирвизуба, і діда Кібчика, і Остапа.
567. І віялом, і клином.

C.159

568. Нараз Василь Байлемів почув віддалений шурхіт і застережно підняв руку.
569. Шурхіт ставав дедалі гучніший і зрештою перетворився на оглушливий тріск.
570. За ним другий, третій...

C.160

571. Звідусіль долинали прокльони й волення про допомогу.
572. Зрештою втратив напрямок, втратив відчуття часу.
573. Він перев'язував поранених, зашіптував болі, поїв зіллям.

C.161

574. Загнали сюди і кажуть, щоб звідси й не потикався.
575. Бугай лежав поруч з Грициком, ремигав і час від часу вдоволено зітхав.
576. Четвертий ординець залемментував і кинувся на втьоки.

C.162

577. Накочуються і щезають, мов дніпрові хвилі в піску
578. гукав дід Кібчик і посилав у нападників стрілу за стрілою.
579. Зненацька звідтіля вилетіла стріла з запаленим клоччям і впала на очеретяний дах.
580. За нею друга, третя...
581. Пірняйте якомога далі і беріть ліворуч, —

C.163

582. Лютували старшини на березі, зносили найнепокірнішим голови, проте нічого домогтися не могли.
583. А Саїд-мурза усе ще стояв на пагорбі і в задумі гриз нігті.
584. Ні просвітку, ні виходу.
585. Темна вода, грузьке дно і мовчазні очерети над головою.
586. Орда Саїда-мурзи як пірнула у плавні, так до цього часу й не вибралася.
587. Востаннє куснув залишки нігтів і звелів:

ГРУПА РЕЧЕНЬ, УСКЛАДНЕНИХ ВСТАВНИМИ ТА ВСТАВЛЕНИМИ КОНСТРУКЦІЯМИ

Вставні слова

С.1

1. Щоправда, незабаром мають з'явитися перші присульські байраки.

С.2

2. Мовляв, штрикає ординців, мов швайка.

С.4

3. Всі воронівські хлопці, мабуть, уже подалися до річки.
4. А за сина, бач, їй лячно.
5. І на коні, кажуть, непогано тримається.

С.5

6. Щоправда, Саньків далекий родич і сусіда сухорукий дід Кібчик інколи казав таке:...
7. Щоб, бува, якийсь татарин його не побачив.
8. Хто його знає, може, й мав рацію дід Кібчик.

С.6

9. Ет, баби, одне слово.
10. Бо, кажуть, татарви цього літа більше, ніж сарани.
11. Сподобалося, мабуть, йому там.

С.7

12. Ще б пак — не кожного діда так слухаються дорослі хлопці!
13. Видно, його думки блукали десь далеко звідсіля.
14. Схоже, ця новина його неабияк стривожила.

С.8

15. Кажуть, там водяться справжні вовкулаки.?

С.9

16. І в ту ж мить поруч з Грициком щось затріщало і теж, здається, загарчало.
17. Може, на Сидірковому подвір'ї були вовки?

С.14

18. Проте сіра пляма, схоже, нікуди кидатися не збиралась.

С.16

19. Схоже, у бік Воронівки, проше пана.
20. Мабуть, за Сулу зібрався.
21. Чи, може, здалося?

С.17

22. Може, подався іншою дорогою?

23. Взагалі, бугай терпів дідів і навіть інколи слухався їх.
24. Взагалі, воронівські хлопці ставилися до Санька трохи насторожено.

C.18

25. Здається, пан Кобильський їде, —
26. Може, тебе Петрик врятує.

C.19

27. Може, щось гарне привезли, — ...

C.21

28. Ну, нічого, я їм це пригадаю...

C.22

29. Та не бійся, кажу!

C.24

30. Диви, воно ще й пащекує!

C.25

31. Може, і вгамується.
32. Схоже, всі печінки повідбивали, гаспиди...
33. Ноги, бач, не тримають...
34. А й справді, куди податися?
35. В селі, звісно, лишатися не можна.
36. На щастя, мотузка звисала майже до землі.

C.26

37. Мабуть, від вовків утікають, — ...
38. І справді, через хвилю до них долинуло задоволене мурмотіння.
39. Схоже, він мав рацію.
40. Мабуть, вперше у житті.

C.27

41. Йшла б ти собі до лісу, га?
42. Може, то олені?
43. Схоже, що це...
44. - То, виходить, це не людина проїхала?
45. - Виходить, ні.

C.28

46. Здавалося, ніби увесь світ залито молоком.
47. І вовкулаки, мабуть, теж.

C.29

48. Мабуть, якесь звірятко, —...
49. Схоже, ховрашок проскочив.
50. - Ні, не ховрашок, — ...
51. Може, лисиця?

52. - Мабуть, заєць...

C.30

53. А поранений звір, як відомо, вдесятеро лютіший від здорового.

C.31

54. Це ж, ого, які козаки!

C.32

55. Ех, ти!

56. Мабуть, що так, — ...

57. Схоже, Грицикові ці слова сподобалися неабияк.

58. - Слухай, за нами, здається, хтось пливе, —

C.33

59. Еге ж, від таких треба, мабуть, триматися подалі, —

C.34

60. Може, когось зустрінемо.

C.35

61. Може, й нас із собою візьме!

C.36

62. Там куми, мабуть, уже припливли.

63. - Мабуть, з глузду з'їхав, —

64. - Здається, рудий свистів не просто так, —

C.37

65. Мабуть, вбачав у них поживу.

66. - Здається, щось має статися.

C.38

67. Не стій рачки, кажу!

68. Це, зрештою, зрозумів і сам втікач.

C.39

69. Атож, ця хитрість, здається, відома і їм.

C.40

70. Так, мабуть, вчинив і смаглявий втікач.

71. Врешті, татари почали вибиратися з озера.

72. Певне, теж дійшли такого висновку.

73. - Схоже, і цього разу вислизнув таки невірний з наших рук.

74. - Може, й мій батько десь отак лежить, —

75. - Он бач, майже до землі схилилася...

C.42

76. То ж заховати, кажу, треба.

C.43

77. Може, навіть і своїх ненароком зачепити.

C.44

78. Першим, як годиться, був Куролуп.
79. - Боїтеся, так?
80. - Ану, хто перший!
81. - Ну, як, бачили щось подібне до цього?

C.45

82. Виявляється, він і про це знав!
83. - То, виходить, це ви підклали нам луки і ножі?
84. - Страшний, кажеш.
85. То, мабуть, розправилися з ним, так?
86. - Та ні, не розправилися.
87. - Молодці, здогадалися, —
88. То, кажеш, його врятував вовк?

C.47

89. Та ні, інші під'їхали.
90. А вечеряти, сподіваюся, будемо в іншому місці.
91. Схоже, Швайку щось дуже непокоїло.

C.49

92. Схоже, вечірнє купання в теплій дніпровській воді йому подобалося.

C.50

93. Проте, схоже, соромно було не лише хлопцям.
94. Чи, може, до гурту не хотілося?
95. А воно, бач, як вийшло...
96. Здається, про те саме думав і Швайка.

C.51

97. Врешті, Швайка не витримав:
98. - Ну, чого ви причепилися до дітей?
99. - мабуть, уже вкотре картав він себе.
100. Що, не так?
101. Звісно, не всі вовки страшні, особливо влітку.
102. "Видра, чи що? —
103. - А може, якесь оленятко?

C.52

104. Мабуть, він у житті ще ні разу не чув такого вереску.
105. Якщо, звісно, ви не татари.
— Здається, ні, —

C.53

106. То ти на коня, схоже, нацькував.
107. Ну, таке треба заслужити, —

108. Цей Швайка, виявляється, неабиякий жартун!
109. Мабуть, їх навчають десь у Переяславі чи навіть у самому Києві.

C.54

110. На Санька, здається, він більше не звертав уваги.
111. І, схоже, думки його витали далеко від цього острова.

C.55

112. Може, і відбили б когось...

C.56

113. Схоже, вовк тільки-но поснідав.
114. - Мабуть, теж хочеш з нами?
115. Барвінок догризав уже другу чи, може, десятку кістку.
116. Певно, чекав якогось наказу.
117. Звісно, сотні на полчище нападників було замало.

C.58

118. Гарно на острові, правда?
119. Татари, знаєш, як боліт бояться?
120. Проте прибульці, здається, пливти далі не збиралися.
121. - Може, погукають, та й попливуть далі.

C.59

122. Здається, тут нікого немає.
123. І, здається, курінь.
124. Напевно, подалися вистежувати татарву.
125. Ще, не приведи Боже, шаблею Барвінка зачепить.
126. Схоже, Тишкевич відламав якусь тичку.
127. - Може, нацькувати Барвінка?

C.60

128. Звісно, найлегше було б нацькувати Барвінка на злодія.
129. Мабуть, про це думав і Грицик.

C.61

130. Я, знаєш, скільки веселих історій можу розказати про нього!
131. Звісно, не Санька він злякався, і не його лука.
132. Ну, хіба що подряпають.
133. З одним вовком він, може, і впорався б.
134. Ні, вдруге.

C.62

135. Може, я не туди потрапив, га?
136. Ба й справді, може ж людина заблудитися в цих очеретах?
137. Ні, схоже, без дорослих не обійтися.
138. - Ну що ж, зв'яжуйте, —

C.63

139. Мабуть, заснув, —

C.64

140. Може, розв'яжеш?

C.65

141. Кажуть, на Воронівку наскочив інший загін.

142. Він пив, здавалося, цілу вічність.

143. Здається, чув.

144. Може, чули?

145. - Може, й справді наші голуби трохи того... —

146. Відпустимо, чи як?

C.67

147. Зрештою, коней вдалося осідлати.

C.68

148. Отоді, може, й слід побачимо.

C.69

149. І, схоже, відстань між ними значно скоротилася.

C.70

150. Може, нам вдасться чимось допомогти Пилипові.

C.72

151. Здається, втретє...

152. Так, саме втретє.

153. "І справді, роззяви", —

154. Схоже, не простим татарським вивідником був Тишкевич.

C.73

155. Ні, ще чотири такі ватаги були.

156. Точніше, ми з тобою...

157. Звісно, в мене.

158. Втім, далеко відійти їм не вдалося.

159. Схоже, сьогодні татари полишати свою стоянку не збиралися.

C.75

160. Схоже, чорна смуга пролягла в його житті.

161. І з татарами, бач, не порозумівся.

C.76

162. Звісно, без пана Кобильського поки що не обійтися.

163. А от нижче Тясмина чи Сули — будь ласка.

164. Ні, доведеться йти за здобиччю на свій страх і ризик.

C.77

165. А ти, схоже, по дорозі втік від них...

166. Спочатку, мабуть, треба спробувати зробити його своєю вірною людиною.

167. - Схоже, в голові у нього гуляє вітер..."

168. А ти, може, візьмеш і вибовкаєш її будь-кому.

C.78

169. А я, здається, бачив його.

170. Здається, десь неподалік, у плавнях.

171. Вивідує, мабуть, скільки людей козакує і де саме.

172. Чи, може, грошей катма?

C.79

173. Дід, мабуть, переживає.

174. Треба, кажу тобі, вивести того татарського вивідника Швайку на чисту воду.

175. - Схоже, Демкові зовсім не хотілося залишатися самому в степу навіть на коротку мить.

C.80

176. А може, й не марив.

C. 81

177. Здається, пішов полювати татарів.

C. 82

178. Та ні, зі степу.

179. Цур тобі, пек!

180. Він, звісно, знав про незвичайні здібності товариша.

C.83

181. Ні, він вартий сотні ворожбитів.

C.84

182. Виходить, ти воронівський?

C.85

183. Бо ще, бува, звалишся дорогою.

184. - І, мабуть, уже давно.

C.87

185. Ну, я, припустімо, не будь-хто...

186. Чи я, може, кожуха навиворіт одягнув?

187. - Тут, розумієш, тиняються двійко плавнями.

188. Чи, може, ти вже нікуди не потикаєшся з-за Сули?

C.88

189. А я, між іншим, чому не застав того бузувіра?

190. Може, вони десь неподалік крутяться.

191. Мабуть, то Тишкевич був.

C.89

192. Зрештою, йому кортілося махнути на все рукою і гайнути в село до діда.
193. Щоправда, неподалік від плавнів натрапили на татарський загін.
194. Навпаки, тримався насторожено і довго не хотів з ними розмовляти.
195. Мовляв, у цих місцях багато всілякої наволочі блукає.
196. Щоб, значить, за першим знаком зібратися разом і йти на татарів...
197. Власне, на ostrішші цього кута він і спочивав.

C.90

198. Може, заїдемо попрощаємося?

C.91

199. Може, за гроші купив?
200. - Тоді, значить, когось пограбував.

C.92

201. І по цій дорозі, здається, хтось ішов.
202. Ото, мабуть, здивується дід, ото зрадіє!
203. Звісно, може дати і костуром по шиї.

C.93

204. Може, вискочити з кущів і торохнути білобородого палицею по голові?
205. Звісно, вовкулаці на інше годі й чекати.

C.94

206. Навпаки, він до татарів викуп возив.
207. - Здається, мій онук злигався з розбійником, —
208. І я, виходить, дід оцього татя.
209. А, може, навіть убивав.

C.95

210. Ага, впіймався!
211. Здається, йому було відомо все наперед.
212. Може, порозумнішає.
213. - Ану, скидай штани, —
214. Мабуть, загартований уже був.

C.97

215. Совість, кажеш, —
216. Бо більше, мабуть, уже не побачимося.
217. Значить, до Воронівки уже не повернешся... —
218. Може, аж до самого Чорного моря й турецьких берегів.

C.98

219. Здавалося, ніби у світі все вимерло.
220. Врешті, Швайка напився і звівся на ноги.

221. Бо вже, признатися, скучив за ним.

222. - А може, совість заїла, га?

223. Він, мабуть, і так усе знає.

224. Вчувалося, що він ледь тамує посмішку.

C.99

225. Ну, а ти що побачив?

C.100

226. Навпаки, він сам не проти у злуку з ними увійти.

227. - Податися, звісно, можна, —

228. - Еге ж, ми бачили, —

C.101

229. Може, Дурна Сила перебрався в інше місце і зараз ховається десь неподалік?

230. Ну, я ж йому...

C. 102

231. Може, гидують нами?

232. - Та, здається, на цих двох після Вирвизуба їздив хтось інший.

C.103

233. О, то ви, виходить, знайомі? —

234. - Може, чули про такого?

C.104

235. По мені, хай живе та пасеться.

236. Еге ж, манюня та й годі, —

C.106

237. О, нашого куреня прибуло!

C.107

238. Особливо, коли їх мало.

239. - Ану, геть від казана!

240. - Кожна хата, бач, постраждала від ординця.

241. Вирвизуб, судячи з усього, хлопець серйозний...

C.108

242. То ж, може, ті татари були як татари.

243. Вони, кажуть, вимагали лише десяту частку.

C.109

244. Он у татарів біля Синіх Вод хто головував, га?

245. Чи, може, хтось тут залишиться?

C.110

246. Швайка теж, мабуть, залишиться.

C. 111

247. Може, воно й справді так було чи буде?

248. Схоже, не раз і навіть не десять разів довелося йому побувати в найлютіших січах.

C.112

249. Мовляв, негоже ворожбиту і вивіднику бути темним.

250. От, наприклад, той же Швайка дізнався про татарський напад.

251. Може, навіть і в самому Криму.

252. Здається, кашель у нього вже минав.

253. - Що, не йде наука в голову?

254. Як завжди, ніде нікого.

C.113

255. Тоді, мабуть, і сам Барвінок не дасть йому ради.

C.116

256. Гарний кожух, правда?

C.117

257. З-за порогів, значить, прибився.

258. Та я, власне, про це вже знаю, —

C.118

259. Ні, не все, —

260. Ану, захищайся!

C.119

261. Тю, я її давно вже знаю, —

262. Ну, може, ще Вирвизуб.

263. - Ану, давай ще!

264. Ні, ти краще поглянь он туди!

C.121

265. А вони, виявляється, без перепочинку гнали до Кам'яниці.

266. Та я цього, кажу, не врахував.

C.122

267. Звісно, пробували.

268. Ну, думаю, пропали братчики...

269. Це, каже, тільки початок.

C.123

270. Звісно, непросто, —

271. Мабуть, ми з Швайкою незабаром поїдемо звідсіля.

C.124

272. Це ти його вже зачаклував, так?

273. Чи, може, йому самому заманулося?

C.125

274. Цього літа я, мабуть, знову подамся до Рашита.

275. А може, то лише здається.

276. - Що, схожий? —

277. Та, видно, не судилося.

C.127

278. Але, певно, ще не навчився.

279. Чи, може, злякався?

280. І ти, до речі, про нього разів з десять розпитував.

281. Мабуть, десь посіялися під час втечі.

282. - Що ж, доведеться, мабуть, самому йти на пошуки.

C.128

283. Правда, довколишні села трохи пошарпає.

284. А за Швайку, кажеш, Тахір-бей дасть табун коней?

C.129

285. То, кажете, він подався до пана Кобильського? —

286. Е-е, а ви куди? —

287. - Я ж бо, звісно, догляну, —

288. - Схоже, з Пилипом щось трапилось, —

C.132

289. Може, поїдемо далі?

290. Нічого, якось перебудеться, —

291. Схоже, цим песиголовцям нині не до нас.

292. Схоже, настав мій час...

293. Здається, слів Швайки він уже не чув.

294. Бо, правду кажучи, я вже трохи занудьгував у ваших краях.

C.133

295. І, здається, Санькові вмовляння допомогли.

296. - Що, заснув? —

C.135

297. Звісно, поквитаюся.

C.137

298. Звісно, вовк, —

299. Мовляв, чом зманюєш народ?

300. Ну, я дав їм у зуби, звісно.

C.138

301. Татари, чи що? —

302. А от від бобрів, здається, й сліду не лишилося.

C.139

303. Дурна Сила, здається, за цей рік повищав чи не на цілу голову.

304. Схоже, Демко теж не одразу впізнав хлопців.
305. Принаймні, якусь хвилину розглядав їх з таким виглядом, наче вперше побачив.
306. Себе Дурна Сила, мабуть, вважав уже справжнім дубом.
307. Може, мало каші їси?
- C.140**
308. Принаймні, задніх пасти не будуть.
309. А цей, мабуть, ще мало каші їв.
- C.141**
310. Навпаки, благословив він мене, —
311. Отже, й пани з нами, —
312. І, звісно, приставучий, як реп'ях, джура Грицик.
- C.142**
313. Чи не трапилося, бува, чого з Пилипом? —
314. Здається, вже пройшли, —
- C.143**
315. Тут, бачиш, розтопче орда нашого брата кіньми і не помітить.
- C.146**
316. Грицик з Саньком, звісно, отиралися межі сотників.
317. Справді, іншого виходу у них не було.
318. - Ні, ми просто так, —
- C.147**
319. Може, зняти його стрілою? —
320. Але, на жаль, дістатися до них було неможливо.
- C.148**
321. Це тривало, здається, цілу вічність.
322. Схоже, оговтуються потроху сусіди.
323. Напевно, мають своїх вивідників в орді.
- C.149**
324. Вивідники їхні теж, мабуть, відсипаються.
325. Атож, думка непогана.
- C.150**
326. Так, це був Петрик.
- C.151**
327. Звісно, тут непогано.
328. Власне, ті самі брали його з собою.
- C.152**
329. Втекти, звісно, не втече, —

C.154

330. А свіжину, як відомо, вполювати треба.

331. Проте, як завжди, її ніхто не питав.

332. Може, хай лишається?

C.155

333. Та й у них, схоже, не дуже розпанієш.

C.156

334. То скільки, кажеш, у тому болоті урусів ховається?

335. А може, й більше.

C.158

336. Здається, наші розтягли гатку.

337. Та, на щастя, цього не сталося.

338. Леле, скільки тут їх вилося!

339. О, почалося!

C.159

340. Так, дивись, просидимо в цій баюрі усе на світі.

341. Комарів бити, га?

342. Здавалося, ніби очеретами жене гурт потривожених свиней.

C.160

343. Щоправда, Санькові було трохи легше.

344. Схоже, нам тут робити нічого, -

345. І в цей час, собі на лихо, з'явився перед їхніми очима Тишкевич.

C.161

346. Бач, які вони?

347. Мабуть, дід повертаються!

348. Здається, мав дід рацію.

C.162

349. Мабуть, радилися, сховавшись за кущами.

C.164

350. Мабуть, загинув серед перших, —

351. Не доведи Господь, татарва знову наскочить, —

C.165

352. А тепер, бач, знову орда сказала...

353. Еге ж, тут нашим є де розвернутися,

354. Схоже, Остап мав таки рацію.

C.166

355. Що, заворожив тебе Санько, га?

356. Отже, на Хортицю, —

Вставлені конструкції

С.4

1. Шаблюкою володіє не гірше від інших хлопців (звісно, дерев'яною).

С.69

2. Сам же Тишкевич, як довідався Швайка, до минулої осені слугував якомусь вельможному київському шляхтичеві.

С.147

3. Тут, за розрахунками Мацика, сторожі не було.

ГРУПА РЕЧЕНЬ, УСКЛАДНЕНИХ ЗВЕРТАННЯМ

С.1

1. Лети, Вітрику.
2. Давай, Вітрику...
3. Давай, друже...
4. До Барвінка, Вітрику!

С.6

5. Ой, синку, на кого ж ти мене покидаєш?
6. Ану, хлопці, відійдемо вбік.

С.7

7. Пливіть уже, хлопці.

С.8

8. Ой, дідусю, зрозумів!

С.10

9. Куди тебе, бісів сину, понесло?

С.11

10. Ти що, Петрику, здурів?
11. Демку, хочеш піти з нами?

С.13

12. Це все твої вигадки, Грицику.

С.15

13. Негарне це діло, пане.
14. --- Ні, пане.

С.16

15. Еге ж, вашмосць!
16. Зрозумів, ваша вельможність!
17. Не турбуйтеся, вашмосць!

С.17

18. Заткніть пащеки, пся крев.

С.18

19. ... - ти, синку, побудь тут замість нас.

С.19

20. Як ти смієш, негіднику, перечити панові?
21. Діду, то я побіжу до села, — ...

С.20

22. Що ви робите, нелюди!

С.21

23. Не треба, тітко Мокрино.

24. Дурні, чого гигаєте?

C.22

25. Не бійся, Саньку!

26. Правда, Петрику?

C.24

27. Ану, лайдаки, йдіть-но сюди!

28. Тікайте, синочки, — ...

29. Куди ж нам втікати, мамо?

30. Тікайте, дітки!

C.25

31. Ледве дістався, небого, — ...

C.28

32. — Саньку, та прокинься нарешті!

C.30

33. Грицику, я провалився у медову яму!

34. Грицику, давай зробимо пліт, — ...

35. Грицику, глянь... — ...

C.33

36. Дядьку Митре, а що нам можуть накласти в човни? —

37. Таке скажете, дядьку!

38. — То що, дядьку...

C34

39. Га, Свириде, тепер тебе рідна мати не впізнає, —

C.35

40. Саньку, давай слідом!

41. Де ж твоє хутро, лайдаче? —

C.36

42. За мною, боягузи!

C.37

43. Саньку, не відставай!

44. Тихіше, Грицику, —

C.38

45. Грицику, поглянь!

46. Ой, мамо, —...

47. Вигадуєш ти, Саньку.

48. Саньку, не стій рачки, ...

C.42

49. Бо я, дідо, вже й сам той... жовнір, —

50. Ану, старий, іди-но сюди!

51. Так от, старий, треба заховати панську худобу.

C.43

52. До мене, пся кров!

53. Тікайте, діду...

54. Ти, хлопче, будеш попереду.

C.45

55. Ну, нечестивці, почекайте, —

C.46

56. За це вам, хлопці, велике спасибі.

57. Доведеться, хлопці, трохи потерпіти.

58. Я, хлопче, мушу знати все, —

59. Саньку, не відставай.

C.47

60. Пощастило нам з вами, хлоп'ята, —

C.48

61. Гей, живемо, друже!

62. Та постривай, бугаю бісів! —

C.49

63. А ти, хлопче, постривай, —

64. Ех, ти, господар!

C.50

65. Що ж це ти, Мацику? —

C.51

66. Ти, Тимоше, й справді помовчав би, —

C.52

67. Вовків, хлоп'ята, треба остерігатися.

68. От спасибі, друже.

C.53

69. Ну й нахапався ти їх, голубе, —

70. Заспокойся, Барвінку, —

71. "Ну й дурні ж твої жарти, хазяїне!".

C.55

72. А в мене, хлопці, кепська новина для вас.

73. Спи, хлопче.

74. На тебе, Барвінку, це не схоже.

C.56

75. Сидіть уже, визволителі, —

76. Ні, друже, —

C.58

77. Їх тут, Саньку, видимо-невидимо.

78. Ні, Саньку, я цього не хочу.

79. Нам би, Грицику, у Воронівці ще трохи побути.

80. Правда, Барвінку?

81. Спокійно, Барвінку, —

C.59

82. Еге ж, пане Юзефе?

C.60

83. Наказуй, малий хазяїне, —

84. Дядьку, а що ви тут робите?

85. ох, і налякав ти мене, хлопче!

C.61

86. Та чого ти від мене тікаєш, хлопче?

87. Та ви що, хлопці, —

88. Я тут, хлопці, вперше.

C.62

89. Саньку, все ясно!

90. Відпустіть мене, хлопці, —

91. Глядіть же, хлопці, —

C.63

92. Поглянь-но, Сидоре.

C.64

93. Дякую, хлопче, —

C.65

94. Це вам, хлоп'ята, —

C.66

95. Що ти мелеш, хлопче?

96. Що скажете, хлопці? —

97. Та коли ж це я цвикав, хлопче?

C.67

98. А ти, Семене, чом не їси?

99. Барвінку, сюди!

C.69

100. Та жени ж ти, здохлятино!

C.71

101. До Кудьми, Вітрику!

C.72

102. Ну, хлоп'ята, ми з вами ледь- ледь не вскочили в халепу.

C.73

103. Тепер нам, хлопчики, треба перебиратися у надійніше місце, —

C.74

104. Ну, хлопчики, тепер тримаймося!

C.78

105. Ні, парубче, так не годиться...

C.79

106. Терпи, Грицику,

107. А залишатися, хлопче, треба.

C.80

108. Що з тобою, Саньку?

C. 81

109. Терпи, козаче.

110. Це, хлопці, Жовта балка.

111. Погані справи, хлопці, —

112. Спи, Саньку.

C. 82

113. Живемо, хлоп'ята!

114. Про це, друже, не кожному треба знати,

C.83

115. Щось трапилося, Рашите? —

C.84

116. Не журися, Рашите,

117. Спасибі, брате, —

118. Запам'ятайте, хлоп'ята,

C.85

119. Саньку, я тебе до себе візьму.

120. Здоров будь, Дніпре!

121. Оце, хлоп'ята, сам Штефан Вирвизуб, —

122. Вони нас з тобою, Штефане, незабаром за пояс заткнуть.

C.86

123. Слухай, Штефане, —

124. Ні, хлопче, це Сирітка,

C.87

125. Тут, дорогий мій друже, як би тобі сказати...

C.88

126. Мені для тебе, Пилипку, нічого не шкода.

C.89

127. Не можна тобі, Демку, з'являтися у Канівцях без мене.

C.90

128. А то в тебе, друже, обличчя якесь таке.

C.93

129. Душа болить, Кудьмо.

130. Живий твій онук, друже, —

131. Не в полоні я, діду! —

132. Ну що ви, діду, —

C.94

133. Втік, діду.

134. Ні, діду, він не родич.

135. Ану, Демку, розкажуй усе спочатку.

136. Діду, та як же...

137. Діду, що ж тепер робити? —

C.95

138. Здорові були, ді...

139. Я його знаю, діду! —

140. Діду, ось він!

C.96

141. Краще б ти зарубав його, Пилипе, —

142. А до вас, діду, я не маю нічого.

143. Діду, ну чого ви на мене так дивитеся? —

144. Правда ж, хлопці? —

C.97

145. Що ж робити, Кудьмо?

146. Тоді, діду, вислухайте мене уважно, —

147. Спасибі тобі, Пилипку, за серце незлостиве.

148. Спасибі й тобі, старий друже, —

C.98

149. Як там, діду, мій Вітрик? —

150. Іншого виходу, діду, не було.

151. Він, діду.

152. Тут, діду, така справа, —

C.99

153. Спасибі за хлопця, Пилипку.

154. Заради нього я до вас, діду, й приїхав.

C.100

155. Та хто тут може бути, діду? —

156. І ви, діду, мовчали?
157. Страшні речі ви розказуєте, діду, —
C. 102
158. Ти, Мацику, краще глянь на коней.
C.103
159. Тю, дурні! —
160. Оце, Штефане, до тебе гості прибули, —
161. Стривай-но, діду, —
162. Гей, братчики, гарна людина до нас завітала! —
C.104
163. Тоді, діду, кепські справи у вашого онука.
C.106
164. До роботи, хлопці!
165. Тягни, хлопці!
C.107
166. А у вас, діду, як ідуть справи?
C.108
167. Хлопці, не чубтеся! —
C.109
168. Добре кажете, діду, —
169. Та ви що, діду? —
170. Щось ви, діду, знову загадками почали говорити, —
171. Еге ж, ваша правда, діду, —
172. Слухайте-но сюди, хлопці, —
C.110
173. А до чого, діду, ви оце ведете?
C. 111
174. Мені, хлопче, протриматися б якось цю весну.
C.112
175. Діду, давайте я вас полікую, —
176. Дякую, хлопче, —
C.114
177. Що там, діду?
178. Діду, я вже прочитав!
C.115
179. Ти, Грицику, обережніше.
C.116
180. А ми вас, діду, вже давно чекаємо.
181. Пилипе, а де мої сакви?

C.117

182. Еге ж, діду!

C.118

183. Це, Саньку, тобі, —

184. Я, Саньку, майже місяць прожив у Рашита.

C.119

185. Гей, козачата!

C.121

186. Спаси тебе Бог, братику, —

187. То як воно далі було, хлопче?

C.123

188. Слухай, Саньку, —

C.124

189. Зачекай, друже.

190. Чи не ви, голуб'ята, тут бучу затіяли?

191. Ну, Саньку, —

C.125

192. Не так, Грицику, руку тримаєш!

193. А ти, Саньку, пом'якшуй удар.

194. Ну, татарчуку, начувайся!

195. Не буде тобі, бусурмане, пощади!

C.126

196. Ой, діду...—

197. Що, Михайлику, знову зуб розболівся?

C.127

198. Чом же ти, Саньку, не побалакав з ним?

199. Ех ви, козарлюги, —

C.128

200. Істинно так, ясновельможний пане, —

201. Що поробиш, пане.

C.129

202. Не журіться, діду.

203. Тільки я, діду, краще б замість вас поїхав...

C.130

204. Ну, хлопці, з Богом!

C.131

205. Доженіть його, пся крев!

C.132

206. Діду, вам зле?
207. Ну, діду, ви молодець з молодців!
208. Тримайтеся, діду, —
209. Ні, Пилипку, не для мене вже те зілля, —

C.133

210. Правда ж, діду?
211. Дякую, дитино... —

C.135

212. У тебе, дядьку, вже сивина світить, —
213. Про що ти зараз думаєш, Пилипе?

C.136

214. Слухай, Пилипе...
215. Ви ось що, хлопці...
216. Ну й полохлива в тебе сторожа, Мацику!

C.137

217. - Привіт, друже, —
218. Куди зібралися, братове?

C.139

219. - Ну, хлопці, і витягнулися ж ви!
220. Ви от що, хлопці...

C.140

221. - Що ж ти, друже? —
222. - Дозвольте ще трохи, діду, —

C.141

223. - Ану, тримайся, вражий сину!
224. - Щось ми й справді, друже, загралися, —

C.142

225. Настане ще й твій час, хлопче...
226. А що ти скажеш, хлопче?

C.143

227. Облиш, Штефане,
228. Кинь, Штефане, —
229. Гей, Пилипе, ти це знаєш?
230. Добре я кажу, сіренький?

C.144

231. Гай, діду, вам би тільки на пальцях рахувати, —

C.146

232. Грицику, давай попросимося до Швайки?

233. А ми з тобою, Саньку, ще мало каші їли.

C.147

234. Думайте, хлопці, далі.

235. Хлопці, звідкіля вас принесла нечиста сила? —

236. Саньку, заворижи його!

C.148

237. Ну, хлопчики... вік Бога за вас молитиму!

C.149

238. Гей, дядьку! —

C.150

239. Гей, діду, ну чого ви такий?

240. Саньку-у, де ти?

C.151

241. Ой, не для жіноцтва це місце, небого, —

C.152

242. Я правду кажу, діду?

243. Правда ж, Володку?

244. І чого ви, діду, присікалися до хлопця?

C.153

245. — А що, діду, —

246. А чим вони завинили, діду?

247. Невже з вами було таке, діду?

248. Ваша правда, діду.

C.154

249. Годі, дороге жіноцтво, вам тут відпочивати.

250. Саньку, ну зроби щось!

251. Синку, а як же ти?

C.155

252. Ану, дівчатка, налягайте на весла!

C.156

253. Сотень з п'ять чи шість, ваша величність.

C.158

254. Зачекайте, діду, —

255. Ні, товариство, —

256. Помиляєтеся, діду.

257. Ну що ж, панове товариство, час рушати до своїх братчиків.

C.159

258. Демку, а навіщо ти взяв свою довбню? —

C.161

259. Заворожи їх, Саньку! —

C.162

260. Хлопці, ховайтеся у Воронівському курені!

261. Молодці, хлопці!

C.165

262. Вони вам, діду, цього не пробачать.

263. Е, щось ви, діду, не того...

264. А я от про що думаю, діду, —

ГРУПА РЕЧЕНЬ, УСКЛАДНЕНИХ ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

С.1

1. Праворуч тягнувся степ, рудий від торішньої трави і рівний, мов стіл.
2. Посередині летів сам Гафур-ага, дебелий сивуватий татарин зі шрамом через щоку.

С.2

3. Вислизав він, як хитрий змій.
4. Прокрадався, неначе вовк.
5. У них, невірних, все може бути.
6. Він, Гафур-ага, ще позаминулого року пересвідчився в цьому.
7. Спинилися вони тоді зі своїм славетним родичем Саїд-мурзою перепочити у вибалку, оточеному старими могилами.
8. Зненацька втікачів кінь почав забирати убік, майже назустріч правому крилу.
9. ? Великого, завбільшки з теля.

С.3

10. Проте кінь Швайки, діставшись діброви, щез за першими деревами.
11. Попереду аги летіли двійко випробуваних охоронців — Мустем та Мустафа.
12. Того Швайку зараз можна взяти голими руками, як безпомічну перепілку.
13. І це зробить він, Гафур-ага.
14. На Вітрикові, прихиливши голову до розкошляної гриви, лежав непритомний Швайка.

С.3-4

15. А він, Санько, мов мала дитина, мусить пасти курчат.
16. А він, Санько, не такий вже й малий.

С.5

17. Внизу, під зруйнованими валами старого городища звивалася річечка Іржавиця.

С.7

18. Внизу, на старих згарищах.

С.8

19. Вчора Грицик гнав череду до Воронівки трохи пізніше, ніж звичайно.
20. А праворуч, за плавнями, ледве вгадується Вовкулацький кут.

С.11

21. Петрик, угледівши свого малого господаря, перейшов з розгніваного реву на докірливе гримкотіння.

C.12

22. Не у всякого дядька така важка рука, як у твоєї матері.

C.13

23. Йшли один за одним, вервечкою.

24. Не змовляючись, хлопці кинулися окреслювати довкруг себе кола.

C.14

25. І десь, ніби зовсім збоку, з'явилася вовча пащека...

26. Тоді, не змовляючись, трійця перевела погляд на двері кам'яниці.

C.16

27. А він, Пилип, свого батька майже не пам'ятає.

C.17

28. Крім нього, було ще троє дідів-пастухів.

C.18

29. І тітка Мокрина теж добре ставиться до нього, Грищика.

30. Пан, як і Петрик, був сьогодні не в гуморі.

31. То вже їхній, хлопський клопіт.

32. Гарні телички — вгодовані, жваві.

C.20

33. пронизливо вереснув він, отямившись. — ...

34. Вам, кому ж іще, —

C.21

35. Вона ж така сильна, як Демко.

C.22

36. Ремигаючи, задер голову і підставив хлопцеві горлянку.

C.24

37. Тоді зло лайнувся і, широким колом оминаючи розшалілого Петрика, кинувся за хлопцями.

C.25

38. Хлопці скрадалися між городів, мов двійко злодіїв.

C.28

39. Степ був рівний, мов долоня.

C.29

40. Свині відсипалися у своїх, прихованих від чужого ока, баюрах.

41. Шмигало безшелесно і тихо, неначе тінь.

42. Хлопці мчали степом, мов двійко наполоханих оленів.

C.30

43. Пирхаючи, Санько підвів голову й озирнувся.

C.31

44. Задкуючи, хлопці відійшли від берега.

45. А найбільше я хотів би бути таким, як Швайка.
C.32
46. Задній, порожній, був прив'язаний до першого.
C.33
47. А то зараз сиділи б перед чужинцями, мов пташенята на долоні.
C.34
48. Приховавши пліт від чужого ока, друзі поснідали і подалися у плавні.
C.36
49. Спішені вершники, вихопивши шаблі, кинулися за своїм старшим.
C.37
50. запитав захеканий Санько, схилившись над товаришем.
51. не розплющуючи очей, сказав Санько.
C.38
52. Довкола простягався рівний, наче стіл, степ.
53. Попереду, на відстані стріли, мчав ще один вершник.
54. Не змовляючись, шугонули в кущі шипшини.
55. - розпачливо думав Санько, сховавши голову в торішнє листя.
C.40
56. Кілька вершників проїхало під вербами, уважно приглядаючись до гілля.
57. То ж, збившись до купи, татари повільно рушили назад у степ.
C.41
58. А сховавши, негайно повертатися до Канівців.
59. Хоробрі панські жовніри, не змовляючись, пропускали Демка вперед.
C.43
60. Панські жовніри, нещадно періщаючи коней, летіли один за одним
черезвузький перешийок.
C.44
61. Ну, чого б я ото товкся, як Марко в пеклі?
C.46
62. І ходить якось не так, як всі люди.
C.47
63. Бо він козак, вільна людина!
C.48
64. Хтось, невидимий за очеретами, раз по раз гучно ляскав по воді.
C.49
65. Та ним же, проклятущим, —
66. Човен-плоскодонка, черпаючи облавками воду, рушила до острова.
C.50
67. Дерев'яні ложки застукали по казанових боках, немов барабанні палички.

C.53

68. А де їх, таких учених, беруть? —

C.54

69. Тишкевич це був, от хто!

C.56

70. Там, у густих дібровах, теж були вільні люди.

C.57

71. Трохи осторонь, біля гранітної брили, була коптильня.

72. Там, у курені, я бачив казанок.

C.58

73. Або такі, як Тишкевич.

74. Більше, ніж у нас у Портяній.

75. Я хочу бути таким, як Швайка.

76. Він підвівся, збираючись піти у своїх справах.

C.59

77. Тоді, тримаючи наготові шаблі, подалися углиб острова.

78. Отак, як минулого року.

79. Там, за версту, повинен бути ще один острівець.

C.60

80. почав Тишкевич, помалу наближаючись до Грицика.

C.61

81. повторив Грицик, піднімаючи лука.

82. Та й чи мало є людей на світі, схожих один на одного?

C.62

83. Барвінок, не чекаючи Санькової команди, напружинився для стрибка.

84. - домугикавши, зітхнув товстун.

85. Низенький товстун, його супутник, мугикав щось невеселе.

C.63

86. Рвонули звідсіля, як качки перед злетом.

C.65

87. В'язень, кліпаючи очима, вийшов з куреня.

C.70

88. міркував він про себе, мовби сперечаючись з розлютованим Швайкою. —

C.72

89. Так, це саме він — хитрий, мов лис, обережний, мов куниця... Це

C.73

90. Розвелося їх у плавнях, наче комарів, —

91. Частинами їх треба нищити, нечестивців!

C.77

92. Туман був, хоч в око встріль.

C.78

93. по хвилі перепитав він, не вірячи власним вухам

C. 81

94. У низовині, довкола маленької ямки, росло кілька кущиків очерету.

95. - Щоб мені сиділи тихо, мов куріпки.

C. 82

96. запитав Грицик, витерши мокре підборіддя.

97. То Санько що — ворожбит?

C.83

98. То як тепер йому, Грицикові, бути з таким товаришем?

C.85

99. мов у бочку, гудів Вирвизуб, ляскаючи Швайку по плечах.

C.86

100. Та я що, зовсім дурний?

101. Він втупився у прибульців з не менш зацікавленим, аніж у Вирвизуба, поглядом.

C.87

102. Швайка відсахнувся, начебто від удару.

103. Повагавшись, Швайка вклав шаблю до піхов.

C.90

104. байдуже поцікавився Тишкевич, длубаючись тріскою в зубах.

105. Нарешті повернувся Тишкевич, збуджений і веселий.

C.91

106. І в тому товарі його, Демкова, частка.

C.94

107. Дід Кібчик невизначено гмукнув, побачивши коні.

C.95

108. Поруч з високим біг якийсь звір, схожий на вовка.

109. Швайка, посміхаючись, зіскочив з коня.

C.96

110. Дурна Сила, кривлячись на кожному кроці, рушив за дідом Кібчиком.

C.97

111. Дурна Сила, ледве перебираючи непокірними ногами, почав прив'язувати сакви до сідел.

C.98

112. Швайка, мов хлопчисько, винувато шморгнув носом.

C.99

113. Це навіть краще, ніж брат, —

114. відказав Грицик, не задумуючись.

C.100

115. усе ще сміючись, заперечив Швайка.

C.101

116. І вже тоді, залагодивши справи з паном Кобильським, можна спокійно зайнятися пошуками Демка.

C.105

117. Він вирішив шукати своїх, воронівських.

118. Демко Дурна Сила, кречучи, мостився біля нього.

C.107

C.108

119. Тільки дурниць у ваших головах не менше, ніж у мого Демка.

C. 111

120. Дуже вже старий він, дід Кудьма.

C.112

121. зітхнувши, згодився Санько.

122. Та ще він, Санько.

C.113

123. зарепетував Санько, налігши всім тілом на Лиска.

124. Захеканий Лиско якийсь час лежав, висолопивши язика.

125. І тут же радісно заскавулів, як мале цуценя.

C.114

126. Та дід Кудьма, вже одягнений, стояв на порозі землянки.

C.115

127. А дорослий ведмідь повівся якось дивно, зовсім не по-ведмежому.

C.117

128. Один, русявий з-за Переяслава, звався Каліберда.

129. Інший, рудуватий Свирид, був родом з Канева.

130. - засміявся господар Бровка, переяславець Калі берда.

131. - Це Остап, твій господар, —

C.118

132. - затинаючись, прошепотів він.

C.119

133. Нижче за течією, на самому обрії, бовваніла химерна гора Кам'яниця.

C.120

134. А найсильніші братчики, кленучи все на світі, викочували на вершину Кам'яниці важезні брили.

C.121

135. А ми їх б'ємо, як куріпок.

C.122

136. Недовго, два дні усього.

137. А тепер дали відкоша у його ж таки, татарському, степу.

C.123

138. І плавні там ще глухіші, ніж у вас.

139. - похвалив Остап Куцого, складаючи стрічку.

C.126

140. Тільки стиха повискували тоненькими, як у новонароджених цуценят, голосами.

C.129

141. Козаки, стелюючи плечима, мовчки подалися слідом.

C.130

142. Тобі що, повилазило? —

143. Два челядники, обганяючи один одного, кинулися до льоху.

C.131

144. Нажахані челядники, збиваючи одне одного з ніг, наввипередки рвонули до стайні.

C.132

145. Підтримували вони діда лагідно і обережно, наче важко пораненого товариша.

C.133

146. —пошепки поцікавився Грицик, увійшовши до землянки.

C.134

147. Поруч з переднім конем — високим, довгастим — неспішно трюхикав вовк.

C.136

148. Зібрав таких, як і сам, запроданців і десь розбишакує...

C.137

149. Хлопці на них зараз люті, мов ті чорти.

C.138

150. приставивши долоню до лоба, запитав Мазик.

C.139

151. посміхаючись, пояснив Демко товаришам.

C.140

152. І знову стукіт шабель — частий, іскристий.

C.142

153. відказав Горихвіст, відриваючись від ковша.

154. Наступного дня з'явився й Швайка, геть змарнілий і чорний від пилюки.
C.143
155. ні на кого не дивлячись, відказав Пилип.
C.144
156. Втомившись, мінялися місцями і знову бігли у глупу ніч.
C.145
157. Швайка перший вибіг на високий, порослий лісом пагорб.
158. - показуючи на улоговину, сказав Швайка.
159. Обіпершись підборіддям на свою ковану довбню, він мовчки спостерігав за татарськими роз'їздами у просвіті між дерев.
C.146
160. Почувши останні Вирвизубові слова, відійшли убік.
161. Підозріло дивлячись на хлопців, запитав:
C.147
162. Татари розташували полонених на рівному, як долоня, місці.
163. Братчики стрепенулися, як ошпарені.
C.150
164. Битого ординця, як тої полови.
C.151
165. Навіть більше, ніж у діда Кудьми.
C.152
166. казав Володко Кривопичко, хизуючись на коневі перед дівчатами, колишніми бранками.
C.155
167. Але він, Саїд-мурза, відкинув ці боягузькі поради.
C.157
168. Інші, розгорнувшись широким віялом, подалися в обхід.
C.160
169. Затим, трохи перепочивши на суходолі, вирушили далі.
C.163
170. За мить перші татари висипали з очеретів, мов згряя наполоханих горобців.
C.164
171. Там вони й билися, обклавшись очеретяними кулями.
172. Так і згоріли живцем Мацикові товариші, віддавши перевагу вогню перед трясовиною.
C.165
173. Ич, понадувалися, як жабенята перед дощем, —

ГРУПА РЕЧЕНЬ З КІЛЬКОМА ЗАСОБАМИ УСКЛАДНЕННЯ

С.1

1. Тоді, правда, у нього був ще один кінь, такий самий кошлатий і швидкий.

С.2

2. То його сліди зринали біля дніпровського острова Хортиці, Очакова, а то й у самій Кафі – серці непереможного Криму.

3. Лише вартовий, дужий яничар, усе ще сіпався, спливаючи кров'ю.

4. А ворожбитів та перевертнів, більше, ніж будь-де.

5. І не стрілою була пробита його горлянка, не ножем – а розпанахана могутніми вовчими іклами!

С.7

6. Викинув би ти це з голови, хлопче, і не лазив би...

С. 8

7. І справді, Грицик, як пастушок, ночував у різних людей.

С.10

8. Слухай, Саньку, а давай-но підемо туди разом!

9. Назад, песиголовцю, а то ще покалічиш бідну тварину!

С.11

10. Чи то слабкі були, чи то натис сильніше, ніж годиться.

11. І не бійся, Саньку, можеш виходити на вулицю.

С.17

12. Чекайте, хлопці, чекайте.

С.18

13. То погано, мовляв, випасають панську худобу, то не там поять, то ще щось.

С.19

14. Тільки той може і заспокоїти його і, мов пса, нацькувати на будь-кого.

С.22

15. А він, Санько, оце вперше в житті опинився перед такою горою рогів та м'язів.

16. Правда, Петрику, ти сьогодні добрий?

С.23

17. Грицик притарабанив зі свого схрону надзвичайно цінні для кожного воронівського хлопця скарби: кілька справжніх татарських луків з сагайдаками, повними стріл, з півдесятка ножів і три шабляки, теж татарські.

18. Проте сопілки то квакали, то нявкали, то верещали, як голодні поросята.

С.25

19. Бо хто його знає — побачить якийсь сусіда, спіймає і відведе до пана.
C.32
20. Бо він часто вбирається у татарську одіж і вміє балакати по-татарському, як справжній татарин...
21. Слухай, Грицику, може, ти мене хоча б трохи навчиш, га?
C.34
22. Мабуть, Саньку, треба йти у плавні.
C.37
23. Замість відповіді Грицик схопився на ноги і дременув, як заєць.
C.39
24. Проте тупіт і свист щезли так само швидко, як і налетіли.
25. Татарів зо п'ять лишилися на своїх невеличких коненятах і, мов сови, водили головами навсібіч.
26. Спішені переслідувачі, не роздягаючись, кидалися у воду по коліна, по груди, пірнали на самісіньке дно і з пирханням з'являлися на поверхні.
27. Сховавшись, видовбав очеретинку, взяв її у рота і заліг десь під ряскою.
28. Ич, кляті, як розмахують шаблями, як висмикують з води кожну підозрілу очеретинку!
C.40
29. Грицик розігнався і спритно, мов білка, побіг по нахиленому стовбуру.
C.44
30. У голови було смагляве обличчя і чорні вуса, геть покриті порохнявою.
C.46
31. Що ж, друзі, відпочили — і гайда далі.
C.47
32. Тільки, хлопці, перестаньте говорити до мене, як до двох.
C.50
33. Проте Санько з Грициком лише мигцем поглянули на них і повернулися до багаття.
C.52
34. Навпаки — він ще приязніше замахав хвостом і облизнувся.
C.53
35. Хлопці, може, у вас щось знайдеться?
C.55
36. Тоді так само байдуже, ніби шматочок березової кори, розгорнув її і заходився роздивлятися якісь закарлючки.
C.56
37. Він виявився значно більшим, ніж видавалося вчора, і значно зеленішим.
38. Ми з лука вміємо стріляти, правда ж, Саньку?

C.57

39. Мабуть, сумує за ним, виглядає з усіх-усюд...

C.58

40. Може, погукають, та й попливуть далі.

41. Наблизившись до острова, Тишкевич зупинився і довго оглядав його.

42. А ще краще — побалакати з Швайкою чи Байлемом і спіймати його.

C.60

43. Слухай, Санько, а давай візьмемо його в полон! —

C.62

44. Зв'яжуть руки, ноги, тягніть у курінь.

C.67

45. Як на мене, нехай собі йде куди хоче, —

C.76

46. Заглиблений у свої думки, Тишкевич скочив на коня і повільно подався у полудневий бік.

47. — І справді, дурна в тебе сила, парубче.

48. Звісно він, Тишкевич.

49. Звісно, він, Тишкевич, все йому не віддасть.

C.79

50. Терпи, козаче, отаманом будеш!

C. 82

51. Вип'єш, Саньку, цього зілля — і як удруге народишся.

C.83

52. Про ворожбитів, волхвів та відьмаків Грицик знав не менше, ніж про вовкулаків.

C.85

53. Поїдемо, мабуть, хлопці,

C.87

54. Та вже, Пилипе, або стинай мені голову, або вислухай до кінця, —

C.88

55. Пограбували, розумієш, там мого земляка, Казика Грека.

C.90

56. І ніс, як у людей, і очей двійко, і вуха на місці...

57. Оце трохи ще наполюю, та й подамся назад, до тата з мамою, —

C.91

58. Він вийкнув на свого коня і поволеньки, роззираючись довкола, подався у гості до Вирвизубового товариства.

59. - Повір, Демку, не можна тобі йти до села без мене.

C.92

60. І не хтось, а його, Демка, власний дід.

C.95

61. Вовк вискнув тоненьким, мов у цуценяти, голосом і кинувся на груди Кудьмі.

62. - Демку, та то ж Тишкевич тебе піддував, як маленького хлопчика! —

C.96

63. А тепер, діду, забирайте свою радість, та й по всьому.

C.97

64. Демко поправив сакви, підібрав палицю і подався, не озираючись, слідом.

C.99

65. Вибач, Саньку, і ти, Грицику, але я вас ще трішки перевірю.

66. - Ну, Грицику, ну, чародій!

C. 102

67. На ньому була засмальцьована полотняна сорочка, полотняні, фарбовані соком бузини штани і заломлена набакир смушкова шапка.

C.107

68. Ну, дід, ну, чародій!

C.108

69. Розбилося тоді ординське військо об український та литовський мур на друзки і покотилося назад, аж до Чорного моря...

C.110

70. Діду, а чому ми читаємо саме так, а не "а", "б", "в"?

C. 111

71. І все одно йому, Санькові, так хочеться подумки ширяти між хмар, так вже хочеться!

C.112

72. Слухай, Саньку, та запам'ятовуй добре.

C.114

73. Барвінок з льоту лизнув Санька в щоку, тоді поглянув на вовчиків і, своєю чергою, радо замахав хвостом.

C.115

74. Охайний, майже новий, козушок, сива шапка, червоні чобітки.

75. Замість кинутися маляті на допомогу, лише зупинився на мить (мабуть, глянув, що робиться) і почимчикував собі далі.

C.116

76. Біля лави сидів четвертий з вовчиків — Хлопчик — і сумовито зітхав.

C.119

77. Відстрибував, пригинався, замірявся то зверху, то з боків, і в останню мить міняв напрямок удару.

C.120

78. І справді, трави довкола стояли жорсткі, бурі.

79. То ж тисячі ординців навалилися на дві Остапові сотні і, зрештою, витиснули їх з плавнів.

C.120

80. — Нічого, хлопці, піт кісток не ломить, —

C.123

81. Остап Коцюба стояв, прихилившись до стовбура, і зосереджено розглядав полотняну стрічку.

C.123

82. Слухай, Саньку, а як тобі з дідом? —

C.126

83. Величезний, скуйовджений, він ішов на чотирьох лапах, змахував кудлатою головою і глухо ревів.

C.127

84. Тоді звівся на ноги, стиха замурмотів, мабуть, подякував за допомогу — і подався назад.

C.129

85. Почувши новину, вони кинули все і миттю скочили на застояних коней.

C.133

86. Ох, мабуть, так і не довчу тебе, дитино, —

C.133

87. "Не треба, діду, помирати, не треба!

C.134

88. А тут на тобі — приїхали такі гарні хлопці в козушках, у нових чоботях і на власних конях.

C.135

89. Ті їхали впереміж з канівецькими та михайлівськими і збуджено гомоніли поміж собою.

C.141

90. Молодець, Швайка, не дав осоромитися старому товаришеві.

C.142

91. То ж не дмися на мене, Саньку, як миша на крупу.

C.144

92. Не йшли, а здебільшого бігли, вчепившись у стремено товаришевого коня.

93. Угледівши людей, ворон невдоволено каркнув і обважніло відлетів убік.

C.145

94. За ними виднівся безмежний і рівний, як стіл, степ.

95. Затим обернувся до Вирвизуба з Остапом і сказав:

C.145

96. Не зараз, хлопці, не зараз, —

C.146

97. Дивися ж, друже, не підведи, —

C.149

98. То один, то другий, набачивши щілину між козаками, поодинці шмигав у темряву.

C.152

99. Дід Кібчик глипнув на зніченого Володка, на розпашілу чорнявку, хотів було ще щось мовити, про те лише махнув рукою і подався подалі від дівочого гурту.

100. - Нічого, тітко Мокрино, якось перебудемося, —

C.155

101. Бач, відшмагав його Саїд-мурза, мов сидорову козу.

C.157

102. Атож, сотні летіли темними розгонистими лавами і щезали у невидимому звідсіля проході між очеретами.

103. Затим від неї відділилася темна цятка і полетіла, збільшуючись в розмірах, у бік Саїда-мурзи.

C.158

104. Зненацька злетів з берестка на пругку землю, обтрусився і сказав таким голосом, ніби йшлося про ківш води:

C.160

105. Тоді шаблями накосили побільше очерету, зв'язали його в кулі і, вкладаючи перед собою, поодинці перебралися на острівцець.

106. То Швайка, зібравши з півсотні братчиків, погукав зайд і влаштував їм теплу зустріч.

107. А Грицик сидів край болота і, обійнявши могутню шию свого Петрика, скаржився йому:

C.161

108. Не вийшли, а вивалилися, висолопивши язики.

C.162

109. Задкуючи, діди стрілами стримували татарів і поодинці щезали за дверима Воронівського куреня.

110. То один, то інший нападник, вихоплюючись з-за дерева, падав лицем у землю.

C.165

111. Санько з Грициком ходили набурмосені і навіть не дивилися на діда Кібчика зі Швайкою.

Тип ускладнення							
К-сть речень % від загальної к-сті	Однорідні члени речення	587	356	3	264	173	111
	Вставні слова та словосполучення						
	Вставлені конструкції						
	Звертання						
	Відокремлені члени речення						
	Декілька засобів ускладнення						
	Всього:	1494					

Прості речення, ускладнені однорідними членами речення				
	<i>присудки</i>	<i>підмети</i>	<i>додатки</i>	<i>означення</i>
К-сть речень	465	33	47	24
% від к-сті усіх однорідних членів	79.2%	5.6%	8%	4.1%
Всього:	587			

Прості речення, ускладнені відокремленими членами речення			
Тип відокремлення	К-сть	%	Виражено
Відокремлені обставини	126	72.8%	дієприслівниковими зворотами – 49 речень
			порівняльними зворотами – 44 речень
			одиничними дієприслівниками – 18 речень
			прийменниково-іменниковими конструкціями – 14 речень
Відокремлені означення	21	12.1%	неузгодженим означенням – 1 речення
			узгодженим означенням, прийменниково-іменниковою конструкцією – 9 речень
			узгодженим означенням, одиничними прикметниками – 8 речень
			узгодженим означенням, дієприкметниковим зворотом – 2 речення
Відокремлена прикладка	22	12.7%	
Всього:	173		

Прості речення з кількома засобами ускладнення		
№	Комбінації засобів ускладнень	К-сть
1.	Однорідні присудки + відокремлена обставина	29
2.	Звертання + однорідні присудки	15
3.	Вставне слово + звертання	13
4.	Вставне слово + однорідні присудки	9
5.	Однорідні присудки + однорідні додатки	5
6.	Однорідні означення + відокремлена обставина	4
7.	Вставне слово + відокремлена прикладка	3
8.	Однорідні присудки + відокремлене означення	3
9.	Однорідні підмети + відокремлене означення	3
10.	Однорідні присудки + відокремлена прикладка	3
11.	Звертання + відокремлене обставина	3
12.	Вставне слово + відокремлене означення	2
13.	Вставне слово + відокремлена обставина	2
14.	Однорідні підмети + відокремлене означення	2
15.	Однорідні означення + відокремлена обставина	2
16.	Однорідні додатки + відокремлене означення	2
17.	Вставне слово + однорідні означення	1
18.	Однорідні присудки + однорідні обставини	1
19.	Однорідні означення + відокремлене означення	1

20.	Однорідні означення + однорідні присудки	1
21.	Однорідні обставини + відокремлена прикладка	1
22.	Однорідні обставини + звертання	1
23.	Однорідні додатки + відокремлена прикладка	1
24.	Однорідні додатки + відокремлена обставина	1
25.	Однорідні присудки + вставлена конструкція	1
Всього:		111